

Затверджено
Наказ Вищого навчального закладу
Укоопспілки «Полтавський
університет економіки і торгівлі»
18 квітня 2019 року № 88-Н
Форма № П - 4.04

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»**

Інститут економіки, управління та інформаційних технологій

Інститут заочно-дистанційного навчання

Форма навчання заочна

Кафедра фінансів та банківської справи

Допускається до захисту

Завідувач кафедри _____ В.В. Карцева

«___» _____ 2019 р.

ДИПЛОМНА РОБОТА

на тему:

УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ

КОМЕРЦІЙНОГО БАНКУ В УКРАЇНІ

зі спеціальності 072 «Фінанси, банківська справа та страхування»
освітня програма «Фінанси і кредит»
ступеня магістра

Виконавець роботи

Дячек Світлана Михайлівна

(підпис, дата)

Науковий керівник

д.е.н., проф. Педченко Наталія Сергіївна

(підпис, дата)

Рецензент

д.е.н., проф. Виговська Наталія Георгіївна

Полтава 2019

ЗМІСТ

РЕФЕРАТ.....	3
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В КОМЕРЦІЙНИХ БАНКАХ.....	11
1.1. Економічна сутність і трактування поняття «проблемний кредит».....	11
1.2. Підходи до класифікації проблемних кредитів та факторів їх виникнення: критичний аналіз	19
1.3. Стратегії та методи управління проблемними кредитами комерційних банків.....	32
ВИСНОВКИ ЗА РОЗДІЛОМ 1.....	42
РОЗДІЛ 2. АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В БАНКАХ УКРАЇНИ.....	44
2.1. Аналіз якості кредитного портфеля банківської системи України.....	44
2.2. Оцінка індивідуальної проблемності кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк».....	55
2.3. Сучасний стан та проблеми застосування стратегій та методів управління проблемними кредитами вітчизняними комерційними банками.....	69
ВИСНОВКИ ЗА РОЗДІЛОМ 2.....	98
РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В БАНКАХ УКРАЇНИ.....	101
3.1. Удосконалення політики управління проблемними кредитами в комерційних банках	101
3.2. Прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банків України з використанням економіко-математичного моделювання	117
ВИСНОВКИ ЗА РОЗДІЛОМ 3.....	134
ВИСНОВКИ.....	137
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ.....	142
ДОДАТКИ.....	159

РЕФЕРАТ

Магістерська робота викладена на 158 сторінках друкованого тексту, містить 14 таблиць і 18 рисунків. Складається зі вступу, трьох розділів, висновку, 145 джерел списку використаної літератури та 3 додатків.

Метою дослідження є наукове обґрунтування теоретико-методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління проблемними кредитами у комерційних банках. Об'єктом дослідження є управління проблемними кредитами в банках. Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти управління проблемними кредитами в комерційних банках.

У роботі обґрунтовано теоретико-методичні положення та розроблено практичні рекомендації з удосконалення управління проблемними кредитами у комерційних банках.

У першому розділі роботи досліджено економічну сутність поняття «проблемний кредит» та споріднених з даним терміном понять, вивчено підходи до класифікації проблемних кредитів, виявлено фактори, що впливають на виникнення проблемної кредитної заборгованості у комерційних банках, розглянуто існуючі банківські стратегії та методи управління проблемними кредитами.

У другому розділі роботи проаналізовано якість кредитного портфеля банківської системи України, оцінено індивідуальну проблемність кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк», вивчено сучасний стан та виявлено проблеми застосування вітчизняними банківськими установами методів управління проблемними кредитами.

У третьому розділі роботи надано рекомендації щодо удосконалення політики управління проблемними кредитами у комерційних банках та запропоновано кореляційно-регресійну модель прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості в загальному кредитному портфелі банківської системи України.

Ключові слова: проблемний кредит, недіючий кредит, стратегія управління проблемними кредитами, система управління проблемними кредитами.

РЕФЕРАТ

Магистерская работа изложена на 158 страницах печатного текста, содержит 14 таблиц и 18 рисунков. Состоит из введения, трех глав, заключения, 145 источников списка использованной литературы и 3 приложений.

Целью исследования является научное обоснование теоретико-методических положений и разработка практических рекомендаций по совершенствованию управления проблемными кредитами в коммерческих банках. Объектом исследования является управление проблемными кредитами в банках. Предметом исследования являются теоретические, методические и практические аспекты управления проблемными кредитами в коммерческих банках.

В работе обоснованы теоретико-методические положения и разработаны практические рекомендации по совершенствованию управления проблемными кредитами в коммерческих банках.

В первом разделе работы исследовано экономическую сущность понятия «проблемный кредит» и родственных данным термином понятий, изучено подходы к классификации проблемных кредитов, выявлены факторы, влияющие на возникновение проблемной кредитной задолженности в коммерческих банках, рассмотрены существующие банковские стратегии и методы управления проблемными кредитами.

Во втором разделе работы проанализированы качество кредитного портфеля банковской системы Украины, оценено индивидуальную проблемность кредитных портфелей АО КБ «Приватбанк», ОАО АБ «Пивденный» и АО «Кредобанк», изучено современное состояние и выявлены проблемы применения отечественными банковскими учреждениями методов управления проблемными кредитами.

В третьем разделе работы даны рекомендации по совершенствованию политики управления проблемными кредитами в коммерческих банках и предложено корреляционно-регрессионную модель прогнозирования доли просроченной кредитной задолженности в общем кредитном портфеле банковской системы Украины.

Ключевые слова: проблемный кредит, недействующий кредит, стратегия управления проблемными кредитами, система управления проблемными кредитами

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Загострення фінансово-економічної та політичної кризи у 2014-2016 рр. спровокувало істотне зростання частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі вітчизняної банківської системи (з 7,7 % у 2014 р. до 52,85 % у 2018 р.). Це відбулося не лише внаслідок об'єктивного погіршення платоспроможності позичальників в умовах нестабільної макроекономічної та політичної ситуації в країні, але і через серйозні прорахунки у кредитній політиці банків. Застосовувані банками процедури управління проблемними кредитами виявилися недостатньо ефективними в умовах кризи. Зростання частки проблемних кредитів на балансах вітчизняних банків несе за собою низку негативних наслідків для стабільності їх функціонування, а саме: збільшення фінансових збитків від недоотримання основної суми боргу та кредитних доходів; погіршення якості кредитного портфеля і активів банків; потреба у нарощенні резервів та докапіталізації; зниження репутації банків та загроза виникнення неплатоспроможності; зменшення активності банківської діяльності з надання нових кредитів.

Теоретичні та практичні аспекти управління проблемними кредитами в комерційних банках знайшли своє відображення у працях таких українських та зарубіжних вчених, як: А.Ю. Александров, О.С. Білай, Т.М. Болгар, Л.А. Дудинець, О.В. Крухмаль, С.М. Лобозинська, О.А. Нурзат, Х.П. Паньків, Н.С. Педченко, Є.М. Поздняков, А.М. Смулов, А.В. Толстошеева та ін. Незважаючи на високий рівень висвітлення питань управління проблемними кредитами в наукових та періодичних виданнях, ряд питань, таких як організація процесу врегулювання проблемної кредитної заборгованості в комерційних банках, створення єдиного методичного підходу щодо прогнозування частки та обсягів проблемних кредитів у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи потребує подальших досліджень і наукових розробок.

Мета і завдання дослідження. Метою дослідження є наукове обґрунтування теоретико-методичних положень та розробка практичних рекомендацій щодо удосконалення управління проблемними кредитами у комерційних банках.

Досягнення поставленої мети зумовило необхідність вирішення наступних завдань:

- уточнити понятійний апарат шляхом розкриття змісту та розмежування понять «проблемний кредит», «проблемна кредитна заборгованість», «непрацюючий кредит», «знецінений кредит», «прострочений кредит», «прострочена кредитна заборгованість» та «дефолт»;

- дослідити підходи до класифікації проблемних кредитів та виявити фактори, що впливають на виникнення проблемної кредитної заборгованості;

- охарактеризувати існуючі банківські стратегії та методи управління проблемними кредитами;

- провести аналіз якості кредитного портфеля вітчизняної банківської системи з метою виявлення стану управління проблемними кредитами у комерційних банках та визначення агрегованого рівня ефективності кредитної політики вітчизняного банківського сектору;

- оцінити індивідуальну проблемність кредитних портфелів комерційних банків в умовах господарювання АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк»;

- вивчити сучасний стан та виявити проблеми застосування стратегій та методів управління проблемними кредитами у вітчизняному банківському секторі;

- запропонувати шляхи удосконалення політики управління проблемними кредитами у комерційних банках;

- розробити економіко-математичну модель прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості в загальному кредитному портфелі вітчизняної банківської системи.

Об'єктом дослідження є управління проблемними кредитами в банках.

Предметом дослідження є теоретичні, методичні та практичні аспекти управління проблемними кредитами в комерційних банках.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених завдань при написанні магістерської роботи використовувалися наступні загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: порівняння та узагальнення (для визначення сутності терміну «проблемний кредит» та споріднених з даним терміном понять, вивчення сучасного стану та виявлення проблем у сфері управління проблемними кредитами у вітчизняному банківському секторі), аналіз і синтез (для дослідження підходів щодо групування банківських стратегій та методів управління проблемними кредитами, класифікації проблемних кредитів та факторів їх виникнення), горизонтальний, вертикальний та коефіцієнтний аналіз (для аналізу якості кредитного портфеля банківської системи України, оцінки індивідуальної проблемності кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк»), системний метод (для розробки рекомендацій з удосконалення політики управління проблемними кредитами у комерційних банках), економіко-математичне моделювання (для аналізу та прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості в загальному кредитному портфелі вітчизняної банківської системи).

Інформаційною базою дослідження є: праці вітчизняних та зарубіжних вчених, матеріали конференцій та семінарів, присвячених питанням врегулювання проблемної кредитної заборгованості; законодавчі та нормативно-правові акти України, що регламентують управління проблемними кредитами у вітчизняних банках; інформаційно-аналітичні матеріали та статистичні дані НБУ, статистичні дані Державної служби статистики України; фінансова звітність АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк»; електронні ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у теоретичному обґрунтуванні та розробці комплексу практичних рекомендацій щодо удосконалення управління проблемними кредитами у комерційних банках.

Зміст найбільш значущих результатів, отриманих автором відповідно до поставлених завдань дослідження, полягає у наступному:

- систематизовано підходи щодо розуміння сутності проблемного кредиту, в результаті чого запропоновано визначення поняття «проблемний кредит» як кредиту, повне і своєчасне погашення якого сумнівне внаслідок наявності прострочених платежів, незадовільного фінансового стану або несумлінності боржника, погіршення якості забезпечення або інших причин. Проведено розмежування терміну «проблемний кредит» та таких споріднених з даним терміном понять, як «проблемна кредитна заборгованість», «непрацюючий кредит», «знецінений кредит», «прострочений кредит», «прострочена кредитна заборгованість» і «дефолт»;

- розроблено матричну класифікацію факторів виникнення проблемних кредитів за двома критеріями (локалізацією та рівнем підконтрольності банку), а також запропоновано класифікацію проблемних кредитів за ступенем проблемності (потенційно проблемні кредити та фактично проблемні кредити), що дасть змогу банку формувати та обґрунтувати комплекс регулюючих заходів щодо усунення проблемності кредиту;

- запропоновано класифікацію банківських стратегій управління проблемними кредитами залежно від характеру застосовуваних методів (реструктуризація проблемного кредиту, претензійно-позовна стратегія, продаж (передача) проблемного кредиту та списання безнадійного кредиту);

- проведено аналіз якості кредитного портфеля вітчизняної банківської системи за період 2007-2018 рр. та виявлено основні зовнішні та внутрішні фактори, що викликали зростання частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи;

- проаналізовано індивідуальну проблемність кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у 2014-2018 рр. та встановлено, що для профілактики зростання частки проблемних кредитів у кредитному портфелі банку доцільно проводити кредитну політику, орієнтовану на диверсифікацію кредитного портфеля за формами власності

позичальників, а також уникати активного нарощування кредитування великого бізнесу та інсайдерів;

– визначено переваги та недоліки застосування вітчизняними банками різних стратегій та методів врегулювання проблемної кредитної заборгованості у сучасних умовах господарювання. Виявлено недоцільність використання таких методів, як конвертація валютних кредитів, рефінансування через третю особу, продаж (передача) проблемних кредитів інвестиційним фондам і сек'юритизація кредитів, та обмежений потенціал застосування стягнення заборгованості за рахунок примусової реалізації майна боржника і списання безнадійних кредитів за рахунок банківських резервів. Встановлено, що найвищі шанси на повне погашення проблемної кредитної заборгованості дає використання стратегії реструктуризації проблемного кредиту;

– уточнено елементний склад системи управління проблемними кредитами в комерційному банку в розрізі мети, суб'єктів, об'єктів, принципів та інформаційного забезпечення управління проблемними кредитами;

– запропоновано схему процесу управління проблемними кредитами в банку у вигляді послідовності семи етапів (моніторинг якості кредитів, виданих банком; отримання сигналу проблемності кредиту; раннє реагування на проблемну ситуацію щодо повернення кредиту; присвоєння категорії проблемності кредиту; вибір стратегії та методу управління відповідно до присвоєної категорії; реалізація обраної стратегії та методу; оцінка ефективності застосування стратегії та методу, перегляд категорії проблемності) та розроблено матрицю вибору базової стратегії врегулювання проблемної кредитної заборгованості залежно від категорії проблемності кредиту, що дасть змогу банку регламентувати черговість процедур при роботі з проблемними кредитами у внутрішньобанківських нормативних документах;

– розроблено кореляційно-регресійну модель прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості в загальному кредитному портфелі банківської системи України з урахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх факторів, що дасть змогу виявити основні причини зміни частки проблемної

кредитної заборгованості в сукупному обсязі наданих банками кредитів та, відповідно, скоригувати кредитну політику вітчизняних банків таким чином, аби зменшити втрати від кредитних операцій в майбутньому.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення і висновки магістерської роботи, що стосуються управління проблемними кредитами в банках, мають практичне значення та дадуть змогу знизити рівень проблемної кредитної заборгованості у комерційних банках. Окремі результати дослідження можуть бути використані у наукових установах та вищих навчальних закладах при викладанні дисциплін «Банківські операції», «Банківська система», «Банківський менеджмент».

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В КОМЕРЦІЙНИХ БАНКАХ

1.1. Економічна сутність і трактування поняття «проблемний кредит»

Банківський сектор є основою розвитку вітчизняного фінансового ринку та відіграє ключову роль у національній економіці. Українські банки функціонують у складних соціально-економічних умовах невизначеності та динамічності зовнішнього середовища, за яких виникають чинники зовнішнього та внутрішнього характеру, що дестабілізують банківську діяльність [66, с. 209-210]. Тимчасова окупація Автономної Республіки Крим та окремих районів Донецької та Луганської областей, девальвація гривні, зростаючий рівень інфляції та загальне падіння економічної активності є причинами зниження платоспроможності та платіжної дисципліни позичальників, що, в свою чергу, призводить до зростання частки проблемних кредитів у кредитному портфелі банків України. Таким чином, покращання якості кредитного портфеля банку в розрізі управління проблемними кредитами видається особливо актуальним.

Для побудови цілісної теоретичної системи управління проблемними кредитами банку необхідним є уточнення термінології з досліджуваного питання. В різних наукових джерелах використовується ряд споріднених термінів, зокрема: «проблемна кредитна заборгованість», «проблемний кредит», «недіючий кредит» («непрацюючий кредит», «non-performing loan»), «знецінений кредит», «прострочений кредит», «прострочена кредитна заборгованість», «дефолт». При цьому часто ці терміни використовуються науковцями як взаємозамінні, однак кожен з них має свої особливості, які дозволяють відрізнити їх один від одного та розмежувати.

Найбільш універсальним, на нашу думку, серед цих термінів є поняття «проблемний кредит». Аналіз поглядів науковців щодо поняття «проблемний кредит», поданих в економічній літературі, дав можливість зробити висновок,

що серед науковців відсутня єдина точка зору в трактуванні цього поняття (див. Додаток А, табл. А.1; табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Аналіз дефініцій поняття «проблемний кредит»

№ з/п	Джерела	Критерії групування										
		Кредит	Зобов'язання	Заборгованість	Прострочення платежів	Зниження вартості або втрата забезпечення	Погіршення фінансового стану боржника	Негативна інформація про виконання позичальником своїх зобов'язань	Несумлінність боржника	Фактори організаційно-психологічного характеру	Інші обставини, які дозволяють банку мати сумнів щодо повернення кредиту	Можливі майбутні збитки банку
1	Білай О.С. [14, с. 5]	+	–	–	+	+	+	–	–	+	–	+
2	Гадецька С.В., Сидоренко О.М., Лук'яненко О.Ю. [33, с. 274]	+	–	–	+	+	–	–	–	–	+	–
3	Заборовець Ю.О. [49, с. 44]	+	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–
4	Карпенко К.В., Васильєва Т.А. [50, с. 139]	–	–	+	+	+	+	+	–	–	–	–
5	Карпенко О.В., Криклій О.А. [51, с. 87]	–	+	–	–	+	+	–	–	–	–	–
6	Крупка М.І., Баран О.Б. [66, с. 212-213]	–	–	+	+	+	–	–	–	–	+	–
7	Крухмаль О.В. [67, с. 103]	+	–	–	+	+	+	+	–	–	+	–
8	Кулікова С.С., Подпілєтний В.В. [68, с. 123]	+	–	–	+	+	+	–	–	–	–	+
9	Ликова Н.М. [71, с. 53]	–	+	–	+	+	+	–	+	–	+	–
10	М'якота М.В. [72, с. 112]	+	–	–	+	+	+	–	–	–	–	–
11	Миськів Г.В. [74, с. 251]	+	–	–	+	+	+	–	–	–	–	–
12	Смулов А.М., Нурзат О.А. [123, с. 4]	+	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–
13	Толстошеєва А.В. [126, с. 111]	+	–	–	+	–	–	–	–	–	+	–
14	Хейнсворт Р., Ніколаєнко Є., Макаренко Л. та ін. [131, с. 1]	+	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–
15	Яременко О.Р., Костильова О.М. [140, с. 902]	+	–	–	+	+	+	–	–	–	+	–
16	Усього	11	2	2	12	11	9	2	1	1	8	2

Джерело: складено автором

По суті, існують три основні підходи до визначення проблемного кредиту:

1. На основі факту прострочення платежів. За даним підходом, проблемний кредит – це кредит, за яким спостерігається прострочення виплати основного боргу з тих чи інших причин [15, с. 112]. Зазначений підхід має суттєвий недолік, адже не враховує можливість ситуації, коли прострочення ще не виникло, але існують причини, що можуть призвести до невиплати боргу в майбутньому.

2. На основі очікування можливості неповернення кредиту. За даним підходом, проблемний кредит – це кредит, щодо якого у банку є сумнів у поверненні позичальником заборгованості [14, с. 5; 49, с. 44; 51, с. 87; 123, с. 4]. На нашу думку, цей підхід не розкриває сутності досліджуваного поняття, адже не акцентує увагу на основній ознаці проблемності кредиту – прострочення платежів.

3. Поєднання двох попередніх підходів, як правило, із перерахуванням критеріїв, що дають підстави визначити кредит як проблемний (зниження ринкової вартості чи втрата забезпечення; погіршення фінансового стану боржника; наявності у банку негативної інформації про його здатність виконати свої зобов'язання тощо) [33, с. 274; 50, с. 139; 66, с. 212-213; 67, с. 103; 68, с. 123; 71, с. 53; 74, с. 251; 126, с. 111; 131, с. 1; 140, с. 102]. Даний підхід найбільш цінний з практичної точки зору, але в силу різноманітності поєднань ознак проблемності повернення кредиту є ризик пропустити певну групу проблемних кредитів. Таким чином, формулюючи визначення проблемного кредиту, важливо виділити ключові критерії проблемності і вказати, що даний перелік ознак не є вичерпним.

Проблемна кредитна заборгованість – це сума кредитів, які належать фінансовій організації, що не обслуговуються боржниками, або обслуговуються з порушенням обсягів та строків, або у боржника відбулись суттєві зміни (погіршення) умов діяльності та якості забезпечення, або він перейшов у стадію банкрутства [63, с. 63-64].

Таким чином, у співвідношенні з терміном «проблемна кредитна заборгованість» поняття «проблемний кредит» є значно ширшим, адже проблемна кредитна заборгованість є складовою частиною проблемного

кредиту і відображає позичену вартість, проценти за нею, інші зобов'язання позичальника, повернення яких імовірно буде пов'язане зі збитками з боку кредитора [71, с. 20].

Прострочені кредити – це кредити, за якими порушені строки здійснення платежів по договору [97, с. 16]. Поняття «проблемний кредит» у співвідношенні з терміном «прострочений кредит» є більш широким, оскільки до проблемних зазвичай відносять не лише кредити, за якими вже виникло прострочення, але і ті, за якими у кредитора є підстави очікувати їх неповернення в майбутньому [145, с. 37-38].

Прострочена кредитна заборгованість – це сума всіх заборгованостей (зобов'язань) позичальника перед кредитором, частково або повністю не погашених (не виконаних) в установлений термін, включаючи винагороду за користування кредитом (проценти), а також нараховані штрафи, пені та інші виплати, якщо такі обумовлені між учасниками боргових відносин [123, с. 4]. Відповідну суму заборгованості банк заносить на рахунки бухгалтерського обліку, призначені для відображення простроченої кредитної заборгованості. Як бачимо, прострочена кредитна заборгованість є складовою частиною простроченого кредиту і відображає загальну вартість фактично прострочених кредитних зобов'язань.

В західній практиці банківської діяльності при складанні та аналізі фінансової та управлінської звітності зазвичай використовують таке поняття, як «non-performing loan» (NPL) – в українському перекладі «недіючий кредит» або «непрацюючий кредит».

Відповідно до рекомендацій Міжнародного валютного фонду, кредити є недіючими, якщо сплата основної суми по кредиту та процентів за ними прострочені на три місяці і більше або прострочені менше ніж на 90 днів, проте відповідно до національних норм нагляду вважається, що обслуговування такого кредиту є «слабким» або «незадовільним». Якщо кредит був кваліфікований банком як недіючий, то він має залишатись у цій категорії до повного його погашення або списання. Будь-який кредит, який заміщує недіючий кредит при реструктуризації, переоформленні, рефінансуванні також

має класифікуватися як недіючий до повного погашення. До суми кредитів, які відображаються в обліку як недіючі, включається повна вартість кредиту, відображена в балансі, а не тільки прострочена сума [67, с. 103].

Дослідження 13 країн Східної та Південної Європи, проведене експертами Європейської ініціативи з банківської координації в 2012 році, показало, що визначення непрацюючих кредитів засноване на врахуванні загальної суми простроченої заборгованості (без зниження на резерви) всього кредиту, за яким виникла затримка 90 днів і більше (див. Додаток А, табл. А.2). Більшість країн застосовують додаткові критерії, окрім кількості днів прострочення (10 країн з 13).

В деяких країнах визначення непрацюючих кредитів враховує стан клієнта: у разі дефолту за одним з кредитів, що має конкретний позичальник, всі інші його кредити відносяться до непрацюючих. Це дуже серйозне зауваження, оскільки в Україні має місце практика, коли одна юридична або фізична особа має заборгованість за кредитами в різних банках одночасно, але в одному банку ця заборгованість обліковується як проблемна, а в іншому – ні (наприклад, у зв'язку з тим, що у конкретного контрагента настав строк погашення за даним кредитом, а за іншими – ще не настав). Такий «клієнтський» підхід доповнює «продуктовий» підхід (коли класифікується непрацюючим лише той кредит, за яким виникла затримка погашення) [35, с. 25-26; 66, с. 211-212; 142, с. 14-15].

Статистика індикаторів фінансової стійкості, яку публікує Україна за стандартами МВФ, з I кварталу 2017 року до недіючих кредитів відносить кредити, класифіковані за найнижчим класом відповідно до Постанови НБУ № 351 від 30.06.2016 р. «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», а саме: за 10 класом – кредити, боржники за якими є юридичні особи (крім банку та бюджетної установи); за 5 класом – кредити інших боржників / контрагентів. Ця ж Постанова уточнює, що банк визначає клас боржника / контрагента як 10 (для боржників – юридичних осіб) / 5 (для інших боржників) і визнає його дефолт у разі фактичного прострочення платежу за кредитом понад 90 днів (30

для банків-боржників) або якщо вчасне погашення боргу позичальником є малоймовірним без стягнення забезпечення [62, с. 246-248; 100].

З IV кварталу 2012 року по IV квартал 2016 року дані щодо недіючих кредитів включали негативно класифіковані кредити за IV та V категоріями якості. З 2008 по III квартал 2012 року до недіючих кредитів включалися кредити сумнівні та безнадійні, відображені в балансі. До кінця 2007 року до недіючих кредитів включалися кредити під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні, відображені в балансі [36, с. 20-21; 67, с. 102].

Як бачимо, чинне визначення терміну «непрацюючий кредит», прийняте НБУ, загалом відповідає західній практиці. Водночас регулятору ринку банківських послуг, враховуючи українську специфіку, варто задуматися щодо можливості запровадження «клієнтського» підходу до визначення NPL.

Комерційні банки України у своїй фінансовій звітності, здійснюючи аналіз кредитів за кредитною якістю, зазвичай оперують такими поняттями, як «не прострочені та незнецінені кредити», «прострочені, але не знецінені кредити», «знецінені кредити». Так, АТ КБ «Приватбанк» у примітках до окремої фінансової звітності за 2016 рік зазначає, що політика банку передбачає віднесення кожного кредиту до категорії не прострочених та не знецінених, поки не буде отримане об'єктивне свідчення того, що кредит є знеціненим. Основні фактори, які враховує банк при визначенні того, чи є кредит знеціненим, – це його прострочений статус, значні фінансові труднощі, про які свідчить фінансова інформація позичальника, зниження справедливої вартості заставного забезпечення і можливості його реалізації. Прострочені, але не знецінені кредити – це забезпечені заставою кредити, справедлива вартість застави за якими покриває прострочені процентні платежі та виплати основної суми, крім кредитів за кредитною картою та споживчих кредитів, знецінення яких визнається після того, як вони стають простроченими понад 90 днів. Суми, обліковані як прострочені, але не

знецінені, являють собою весь залишок за такими кредитами, а не лише прострочені суми окремих платежів [88; 89; 90].

Слід відзначити, що при визначенні поняття NPL часто використовується термін «дефолт». В західній літературі даний термін визначається як подія, що має місце в разі, якщо позичальник не виконує своїх законних зобов'язань за кредитним договором, а саме не здійснює вчасно встановлені за договором платежі або порушує додаткові умови (ковенанти) кредитного договору [71, с. 21]. Згідно Постанови НБУ № 351 від 30.06.2016 р. «Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями», дефолт боржника – це стан у відносинах між банком і боржником, що виникає у разі фактичного прострочення платежу за кредитом понад 90 днів (30 для банків-боржників) або якщо вчасне погашення боргу позичальником є малоімовірним без стягнення забезпечення [101].

Отже, на відміну від вищеописаних понять, поняття «дефолт» характеризує не категорію кредитних активів комерційного банку, а подію переходу кредиту в певну категорію проблемності. По суті, будь-який кредит в стані дефолту є проблемним, але не за будь-яким проблемним кредитом може бути визнаний дефолт. Водночас, допускається використання аналізованого терміну в якості характеристики зобов'язань конкретного боржника, наприклад: «зобов'язання компанії знаходилися в стані дефолту з 1 січня до 29 липня 2012 року» [71, с. 22, 24-25].

Таким чином, можна виділити сім основних понять, що використовуються в економічній літературі при аналізі досліджуваної предметної області: «проблемний кредит», «проблемна кредитна заборгованість», «прострочений кредит», «прострочена кредитна заборгованість», «непрацюючий кредит», «знецінений кредит», «дефолт». Аналіз основних відмінностей цих понять в частині охоплення компонентів досліджуваної проблемної області наведено в табл. 1.2 (див. табл. 1.2).

Перші два поняття близькі, хоча й нерівнозначні, і з метою більш широкого охоплення проблеми ми надаємо перевагу використанню терміну «проблемний кредит», оскільки він охоплює всі елементи відносин між банком та позичальником, а не лише їх вартісну складову – проблемну кредитну заборгованість. В українській нормативно-правовій базі відсутнє визначення проблемного кредиту, що є суттєвим упущенням [140, с. 901]. В економічній літературі існують 3 основні підходи до визначення проблемного кредиту: на основі факту прострочення платежів, на основі очікування можливості неповернення кредиту та поєднання двох попередніх підходів, як правило, із перерахуванням критеріїв, що дають підстави визначити кредит як проблемний.

Таблиця 1.2 – Аналіз основних компонентів понять досліджуваної проблемної області

№ з/п	Компоненти	Терміни						
		проблемний кредит	проблемна кредитна заборгованість	прострочений кредит	прострочена кредитна заборгованість	непрацюючий кредит	знецінений кредит	дефолт
1	Прострочення платежів за кредитом	як окремий випадок	як окремий випадок	так	так	як окремий випадок	як окремий випадок	як окремий випадок
2	Погіршення якості забезпечення та/або фінансового стану боржника	як окремий випадок	як окремий випадок	ні	ні	як окремий випадок	як окремий випадок	як окремий випадок
3	Відносини між банком та позичальником	так	ні	так	ні	так	так	так
4	Відображення в бухгалтерському обліку та фінансовій звітності банку	частково (в частині прострочених платежів	частково (в частині прострочених платежів	так	так	в закордонній практиці та статистиці НБУ	так	частково (в частині прострочених платежів
5	Строк прострочення платежів	ні	ні	ні	ні	як окремий випадок	як окремий випадок	як окремий випадок

Джерело: складено автором

Останній підхід, на нашу думку, найбільш цінний з практичної точки зору. Проаналізувавши погляди науковців щодо визначення терміну «проблемний кредит» в межах даного підходу, можна стверджувати, що проблемний кредит – це кредит, повне і своєчасне погашення якого сумнівне внаслідок наявності прострочених платежів, незадовільного фінансового стану або несумлінності боржника, погіршення якості забезпечення або інших причин.

Таким чином, поняття «прострочений кредит», «прострочена кредитна заборгованість» та «знецінений кредит» знаходять своє відображення у фінансовій і управлінській звітності та даних бухгалтерського обліку вітчизняних комерційних банків, та дозволяють оцінити якість їх кредитних портфелів. В закордонній практиці банківської діяльності та статистичних даних НБУ для такої оцінки переважно використовуються терміни «непрацюючий кредит» та «дефолт».

1.2. Підходи до класифікації проблемних кредитів та факторів їх виникнення: критичний аналіз

Для кількісної оцінки якості кредитного портфеля комерційного банку та розробки комплексу заходів з урегулювання проблемної кредитної заборгованості важливе значення має визначення підходу до класифікації кредитів за ступенем проблемності. В свою чергу, побудова такої класифікації передбачає необхідність розробки банком методики діагностики появи проблемної кредитної заборгованості, що потребує чіткого розуміння факторів виникнення проблемних кредитів.

Питання групування проблемних кредитів та факторів їх виникнення зачіпається в роботах таких науковців, як Т.М. Болгар [19], Л.А. Бондаренко та Т.В. Стародубцева [24], О.В. Карпенко, О.А. Криклій [51], О.В. Крухмаль [67], Н.М. Ликова [71]. Незважаючи на значну цінність одержаних дослідниками

результатів, залишаються невирішеними питання щодо можливості практичної імплементації існуючих підходів щодо класифікації проблемних кредитів та факторів появи проблемності кредиту в банківську політику з урегулювання проблемної кредитної заборгованості.

Розглянемо та проаналізуємо з позицій банківського менеджменту наявні в економічній літературі підходи до групування факторів виникнення проблемної кредитної заборгованості.

Ликова Н.М. у своєму дослідженні здійснила групування факторів виникнення проблемної кредитної заборгованості з урахуванням їх локалізації і виділила наступні 4 групи факторів:

1) макроекономічні – циклічні зміни в економіці і пов’язані з цим загальноекономічні кризи, соціальна та політична нестабільність, недосконалість законодавства та його зміни. В межах цієї групи науковець виділяє окрему групу галузевих факторів, що відображають стан галузі діяльності позичальника;

2) мікроекономічні (фактори фінансово-економічної діяльності позичальника) – проблеми, що виникають в діяльності підприємства позичальника, зокрема: помилки тактичного та стратегічного управління і планування, збої поставок сировини і збуту продукції, неоптимальний обсяг виробництва, технологічні проблеми на підприємстві, що впливають на фінансові показники тощо;

3) внутрішньобанківські – усі випадки виникнення проблемного кредиту у зв’язку з недосконалістю внутрішніх процедур банку чи їх порушенням, помилками при проведенні аналізу кредитоспроможності позичальника, недоліки в договірній базі банку тощо;

4) людський фактор – «навмисні» (всі випадки навмисного спотворення інформації, шахрайства, свідомого неповернення з боку позичальника, а також фактори опортуністичної поведінки працівників банку чи їх змови з недобросовісними позичальниками) та «ненавмисні» дії (недостатній рівень кваліфікації / економічної грамотності керівництва підприємства-позичальника,

його працівників і власників, а також операційні помилки працівників банку на всіх етапах процесу кредитування) [71, с. 32-34].

На жаль, Н.М. Ликова у своєму дослідженні не приділила жодної уваги факторам виникнення проблемного кредиту, пов'язаним з діяльністю позичальника – фізичної особи. Крім того, оскільки науковець заявила, що групує фактори з урахуванням їх локалізації, виділення так званого «людського фактору» в окрему групу є недоцільним, адже фактори цієї групи доцільніше віднести до мікроекономічних чи внутрішньобанківських.

Бондаренко Л.А. та Стародубцева Т.В. виділяють наступні фактори росту портфеля проблемних кредитів:

1) на макрорівні – несприятлива економічна та політична ситуація у країні, недосконалість законодавства;

2) на мезорівні – чинники, породжені особливостями фінансово-банківської системи країни (велика частка валютних кредитів у кредитному портфелі банків, кредитна експансія напередодні фінансової кризи, слабкий розвиток окремих сегментів фінансово-кредитного ринку тощо);

3) на мікрорівні – чинники, пов'язані з діяльністю позичальника, та чинники, пов'язані з діяльністю банку. В свою чергу, фактори, пов'язані з діяльністю банку, поділяються на операційні та неопераційні [24, с. 356].

Як бачимо, в основу даного групування, як і в Н.М. Ликової, також закладено принцип місця виникнення фактору. Запропонована класифікація також має ряд недоліків, що роблять недоцільним її використання при організації системи управління проблемними кредитами на рівні окремого банку. По-перше, незрозуміло, чому в окрему групу були виділені чинники, індивідуальні для кредитного ринку кожної окремої країни, – адже кожен банк проводить незалежну кредитну політику і його діяльність на фінансово-кредитному ринку далеко не завжди вписується в загальні тенденції розвитку банківської системи. По-друге, виділені групи факторів, пов'язаних з діяльністю банку, жодним чином не деталізуються.

Болгар Т.М. виділяє дві основні групи причин виникнення проблемних кредитів:

1) об'єктивні – макроекономічні причини (загальна економічна ситуація в країні, нестійкість національної валюти, рівень політичної стабільності, недосконалість законодавчої бази), до яких банк повинен пристосовуватися і приймати їх;

2) суб'єктивні – фактори, на які банк може впливати для підвищення ефективності роботи банківського бізнесу, мінімізації кредитних ризиків та виникнення проблемної кредитної заборгованості. В свою чергу, вони поділяються на причини, що залежать від діяльності банківських установ, та причини, що залежать від позичальника [19, с. 34-35].

Вважаємо, що з позицій банківського менеджменту заслуговує на увагу спроба науковця створити матричне групування причин виникнення проблемних кредитів за двома критеріями: 1) об'єктивність / суб'єктивність певного фактору стосовно впливу з боку банку; 2) локалізація фактору. Однак запропонована класифікація все одно викликає ряд зауважень. Зокрема, науковець вважає, що фактори виникнення проблемних кредитів, пов'язані з діяльністю позичальника, апріорі піддаються впливу з боку банку-кредитора, хоча це далеко не завжди відповідає дійсності (наприклад, банк навряд чи може вплинути на морально-етичні якості позичальника). Крім того, науковець не приділяє достатньої уваги дослідженню причин виникнення проблемної кредитної заборгованості, пов'язаних з позичальником, виділяючи серед них лише кримінальне та некримінальне шахрайство, скорочення виробництва і доходів, звільнення / скорочення, інфляцію, соціальні та пенсійні реформи. Останні дві причини явно слід відносити до макроекономічних, що є ще одним упущенням [47].

На основі критичного аналізу підходів до класифікації факторів виникнення проблемної кредитної заборгованості, наведених в економічній літературі, було розроблено матричну класифікацію факторів виникнення проблемних кредитів за двома критеріями: 1) локалізація (макроекономічні, внутрішньобанківські та фактори, пов'язані з діяльністю позичальника);

2) рівень підконтрольності банку (неконтрольовані, частково контрольовані, контрольовані) (див. табл. 1.3). На нашу думку, дана класифікація особливо важлива для організації ефективної системи управління проблемними кредитами, оскільки залежно від рівня підконтрольності та місця виникнення певного фактору банк може вибрати ту чи іншу політику реагування на події, здатні призвести до погіршення якості кредитного портфеля.

Таблиця 1.3 – Матрична класифікація факторів виникнення проблемних кредитів

№ з/п	Групи класифікації	Рівень підконтрольності банку		
		Неконтрольовані	Частково контрольовані	Контрольовані
Локалізація				
1	Макроекономічні	1) загальна економічна ситуація (рівень безробіття, рівень інфляції, коливання валютного курсу тощо); 2) рівень соціально-політичної стабільності; 3) недосконалість законодавства; 4) стан галузі діяльності позичальника; 5) форс-мажорні обставини		
2	Фактори, пов'язані з діяльністю позичальника	1) «людський фактор» (рівень професійності та економічної грамотності позичальника, шахрайство); 2) форс-мажорні обставини (для фізичних осіб – звільнення з роботи, втрата працездатності чи смерть; для юридичних осіб – збої поставок сировини, технологічні проблеми на підприємстві тощо)	1) втрата чи погіршення якості та вартості заставного майна; 2) погіршення фінансового стану позичальника; 3) неефективність реалізації та некупність кредитного проекту;	
3	Внутрішньобанківські		1) «людський фактор» (рівень професійності, операційні помилки та шахрайство працівників); 2) помилки та збої в роботі банківського програмного забезпечення	1) недосконалість організації та неефективність реалізації кредитної політики банку 2) відсутність налагодженої інформаційної системи

Джерело: складено автором на основі [19, с. 34-35; 24, с. 356; 71, с. 32-34; 134, с. 42-43]

Макроекономічні фактори є неконтрольованими з боку банку, для зниження втрат від їх дії ключове значення мають складання якісних макроекономічних прогнозів, регулярне проведення в банку стрес-тестувань, а також партнерські відносини банку зі своїми позичальниками, що дозволяють знайти компроміс у складній макроекономічній ситуації.

Фактори, пов'язані з діяльністю позичальника, як правило, піддаються впливу та контролю з боку кредитора. Вирішальне значення при цьому має побудова якісної системи кредитного моніторингу в банку, що дозволяє виявляти проблеми в діяльності позичальника та приймати необхідні заходи на ранньому етапі їх виникнення. Вчасне реагування на такого роду сигнали з боку банку позитивно відобразиться і на діяльності позичальника, що дозволить уникнути втрат з обох боків [71, с. 33]. Водночас навіть за наявності ефективної системи кредитного моніторингу банк не має можливості належним чином зреагувати на випадки шахрайства за сторони несумлінних позичальників, які скористалися прогалинами у кредитному законодавстві, а також на фінансові проблеми позичальника, викликані надзвичайними обставинами, що не піддаються контролю та впливу зі сторони банку. Крім того, у багатьох випадках очікувані витрати банку, спрямовані на зменшення негативного впливу факторів, пов'язаних з позичальником, можуть перевищувати суму кредитної заборгованості.

Найлегше піддаються контролю з боку банку внутрішньобанківські фактори виникнення проблемних кредитів. Зменшення впливу цих факторів може бути досягнуте шляхом постійного вдосконалення внутрішніх методик та процедур і розвинутої системи внутрішнього аудиту, а також ефективної організації роботи служби безпеки банку. Ефективним механізмом зниження кількості навмисних та ненавмисних помилок зі сторони працівників банку є впровадження на всіх етапах роботи принципу «чотирьох очей», що полягає в повторній перевірці результатів діяльності кожного співробітника

представником іншого відділення (підрозділу), за можливості за допомогою відмінних від початково використаних методик і процедур [71, с. 33-34].

Набір факторів виникнення проблемної кредитної заборгованості зумовлює різний ступінь проблемності того чи іншого кредиту, який, в свою чергу, визначає комплекс заходів з управління даним кредитом, а також оцінку очікуваних прибутків/збитків за ним [71, с. 34]. Таким чином, ключовим елементом при розробці комплексної системи управління проблемними кредитами в банку є чітка управлінська класифікація кредитів за ступенем проблемності.

Розглянемо та проаналізуємо з позицій банківського менеджменту наявні в економічній літературі варіанти класифікації проблемних кредитів.

Карпенко О.В. та Криклій О.А. виділяють наступні види проблемних кредитів залежно від тривалості прострочення: стандартні; посиленого контролю; оновлені [25, с. 80]. До проблемних кредитів посиленого контролю науковці відносять кредити, які вже вийшли на прострочення більше 30 днів та мають негативну тенденцію до збільшення як строку прострочення, так і ймовірності повного непогашення:

- субстандартні кредити (ймовірність несвоєчасного погашення заборгованості за кредитом в повній сумі та в строки, що передбачені кредитним договором є меншою 50 %, але більшою 20 % чистого кредитного ризику. Кількість календарних днів прострочення становить 31-90 днів. Кредит знаходиться на перехідній стадії між стандартним та сумнівним і потребує посиленого контролю та втручання з боку керівництва банку);

- сумнівні кредити (група, за якою виконання зобов'язань з боку позичальника/контрагента банку в повній сумі, з урахуванням фінансового стану позичальника та рівня забезпечення, під загрозою, ймовірність повного погашення кредитної заборгованості низька та становить 50 % чистого кредитного ризику. Кількість календарних днів прострочення становить 91-180 днів);

- безнадійні кредити (група, ймовірність виконання зобов'язань за якими з боку позичальника/контрагента банку, з урахуванням фінансового стану

позичальника та рівня забезпечення, практично відсутня, ризик за такими операціями дорівнює сумі заборгованості за ними. Кількість календарних днів прострочення становить більше 180 днів).

До оновлених проблемних кредитів науковці відносять ті проблемні кредити, до яких вже були застосовані інструменти впливу та проведено переоформлення кредитних договорів:

- пролонговані кредити (кредити, за якими продовжено термін погашення суми основного боргу). Необхідність пролонгації може бути обумовлена затримкою надходжень коштів, за рахунок яких позичальник здійснює платежі, через фінансову кризу або інші непередбачені обставини;

- реструктуровані кредити (кредити, за якими змінено умови повернення, відповідно до яких позичальнику тимчасово надаються пільгові умови погашення, наприклад, зменшення розміру щомісячного платежу, тимчасова відстрочка з погашення основної суми кредиту та/або процентів, зміна графіку погашення, збільшення строку кредитування);

- рефінансовані кредити (погашення взятих раніше кредитних зобов'язань за допомогою оформлення нового кредиту) [51, с. 83-84].

Вищеописаний варіант класифікації має ряд недоліків. Зокрема, науковці не конкретизують, які кредити вони відносять до стандартних проблемних кредитів. Сам термін «стандартний проблемний кредит» є некоректним, адже поєднує протилежні за змістом поняття: «стандартний» кредит очевидно не може бути проблемним. Ідея науковців стосовно виділення в окрему групу кредитів, що потребують посиленого контролю, заслуговує на увагу, але незрозумілим є принцип віднесення до даної групи лише кредитів зі строком прострочення понад 30 днів. Очевидно, що посиленого контролю та моніторингу зі сторони банку можуть потребувати навіть кредити, за якими поки що відсутні прострочені платежі, але існує висока імовірність неплатежів у майбутньому у зв'язку з погіршенням фінансового стану позичальника, впливом макроекономічних факторів тощо. Викликає запитання і принцип виділення в межах вищезазначеної групи окремих видів проблемних кредитів. Наприклад,

кредит за певних обставин цілком може бути віднесений банком до безнадійних навіть у тому випадку, якщо кількість днів прострочення становить менше 180 днів. На нашу думку, виділення в окрему групу так званих «оновлених» кредитів з управлінської точки зору є некоректним, адже кредити даної групи можуть бути як реально, так і потенційно проблемними, або й узагалі не мати підстав для віднесення до проблемних (у разі стабільного виконання позичальником своїх зобов'язань за переоформленим кредитним договором впродовж достатньо тривалого проміжку часу, відсутності у нього фінансових проблем). Крім того, незрозуміло, чому науковці розділяють пролонговані, реструктуризовані та рефінансовані кредити, адже навіть за їхнім визначенням реструктуризованих кредитів пролонговані та рефінансовані кредити є їх підвидами.

Крухмаль О.В. запропонувала класифікацію проблемних кредитів з позиції оцінки потенційних збитків, виділивши дві основні групи проблемних кредитів: потенційно проблемні кредити та кредити з вираженими ознаками проблемності [67, с. 103-104]. До кредитів у передпроблемній стадії науковець включає заборгованість, що є потенційно проблемною (кредити на стадії посиленого контролю), або яка, з високою ймовірністю, стане проблемною в короткостроковому періоді, проте все ще може супроводжуватися як непроблемна (кредити на стадії раннього попередження).

До кредитів з вираженими ознаками проблемності науковець включає сумнівні щодо вчасного повернення кредити (клієнт допустив порушення умов кредитного договору, умов збереження і розміру забезпечення, умов з підтримки фінансового стану тощо) та безнадійні кредити (заборгованість позичальників, за якими визнано дефолт відповідно до внутрішніх положень банку) [67, с. 103-104].

Такий розподіл, в принципі, має право на існування і представляє інтерес з управлінської точки зору, але потребує вдосконалення та уточнення. Зокрема, на нашу думку, науковець не роз'яснює чітко принцип розмежування кредитів на стадії посиленого контролю та на стадії раннього попередження. На нашу думку, виділення окремих підвидів потенційно проблемних кредитів є недоцільним. Крім того, науковець у своїй роботі відносить до сумнівних

кредитів все різноманіття кредитів з явно вираженими проблемами, але з різними причинами їх виникнення та реальною, але різною імовірністю повернення. Визначення безнадійних кредитів, наведене науковцем, не є коректним, оскільки в українському законодавстві, що регулює банківську діяльність, наведене досить чітке визначення дефолту боржника, під яким мається на увазі стан у відносинах між банком і боржником, що виникає у разі фактичного прострочення платежу за кредитом понад 90 днів (30 для банків-боржників) або якщо вчасне погашення боргу позичальником є малоімовірним без стягнення забезпечення. Таким чином, визнання дефолту за кредитом ще не визначає його «безнадійність», тобто неможливість повернення кредиту.

На основі проведеного аналізу ознак та факторів виникнення проблемних кредитів була розроблена класифікація проблемних кредитів, у складі якої виділяються два блоки: потенційно проблемні кредити та фактично проблемні кредити (рис. 1.1). Фактично проблемні кредити, в свою чергу, поділяються на наступні категорії: частково обслуговувані, необслуговувані та безнадійні кредити. Дана послідовність також є хронологічною послідовністю етапів проблемності кредиту в разі негативного розвитку подій, коли застосовувані банком заходи є неефективними чи несвоєчасними. Водночас, деякі етапи можуть «випадати» з ланцюжка залежно від причин проблемності кредиту.

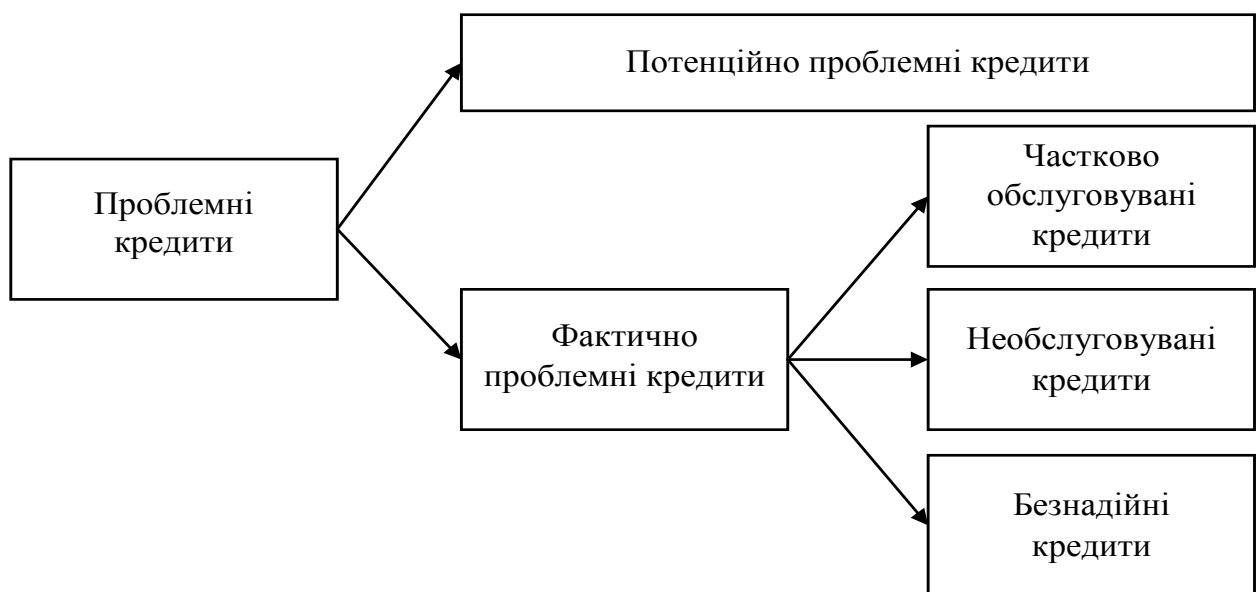

Рис. 1.1 – Види кредитів за ступенем проблемності⁵

Джерело: складено автором

Для кожного блоку та категорії проблемних кредитів були розроблені орієнтовні критерії ідентифікації. Наведену класифікацію проблемних кредитів банк може використовувати при формуванні та обґрунтуванні комплексу регулюючих заходів щодо усунення проблемності кредиту.

До блоку потенційно проблемних кредитів належать кредити з наступними ознаками:

1) відсутність прострочених платежів, суттєвих порушень ковенант кредитного договору, збереження якості та вартості кредитного забезпечення на достатньому рівні;

2) фінансовий стан позичальника нормальний;

3) існують сигнали, на основі яких банк виносить негативний прогноз щодо обслуговування боргу:

3.1) організаційні (для юридичних осіб – конфлікт власників, різкі зміни у виробничо-господарській діяльності; для фізичних осіб – часта зміна місця роботи, народження дитини тощо);

3.2) макроекономічні та галузеві (коливання валютного курсу, законодавчі зміни, кризові явища в галузі діяльності позичальника та інші зовнішні фактори що можуть негативно вплинути на платоспроможність позичальника);

3.3) юридичні (наявність судових позовів, процесів, кримінальних справ, у яких позичальник виступає боржником);

3.4) психологічні (негативна інформація про репутацію позичальника, затримки в поданні документів на вимогу банку тощо) [71, с. 70-75].

Для виявлення вищезазначених тривожних сигналів банк повинен створити розвинену систему відстеження зовнішніх джерел інформації щодо факторів виникнення проблемності кредиту: регулярний аналіз інформації судів та правоохоронних органів, стану і динаміки кредитованих галузей, контроль ЗМІ тощо). Важливо, щоб до такого роду інформації мали легкий доступ працівники, відповідальні за моніторинг стану позичальників, які в свою чергу повинні мати чіткий алгоритм дій, необхідних у разі отримання тривожного сигналу. Слід, однак, зазначити, що більшість з індикаторів

потенційної проблемності кредиту носять суб'єктивний характер і не повинні спричинити рішення щодо застосування банком радикальних заходів щодо усунення проблемності кредиту [77, с. 391]. На даному етапі достатньо посилити кредитний моніторинг та забезпечити тісну взаємодію з позичальником, щоб з'ясувати реальну ситуацію.

До блоку фактично проблемних кредитів належать кредити, щодо яких у банку є об'єктивні підстави для висування претензій до позичальника, а саме:

1) наявність прострочених платежів, вагомих порушень ковенант кредитного договору, суттєве зниження якості та вартості кредитного забезпечення;

2) фінансовий стан позичальника вкрай нестійкий або кризовий.

Першою категорією власне проблемних кредитів є частково обслуговувані кредити. Дану категорію характеризує наявність прострочених платежів із незначним строком прострочення (наприклад, до 30 днів) або погіршення фінансового стану позичальника, якості і вартості кредитного забезпечення. При цьому позичальник здійснює погашення кредитної заборгованості на регулярній основі (можливо із невеликими затримками), частково чи в повному обсязі, а також готовий до переговорів та компромісів з банком, що свідчить про його добропорядність. Як правило, у разі здійснення своєчасних та активних заходів з боку банку у такому випадку можна досягнути позитивного прогнозу щодо повернення кредиту.

До категорії необслуговуваних кредитів відносяться кредити, яким притаманна хоча б одна з наступних ознак:

1) відсутність навіть часткового обслуговування заборгованості з боку позичальника впродовж значного проміжку часу (наприклад, понад 30 днів);

2) втрата або реалізація значної частини заставного та іншого майна позичальника;

3) накладення арешту на рахунки позичальника в банку-кредиторі за рішенням суду, податкових чи митних органів тощо;

4) критичний фінансовий стан позичальника;

5) загроза банкрутства чи ліквідації боржника – юридичної особи, значна загроза життю та дієздатності боржника – фізичної особи;

б) ознаки шахрайства з боку позичальника (виявлення факту фальсифікації документів, нецільового використання кредиту, небажання боржника іти на переговори з банком).

Таким чином, віднесення кредиту до категорії необслуговуваних у більшості випадків допускає наявність негативного прогнозу щодо його повернення, принаймні у повному обсязі. Водночас у разі застосування банком адекватних заходів зазвичай можна домогтися принаймні часткового повернення кредитної вартості.

Кредит переноситься з категорії необслуговуваних кредитів до категорії безнадійних за наявності хоча б однієї з наступних ознак:

1) відсутність обслуговування заборгованості з боку позичальника впродовж тривалого періоду (наприклад, понад 180 днів);

2) банкрутство боржника – юридичної особи, смерть чи втрата дієздатності боржника – фізичної особи;

3) має місце факт шахрайства з боку позичальника і заходи з пошуку винних та відповідальних осіб не принесли результату.

Як правило, віднесення кредиту до категорії безнадійних передбачає упевненість банку у відсутності джерел його повернення або ж у тому, що повернення кредиту з наявних джерел передбачає витрати банку, що перевищують доступну для погашення кредитну заборгованість.

Отже, удосконалення процесів управління проблемними кредитами вимагає розуміння факторів їх виникнення та чіткої класифікації кредитів за ступенем проблемності. На основі критичного аналізу підходів до групування причин появи проблемності кредиту, розглянутих в економічній літературі, було розроблено матричну класифікацію факторів виникнення проблемних кредитів за двома критеріями: 1) локалізація (макроекономічні, внутрішньобанківські та фактори, пов'язані з діяльністю позичальника); 2) рівень підконтрольності банку (неконтрольовані, частково контрольовані, контрольовані).

На основі проведеного аналізу ознак і факторів виникнення проблемної кредитної заборгованості та дослідження різних точок зору щодо групування проблемних кредитів була запропонована класифікація проблемних кредитів, у складі якої виділяються два блоки: потенційно проблемні кредити та фактично проблемні кредити. Фактично проблемні кредити, в свою чергу, поділяються на наступні категорії: частково обслуговувані, необслуговувані та безнадійні кредити. Наведену класифікацію проблемних кредитів банк може використовувати при формуванні та обґрунтуванні комплексу регулюючих заходів щодо усунення проблемності кредиту.

1.3. Стратегії та методи управління проблемними кредитами комерційних банків

Метою управління проблемними кредитами банку є максимальне зменшення втрат за кредитними операціями шляхом розробки та реалізації відповідних заходів, що є спрямованими на захист банківських інтересів [27, с. 511]. Таким чином, розвиток практики управління проблемними кредитами вимагає визначення основних стратегій та методів урегулювання проблемної кредитної заборгованості, що використовуються банками в сучасних умовах господарювання [86].

Термін «метод управління» трактується як сукупність способів та прийомів впливу суб'єкта управління на керований об'єкт для досягнення поставленої мети [119, с. 110]. В контексті даного дослідження суб'єктами впливу виступають структурні підрозділи банку, залучені до процесу управління проблемними кредитами, об'єктом впливу – проблемний кредит (як сукупність проблемної кредитної заборгованості та відносин між банком та позичальником з приводу її повернення), метою впливу – повернення кредитної

вартості з мінімальними втратами порівняно з початково запланованим фінансовим результатом від угоди.

Таким чином, на нашу думку, метод управління проблемними кредитами – це сукупність способів та прийомів впливу структурних підрозділів банку, залучених до процесу управління проблемними кредитами, на позичальника та безпосередньо на проблемну кредитну заборгованість з метою повернення кредитної вартості з мінімальними втратами порівняно з початково запланованим фінансовим результатом.

Іншим часто застосовуваним терміном в контексті досліджуваної тематики є стратегія управління проблемним кредитом. В загальному розумінні стратегія управління визначається як розробка напрямків та способів для досягнення поставленої мети, заснованих на довгостроковому прогнозуванні та стратегічному плануванні [61, с. 14]. У зв'язку з цим, можна стверджувати, що стратегія управління проблемним кредитом – це розробка та планування дій із застосування методів управління проблемними кредитами, що дають можливість мінімізувати банківські втрати за такими кредитами, з урахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх чинників.

Таким чином, уточнивши межі застосовуваної термінології, проведемо критичний аналіз наявних в економічній літературі підходів до визначення можливих стратегій та методів управління проблемними кредитами.

Питання групування стратегій та методів урегулювання проблемної кредитної заборгованості знайшло відображення в роботах таких науковців, як О.С. Білай [14], Т.М. Болгар [20], Л.А. Дудинець [41], Е.Ю. Лисенко та О.Р. Яременко [141]. Незважаючи на достатній рівень висвітлення даної проблематики в економічній літературі, залишаються невирішеними питання щодо можливості практичної імплементації існуючих підходів щодо класифікації стратегій та методів управління проблемними кредитами в банківську політику з урегулювання проблемної кредитної заборгованості.

Яременко О.Р. та Лисенко Е.Ю. виділяють дві основні стратегії управління проблемними кредитами, що застосовуються банками: стратегія відновлення

якості кредиту і стратегія його ліквідації. За даним підходом, основним методом відновлення проблемного кредиту є його реструктуризація – зміна умов погашення кредиту (а саме: зміна графіку погашення, процентної ставки чи валюти кредиту, надання пільгового періоду в погашенні, зменшення розміру щомісячного платежу), покликана відновити спроможність позичальника виконувати взяті на себе зобов'язання. Крім реструктуризації, банк може проводити санацію. Її суть полягає в розробці та проведенні заходів для відновлення платоспроможності позичальника, запобігання його банкрутства та пошуку джерел для погашення кредиту. Такі джерела можуть бути як внутрішніми – за рахунок оптимізації роботи позичальника, так і зовнішніми – за рахунок залучення додаткового капіталу або нових партнерів. У разі провалу стратегії відновлення кредиту банк застосовує стратегію ліквідації кредиту, до методів якої належать: примусове стягнення кредиту та процентів за ним, стягнення заборгованості за рахунок гаранта, передача проблемних кредитів в управління третій особі (колектору), продаж їх пов'язаній фінансовій компанії або непов'язаній фінансовій компанії на умовах факторингу, здійснення сек'юритизації кредитів, а також використання сформованого резерву для списання (відшкодування) боргу за безнадійним кредитом [141, с. 1084].

Ми погоджуємося з тим, що відновлення якості кредиту є пріоритетним для банку порівняно з його примусовим стягненням, продажем чи списанням, як і з тим, що реструктуризація є основним методом відновлення якості кредиту. Виділення такого методу управління проблемними кредитами, як санація позичальника, на нашу думку, є недоцільним, адже даний метод не передбачає застосування банком заходів, безпосередньо спрямованих на усунення проблемності кредиту. Крім того, викликає сумнів спроба об'єднати в межах стратегії ліквідації абсолютно різні за своїм спрямуванням методи.

Дудинець Л.А. виділяє три стратегії вирішення питань із проблемними кредитами:

1) стратегія утримання, що полягає в утриманні проблемних кредитів на балансі і продовженні пошуку вирішення проблеми (головним чином або шляхом реструктуризації, або судового стягнення заборгованості). До методів реструктуризації науковець відносить зміну схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну, кредитні канікули, пролонгацію кредиту, зниження відсоткової ставки, зміну валюти кредиту. До методів стягнення відносяться судове стягнення заборгованості з позичальника та дострокове погашення кредиту з розірванням кредитного договору шляхом передачі нерухомого майна кредитора в залік заборгованості.

2) стратегія продажу, що передбачає продаж проблемного кредиту третій стороні (переуступку факторинговій компанії; продаж в активи пайових інвестиційних фондів; продаж колекторській компанії);

3) стратегія списання, що полягає у списанні проблемних кредитів з балансу банку за рахунок сформованих резервів і припиненні заходів щодо стягнення заборгованості [41, с. 190-191].

Даний підхід має прикладний характер і досить цінний з практичної точки зору. Однак перелік методів управління проблемними кредитами, зазначених науковцем, на нашу думку, є неповним і потребує доповнення. Крім того, недоцільно об'єднувати в межах однієї стратегії утримання такі принципово різні за спрямуванням групи методів управління проблемними кредитами, як реструктуризація і судове стягнення заборгованості.

Білай О.С. виділяє наступні банківські стратегії управління проблемними кредитами: радикальна, інерційна (непряма) та оздоровча (пряма) [14, с. 6-8]. Характерною рисою кожної стратегії є результат її реалізації: в першому випадку – змінюються банк-кредитор шляхом реорганізації, законодавче середовище у державі тощо; у другому випадку – кредит залишається на балансі банку і продовжується співробітництво банку і боржника; у третьому – кредит погашається і списується з балансу банку. Радикальна стратегія передбачає розв'язання критичної ситуації з «поганими» боргами з втручанням держави. Головна мета інерційної (непрямої) стратегії – зменшення фінансового

навантаження на боржника, одержання тимчасової відстрочки на відновлення його фінансового стану. Основним методом реалізації інерційної (непрямої) стратегії є реструктуризація, що включає цілий ряд інструментів та їх різноманітні комбінації (зокрема, крім зниження процентної ставки або кредитних канікул – пряме часткове зменшення (списання) суми боргу). Реструктуризація боргу за своєю економічною природою є еквівалентною пільговому кредитуванню. Якщо фінансово-економічний потенціал боржника не дозволяє реструктуризувати кредит, то застосовуються методи припинення кредитних відносин, що належать до оздоровчої (прямої) стратегії. Ці методи спрямовано на погашення проблемної заборгованості протягом відносно короткострокового періоду шляхом використання відповідних норм права, що регулюють виконання кредитних зобов'язань добровільно або примусово [14, с. 6-8].

Заслугує уваги спроба науковця розмежувати стратегії управління проблемними кредитами залежно від реалізації на макро- чи мікрорівнях. Водночас, як і в попередніх проаналізованих класифікаціях, О.С. Білай вирішила об'єднати в межах однієї стратегії принципово різні за спрямуванням групи методів. Очевидно, що основні групи методів оздоровчої (прямої) стратегії, яку можна ототожнити зі стратегією ліквідації (за підходом, запропонованим О.Р. Яременко та Е.Ю. Лисенко), передбачають абсолютно різні шляхи врегулювання проблемної заборгованості.

Болгар Т.М. запропонувала поділ стратегій збору проблемних боргів за територіальним принципом, виокремивши американську, європейську та пострадянську стратегії [20, с. 261-276]. Характерною рисою американської стратегії стягнення проблемних боргів є те, що банківські установи зазвичай передають права вимог за проблемними кредитами третім особам з метою якомога швидшого повернення кредитної вартості. Це дає змогу економити час та ресурси банківських установ, залучаючи мінімальну кількість працівників банку до процесів стягнення. Характерною рисою європейської стратегії є орієнтація на стягнення проблемної заборгованості власними силами банку. Значного поширення набула практика стягнення проблемного боргу у примусовому

порядку шляхом накладення арешту на майно боржника з подальшою реалізацією та передачі вимог боржника до третіх осіб (депозитів, вимог до ділових партнерів, вимог про повернення податків, права на отримання заробітної плати). Пострадянська стратегія полягає в намаганні дотримуватися європейських принципів роботи з проблемними кредитами, що ускладнюється неврегульованістю законодавства та відсутністю достатньої практики [20, с. 261-276].

Хоча принцип поділу стратегій збору проблемних боргів за територіальним принципом, на нашу думку, вартий уваги, його доцільно використовувати, маючи на меті аналіз зарубіжного досвіду управління проблемними кредитами, що не входить до завдань нашого дослідження.

На основі проведеного аналізу наявних в економічній літературі підходів до визначення можливих стратегій та методів управління проблемними кредитами можна класифікувати банківські стратегії управління проблемними кредитами залежно від характеру застосовуваних методів, що передбачає виділення чотирьох стратегій: реструктуризації проблемного кредиту, претензійно-позовної стратегії, продажу (передачі) проблемного кредиту та списання безнадійного кредиту (див. Додаток А, рис. А.1).

Стратегія реструктуризації проблемного кредиту передбачає зміну умов кредитування таким чином, щоб позичальник, який потрапив у скрутне фінансове становище, мав змогу продовжувати погашати кредит [58, с. 1-2; 75, с. 353; 86].

Реструктуризація кредитної заборгованості може здійснюватися шляхом застосування наступних методів:

1) кредитні канікули (зменшення кредитного навантаження на позичальника протягом певного періоду, тобто дозвіл банку протягом узгодженого з позичальником строку не погашати тіло кредиту та / або проценти, пеню, штрафи тощо);

2) зміна схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну. Класична (стандартна) схема погашення кредиту передбачає погашення основної суми боргу рівними частинами протягом усього строку кредитування з нарахуванням процентів на непогашений залишок основної суми боргу, тобто відбувається

поступове скорочення виплат за процентами при незмінному рівні виплат за тілом кредиту. Ануїтетна схема передбачає погашення загальної кредитної заборгованості (основна сума боргу плюс проценти) рівними частинами протягом усього строку кредитування. У разі застосування ануїтету відбувається поступове збільшення виплат за основною сумою боргу і, відповідно, скорочення виплат за процентами.

3) пролонгація кредиту (збільшення строку кредитування);

4) конверсія (конвертація) кредиту (зміна валюти наданого кредиту з іноземної на національну, як правило, з одночасною зміною процентної ставки);

5) ненарахування або списання неустойки (пені та штрафних санкцій);

6) зниження процентної ставки;

7) рефінансування проблемної кредитної заборгованості – погашення проблемного кредиту за рахунок коштів, одержаних при виникненні у позичальника нових зобов'язань [2, с. 108; 10, с. 189; 20, с. 221; 23, с. 249-252; 122, с. 49; 124, с. 147-148].

Рефінансування проблемних кредитів може відбуватися у наступних формах:

– рефінансування за допомогою отримання позичальником нового кредиту в іншому банку для погашення проблемного кредиту (міжбанківське кредитування);

– рефінансування за рахунок отримання нового кредиту (або збільшення кредитного ліміту) в банку, що є первісним кредитором (додаткове фінансування);

– переведення боргу на нового позичальника (рефінансування через третю особу).

Рефінансування через третю особу по суті представляє собою продаж заставного майна проблемного позичальника третій особі з одночасним оформленням нового кредиту на третю особу. Поетапно ця процедура відбувається наступним чином:

I. Заставне майно за проблемним кредитом виводять із застави.

II. Позичальник і третя особа під контролем банку оформлюють договір купівлі-продажу майна.

III. Для фінансування купівлі майна банк видає новий кредит третій особі.

IV. Позичальник погашає проблемний кредит за рахунок отриманих за договором купівлі-продажу коштів.

V. Новий позичальник починає розраховуватися з банком за отриманим кредитом [23, с. 250-251].

Претензійно-позовна стратегія роботи з проблемними кредитами представляє собою усунення проблемності кредиту шляхом застосування правових методів тиску на боржника. В межах претензійно-позовної стратегії управління проблемними кредитами можна умовно виділити два методи врегулювання:

- стягнення заборгованості за рахунок примусової реалізації заставного та іншого майна боржника;

- стягнення заборгованості за рахунок реалізації заставного та іншого майна боржника на підставі угоди боржника з банком.

Право одержати задоволення своїх вимог за рахунок предмета застави, якщо кредит є забезпеченим заставою, виникає у банківської установи в разі невиконання або неналежного виконання позичальником зобов'язань з погашення заборгованості. Вказане право банк може реалізувати зверненням стягнення на предмет застави в судовому або позасудовому порядку.

У тому випадку, якщо проблемний кредит є бланковим або коштів від реалізації застави не вистачило, щоб погасити всю суму боргу, може застосовуватись звернення стягнення на інше майно позичальника. Звернення стягнення на інше майно позичальника реалізовується на підставі рішення суду [23, с. 252].

Боржник у будь-який час до моменту примусової реалізації свого майна може припинити звернення стягнення на майно шляхом виконання зобов'язань за кредитним договором або добровільної реалізації майна за погодженням з кредитором.

Стратегія продажу (передачі) проблемного кредиту полягає в усуненні проблемності кредиту шляхом його продажу або передачі на обслуговування зацікавленим колекторським компаніям, інвестиційним фондам, а також інвесторам на умовах сек'юритизації.

Суть колекторського бізнесу полягає в професійному стягненні проблемних заборгованостей. Співпраця банківських установ та колекторських компаній в процесі управління проблемними кредитами полягає у продажі банками портфелів проблемним кредитів незалежним або пов'язаним з банком колекторським фірмам за номінальною вартістю або з дисконтом, або передачі цих портфелів банків для надання послуг з повернення кредитів на комісійній основі незалежним або пов'язаним з банком колекторським фірмам. Для цього банк та колекторська компанія укладає угоду, відповідно до якої колектори проводять роботу з боржниками замість банку. Винагорода колекторів, отримана від банку (комісія або дисконт), залежить від багатьох факторів:

- строк прострочення кредиту;
- фінансовий стан позичальника;
- якість забезпечення за кредитом;
- вид та валюта кредиту;
- якість комплектації банком кредитних справ;
- наявність у банку повної та достовірної інформації про боржника тощо [22, с. 29-30; 23, с. 253; 118, с. 99].

Інвестиційний фонд, якому банк продає проблемні кредити, може бути зовнішньою стороною, що має намір генерувати прибуток за рахунок стягнень за придбаними проблемними активами, або компанією спеціального призначення, створеною банком виключно для цілей утримання його проблемних активів. Якщо банк передає борги власному інвестиційному фонду, структура його балансу може покращитись лише у окремих випадках згідно з національними стандартами звітності [94, с. 38].

Суть сек'юритизації кредитів полягає у їх агрегації банком у відповідний пул та емісії під них цінних паперів і розміщенні останніх на ринку [126, с. 199].

Проблемні кредити продаються за схемою сек'юритизації за дотримання двох умов: грошові потоки є передбачуваними (тобто за кредитами відсутня прострочена кредитна заборгованість) і кредитна документація є повною і наявна в електронній формі. Як правило, застосування сек'юритизації є доцільним у разі продажу однорідних портфелів проблемних кредитів фізичним особам із однаковими економічними і правовими характеристиками [94, с. 38]. Таким чином, здійснюється трансформація неліквідних кредитних активів банку у ліквідні цінні папери. Погашення цінних паперів може здійснюватися за рахунок випуску нових та рефінансування старих паперів, коштів від повернення кредитів та інших джерел [126, с. 199].

Основними підходами до проведення сек'юритизації банківських кредитів є балансовий і позабалансовий.

Балансова сек'юритизація кредитів передбачає випуск банком цінних паперів, забезпечених правами вимоги, тобто кредити залишаються на балансі банку, що їх надає і емітує забезпечені облігації, що прив'язані до даного пулу кредитів.

У позабалансовій моделі сек'юритизації банк здійснює передачу прав вимог за наданими кредитами спеціалізованій фінансовій компанії SPV (special purpose vehicle), юридично відокремленій від банку, яка фінансує придбання кредитів за допомогою випуску цінних паперів, забезпечених кредитними доходами [121, с. 78-79].

Проблемна кредитна заборгованість поступово, через ряд причин (закінчення строку позовної давності; недостатність коштів, отриманих після звернення стягнення на майно позичальника та його реалізації; визнання боржника банкрутом тощо) може перейти до категорії безнадійної, тобто такої, яка вже не може бути повернена за рахунок боржника. Відшкодування безнадійної заборгованості в банківських установах відбувається за рахунок застосування стратегії списання, що полягає в списання безнадійного кредиту за рахунок спеціально створеного банком страхового резерву.

Якщо проблемний кредит забезпечений договором гарантії або поруки, то банківська установа застосовує стратегії та методи управління проблемною заборгованістю як до самого позичальника, так і до поручителя (гаранта) [23, с. 253].

Отже, фрагментарний та внутрішньо контрверсійний характер існуючих наукових підходів щодо класифікації стратегій та методів управління проблемними кредитами ускладнює можливість їх використання для розробки та реалізації банківської політики з регулювання проблемної кредитної заборгованості. У зв'язку з цим розроблено класифікацію банківських стратегій управління проблемними кредитами залежно від характеру застосовуваних методів (реструктуризація проблемного кредиту, претензійно-позовна стратегія, продаж (передача) проблемного кредиту та списання безнадійного кредиту), яка може використовуватися в процесі розробки та ухвалення управлінських рішень щодо врегулювання проблемної кредитної заборгованості комерційних банків.

ВИСНОВКИ ЗА РОЗДІЛОМ 1

Дослідивши теоретичні основи управління проблемними кредитами в комерційних банках, можна зробити наступні висновки:

1. Вивчення наявних в економічній літературі підходів щодо визначення поняття «проблемний кредит» в економічній літературі дає підстави стверджувати про дискусійність і неоднозначність його трактування. Аналіз наукових праць вітчизняних і закордонних учених з досліджуваної теми дозволив запропонувати власне визначення проблемного кредиту, як кредиту, повне і своєчасне погашення якого сумнівне внаслідок наявності прострочених платежів, незадовільного фінансового стану або несумлінності боржника, погіршення якості забезпечення або інших причин. Уточнено зміст таких споріднених з терміном «проблемний кредит» понять, як «проблемна кредитна заборгованість», «непрацюючий кредит», «знецінений кредит», «прострочений кредит», «прострочена кредитна заборгованість» і «дефолт», і проведено їх розмежування.

2. Критичний аналіз існуючих точок зору щодо класифікації проблемних кредитів та факторів появи проблемності кредиту дав змогу з'ясувати неможливість їх повноцінної імплементації у систему управління проблемними кредитами в комерційному банку. Для вирішення цієї проблеми розроблено матричну класифікацію факторів виникнення проблемних кредитів за двома критеріями: локалізація та рівень підконтрольності банку, що дасть змогу банку обрати відповідну політику реагування на події, які здатні призвести до погіршення якості кредитного портфеля. Запропоновано класифікацію проблемних кредитів за ступенем проблемності (потенційно проблемні кредити та фактично проблемні кредити).

3. Фрагментарний та внутрішньо контрверсійний характер існуючих наукових підходів щодо класифікації стратегій та методів управління проблемними кредитами ускладнює можливість їх використання для розробки та реалізації банківської політики з регулювання проблемної кредитної заборгованості. У зв'язку з цим розроблено класифікацію банківських стратегій управління проблемними кредитами залежно від характеру застосовуваних методів (реструктуризація проблемного кредиту, претензійно-позовна стратегія, продаж (передача) проблемного кредиту та списання безнадійного кредиту), яка може використовуватися в процесі розробки та ухвалення управлінських рішень щодо врегулювання проблемної кредитної заборгованості комерційних банків.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В БАНКАХ УКРАЇНИ

2.1. Аналіз якості кредитного портфеля банківської системи України

Процес роботи з проблемними кредитами українських банків неможливий без раціонального аналізу якості кредитного портфеля банків. Аналіз якості кредитного портфеля потребує визначення його структури за ступенем кредитного ризику, галузевою структурою, строком погашення, валютою кредиту, формами власності позичальників та іншими критеріями, а також оцінювання цієї структури на основі вивчення її динаміки [4, с. 300]. На основі результатів такого аналізу можна охарактеризувати стан управління проблемними кредитами банку, визначити причини зміни динаміки проблемної кредитної заборгованості та окреслити майбутні перспективи управління портфелем прострочених та знецінених банківських кредитів [137, с. 280].

Аналізуючи динаміку розвитку банківського кредитування в Україні у 2007-2018 рр., слід відзначити стрімке нарощення обсягів кредитів, наданих банками України, у 2007-2008 рр. (див. рис. 2.1; Додаток Б, табл. Б.1). У цей період цьому сприяли стабільність національної валюти та досягнення досить високих темпів економічного зростання. У 2007-2008 рр. банки могли розраховувати на формування депозитного портфеля із значною питомою вагою вкладів терміном від 1 року [53, с. 135; 85, с. 122]. Крім того, частка проблемної заборгованості за банківськими кредитами у цей період була винятково низькою і не перевищувала 2,3 % (див. рис. 2.2). Як наслідок, обсяги кредитів, наданих банками України, за 2007-2008 рр. зросли з 480628 млн. грн. до 776815 млн. грн., тобто більш ніж у 1,5 рази, а їх частка у ВВП збільшилася з 66,69 % до 81,94 % тобто на 15,35 процентних пунктів (далі – п.п.). У цей період дещо зросла і частка кредитів у банківських активах – з 77,81 % до 80,14 %, тобто на 2,33 п.п. Ілюзорне стрімке падіння частки недіючих кредитів у сукупних валових кредитах з 48,12 %

наприкінці 2007 р. до 3,88 % наприкінці 2008 р., тобто більш ніж у 12 разів, не повинне вводити в оману – воно відбулося завдяки кардинальній зміні підходу НБУ до визначення недіючих кредитів у 2008 р. (див. рис. 2.3). Водночас перші ознаки можливої майбутньої фінансової кризи вже з’явилися на горизонті – частка спеціальних резервів у валових банківських кредитах зросла з 3,36 % наприкінці 2007 р. до 5,14 % наприкінці 2008 р., що свідчить про зростання ризикованості банківських кредитних операцій у цей період.

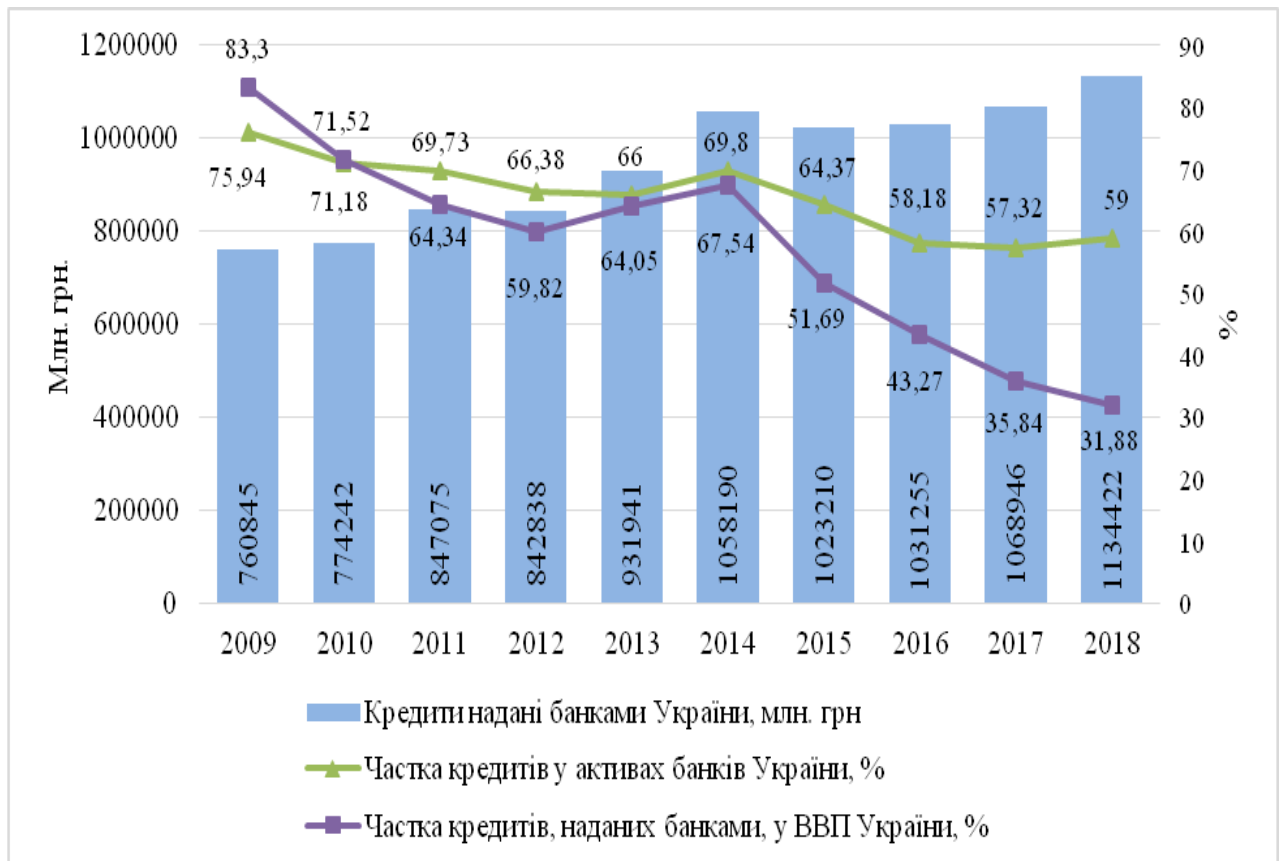

Рис. 2.1 – Динаміка розвитку банківського кредитування в Україні в 2009-2018 рр. (станом на 31.12)

Джерело: складено автором на основі [84]

Суттєвий негативний вплив на динаміку розвитку банківського кредитування в Україні здійснила економічна криза наприкінці 2008 р. – на початку 2009 р. Падіння валютного курсу гривні майже на 60 %, зростання рівня безробіття і рівня інфляції, зниження економічної активності призвели до фактичного призупинення видачі банками нових кредитів у зв’язку з відсутністю попиту та різким зростанням частки проблемної заборгованості за

кредитним портфелем (з 2,3 % на початку 2009 р. до 11,2 % на початку 2011 р., тобто майже у 5 разів). Довгострокові фінансові ресурси для банків стали дорожчими та дефіцитнішими [4, с. 301; 68, с. 123-125]. Як результат, обсяги кредитів, наданих банками України, за 2009-2010 рр. практично не змінилися (зменшилися з 776815 млн. грн. наприкінці 2008 р. до 774242 млн. грн. наприкінці 2010 р.), а їх частка у ВВП впала з 81,94 % до 71,52 %, тобто на 10,42 п.п. Значно зменшилася і частка кредитів у банківських активах – з 80,14 % наприкінці 2008 р. до 71,18 % наприкінці 2010 р., тобто на 8,96 п.п.

Рис. 2.2 – Динаміка частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банківської системи України в 2007-2016 рр.

Джерело: складено автором на основі [84]

Частка недіючих кредитів у сукупних валових кредитах у 2009-2010 рр. стрімко зросла – з 3,88 % до 15,27 %, тобто майже у 4 рази. З огляду на це банки були змушені збільшувати резерви під знецінення кредитів, внаслідок чого частка спеціальних резервів у валових банківських кредитах зросла з 5,14 % наприкінці 2008 р. до 10,17 % наприкінці 2010 р., тобто майже удвічі.

Слід, однак, відзначити, що з кінця 2009 р. цих резервів вже не вистачало на покриття усієї сукупності проблемних кредитів.

Рис. 2.3 – Динаміка показників якості кредитного портфеля банків України в 2007-2018 рр. (станом на 31.12)

Джерело: складено автором на основі [84]

Стабілізація курсу гривні та повільне відновлення економіки після кризи дозволили поступово скоротити частку проблемної заборгованості за банківськими кредитами з 11,2 % на початку 2011 р. до 7,7 % на початку 2014 р. [120, с. 59]. Частка недіючих кредитів у сукупних валових кредитах протягом 2012-2013 рр. загалом мала тенденцію до повільного, хоча й нестабільного скорочення, зменшившись з 19,86 % наприкінці 2012 р. до 16,25 % наприкінці 2013 р. З огляду на це банки дещо скоротили нарошення резервів під знецінення кредитів, внаслідок чого частка спеціальних резервів у валових банківських кредитах зменшилася з 12,7 % наприкінці 2012 р. до 9,99 % наприкінці 2013 р. Загалом протягом даного періоду відбувалося поступове відновлення активності банківського кредитування: обсяги кредитів, наданих банками України, за 2011-2013 рр. зросли з 774242 млн. грн. наприкінці 2010 р. до 931941 млн. грн. в кінці 2013 р., однак їх частка у ВВП продовжувала знижуватися і лише наприкінці

2013 р. почала зростати, досягнувши значення у 64,05 %, що на 4,23 п.п. перевищує значення даного показника роком раніше. У 2011-2013 рр. суттєво зменшилася частка кредитів у банківських активах – з 71,18 % до 66,00 %, тобто на 5,18 п.п., що свідчить про подальше проведення банками диверсифікації активних операцій з огляду на значну ризикованість кредитних операцій.

Внаслідок практично подвійної девальвації гривні впродовж 2014 р. і відповідної переоцінки вартості валютних кредитів у 2014 р. відбулося зростання обсягів кредитів, наданих банками України, до 1058190 млн. грн., їх частки у ВВП до 67,54 %, їх частки у банківських активах до 69,80 % наприкінці 2014 р. Реальна ситуація на кредитному ринку значно погіршилась, оскільки девальвація гривні та падіння економіки і реальних доходів населення призвели до різкого падіння попиту на кредити та зростання проблемної заборгованості позичальників [55, с. 108].

В 2015-2016 р., попри подальшу девальвацію гривні та зменшення бізнес-активності і реальних доходів населення, відбулося незначне скорочення обсягів банківських кредитів з 1058190 млн. грн. в кінці 2014 р. до 1031255 млн. грн., тобто на 2,5 %. Частка банківських кредитів у ВВП наприкінці 2016 р. впала до 43,27 %, а у активах банків – до 58,18 %. На нашу думку, це могло відбутися внаслідок фактичного «замороження» видачі банками нових кредитів та реалізації масштабних програм реструктуризації та списання з балансу проблемних кредитів, частка яких у сукупних валових кредитах протягом 2014-2016 рр. стрімко зросла з 16,25 % до 38,31 %, тобто майже у 2,5 рази [20, с. 58; 140, с. 903]. Частка простроченої кредитної заборгованості протягом 2014-2016 рр. зросла з 7,7 % на початку 2014 р. до 24,2 % на початку 2017 р., тобто більш ніж утричі. З огляду на це банки були змушені відволікати все більшу частину власних і залучених коштів у резерви під знецінення кредитів, частка яких у валових банківських кредитах зросла з 9,99 % наприкінці 2013 р. до 27,67 % наприкінці 2016 р., тобто майже у 3 рази. Не зважаючи на погравлення кредитування, що відбувалося у 2017-2018 рр. та зростання обсягів кредитного портфелю банківської системи на 10 % порівняно з 2016 р., частка банківських

кредитів у ВВП наприкінці 2018 р. впала до 31,88 % (мінімальні значення цих показників за весь проаналізований 10-річний період). Частка недіючих кредитів у 2018 р. зросла до 54,41 %, що зумовлено, як погіршенням якості кредитного портфелю, так і зміною методології обліку фінансових інструментів.

Аналіз структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі секторів економіки в 2007-2018 рр. виявив, що в докризовий період (2007-2008 рр.) частка кредитів нефінансовим корпораціям в кредитному портфелі мала незначну тенденцію до зменшення (з 61,02 % наприкінці 2007 р. до 60,44 % наприкінці 2008 р.), оскільки стрімко збільшувались обсяги кредитування домашніх господарств внаслідок підвищеного попиту на споживчі кредити та іпотеку (див. рис. 2.4) [76, с. 99-100]. У 2009-2016 рр. частка кредитів нефінансовим корпораціям в кредитному портфелі постійно збільшувалась у зв'язку із досить стійкою тенденцією до зменшення обсягів кредитування домашніх господарств внаслідок посилення вимог оцінки кредитоспроможності позичальників і наприкінці 2016 р. становила 82,32 % [20, с. 56; 76, с. 128-129].

Однак, у 2018 р. банки найактивніше розвивали споживче кредитування, що викликало зростання частки кредитів домогосподарств з 16,36 % у 2016 р. до 18,74 % у 2018 р.

Аналіз структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі валют в 2007-2018 рр. виявив, що в докризовий період (2007-2008 рр.) частка кредитів в іноземній валюті у кредитному портфелі зросла з 49,91 % наприкінці 2007 р. до 59,10 % наприкінці 2008 р., тобто на 9,19 п.п. (рис. 2.5). Зростання обсягів кредитування в іноземній валюті у цей період пояснюється нижчим рівнем процентних ставок за кредитами в іноземній валюті порівняно з кредитами в національній валюті в умовах стабільності обмінного курсу гривні щодо долара США, нарощуванням ресурсної бази банків, активізацією підприємств-імпортерів та збереженням інфляційних очікувань [57; 76, с. 100].

В 2009-2013 рр. в структурі портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) спостерігається стійка тенденція до поступового зниження частки валютних кредитів, а саме: з 59,10 % наприкінці 2008 р. до 33,82 % наприкінці

2013 р. Це відбулося внаслідок впровадження НБУ регуляторних обмежень щодо формування банками кредитного портфелю в іноземній валюті і різкого скорочення кредитної позиції банківських установ в аналізованому напрямку діяльності з огляду на високий рівень її валютного ризику [57; 76, с. 101].

Рис. 2.4 – Динаміка структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі секторів економіки в 2007-2018 рр. (станом на 31.12)

Джерело: складено автором на основі [84]

Внаслідок стрімкої девальвації гривні в 2014-2015 рр. частка кредитів в іноземній валюті у кредитному портфелі зросла з 33,82 % наприкінці 2013 р. до 55,81 % наприкінці 2015 р., але після відносної стабілізації курсу гривні у 2016 р. вона дещо знизилася і на кінець 2018 р. становила 47,78 %.

Аналіз структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі строків погашення в 2007-2018 рр. виявив, що в докризовий період (2007-2008 рр.) частка кредитів зі строком погашення більше 5 років зросла з 26,72 % до 31,80 %, тобто на 5,08 п.п. (див. рис. 2.6). Таке зростання у цей період пояснюється зростанням попиту на автокредити та іпотечні кредити в умовах стабільності валютного курсу гривні та збереження інфляційних очікувань [47].

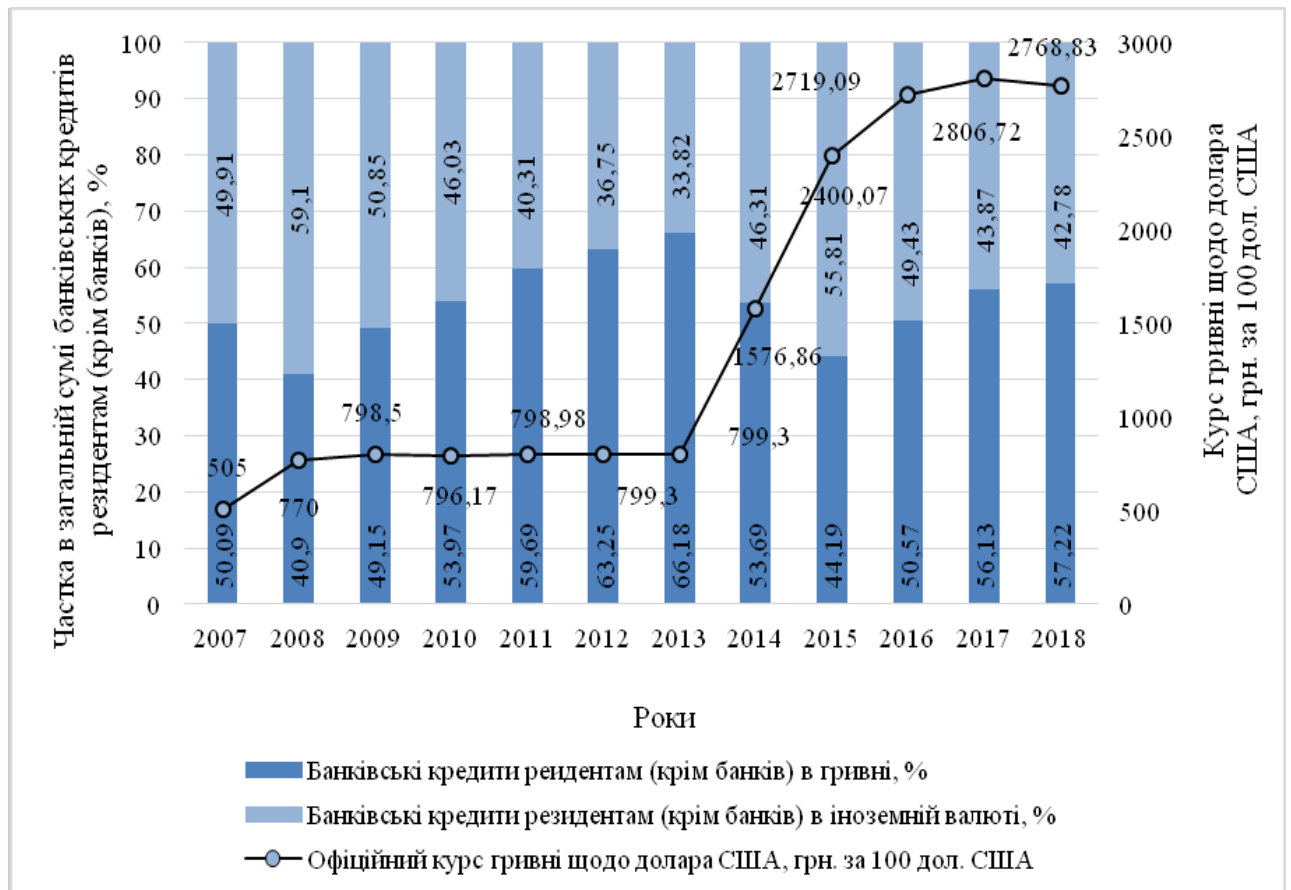

Рис. 2.5 – Динаміка структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі видів валют в 2007-2018 рр. (станом на 31.12)

Джерело: складено автором на основі [84]

В 2009-2013 рр. в структурі портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) спостерігається стійка тенденція до поступового зниження частки кредитів зі строком погашення понад 5 років, а саме: з 31,80 % в кінці 2008 р. до 19,10 % наприкінці 2013 р. Водночас частка короткострокових кредитів протягом цього періоду зросла з 30,25 % до 46,78 %, тобто більш ніж у 1,5 рази. Це свідчить про те, що надання нових довгострокових іпотечних кредитів та автокредитів в умовах нестабільної економічної ситуації стало занадто ризикованим для банків, тож вони переорієнтувалися на надання кредитів на поточні потреби підприємств та фізичних осіб [57; 76, с. 104, 129].

В 2014-2018 рр. в структурі портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) спостерігається зростання частки кредитів зі строком погашення понад 5 років, а саме: з 19,10 % в кінці 2013 р. до 26,44 % наприкінці 2017 р.

Таке зростання в цей період пояснюється стрімкою девальвацією гривні та відповідним збільшенням обсягів валютних кредитів, основну частину яких становлять саме довгострокові іпотечні кредити та автокредити [57].

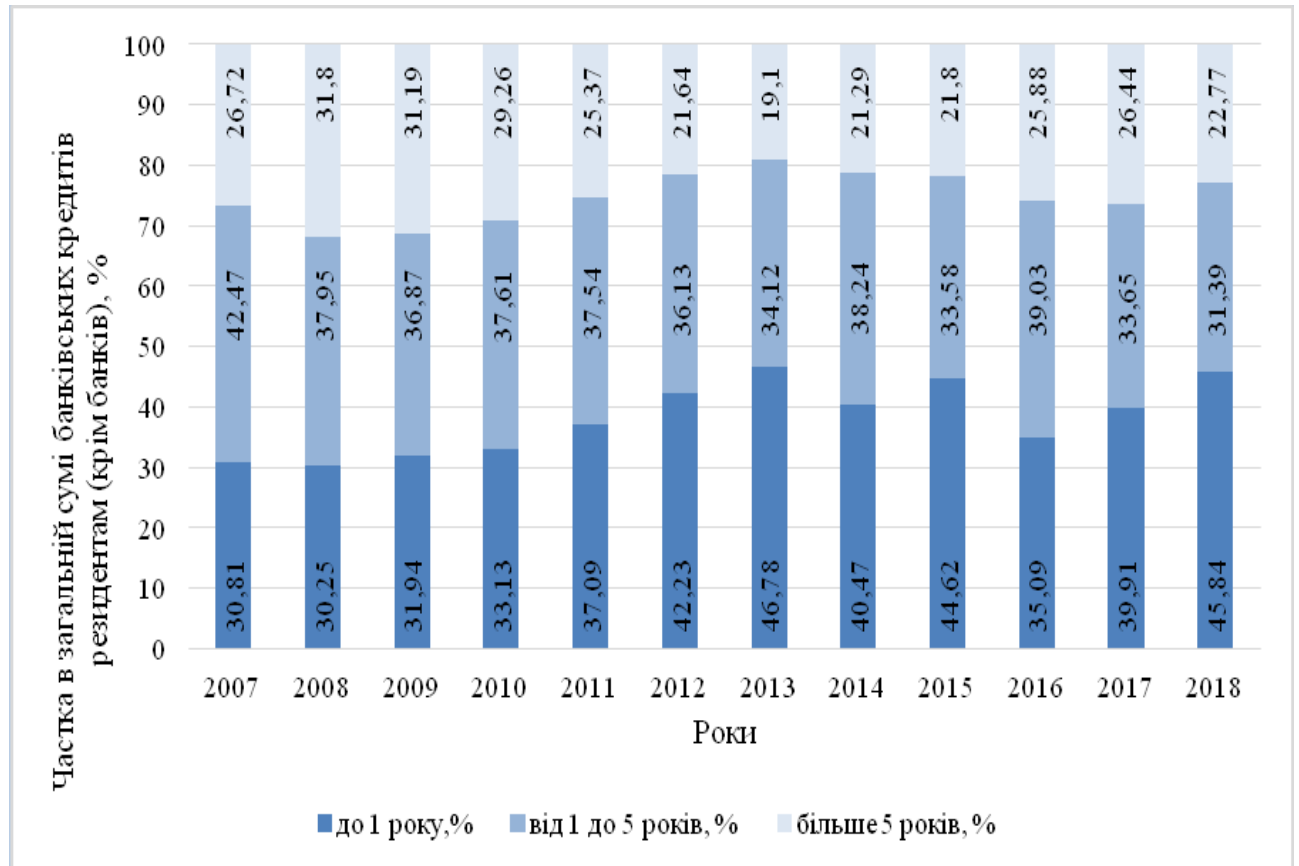

Рис. 2.6 – Динаміка структури портфеля банківських кредитів резидентам (крім банків) у розрізі строків погашення в 2007-2018 рр. (станом на 31.12)

Джерело: складено автором на основі [84]

Аналіз динаміки середньозважених процентних ставок за новими банківськими кредитами резидентам (крім банків) в 2007-2018 рр. показав, що впродовж 2007-2008 рр. відбувалося зростання процентних ставок за банківськими кредитами – з 13,5 % у 2007 р. до 16,0 % у 2008 р. (рис. 2.7). Банки, спостерігаючи в 2007-2008 рр. збільшення попиту населення та бізнесу на кредити і незначну частку проблемної кредитної заборгованості, підвищували вартість кредитів з метою збільшення прибутків.

В 2009 р. у зв'язку із настанням фінансово-економічної кризи ризики кредитування значно зросли, і банки підвищили процентну ставку за кредитами до 18,3 %. Після певної стабілізації економіки у 2010-2013 рр. процентна ставка

за банківськими кредитами фізичним особам поступово зменшилася майже до докризового рівня – 14,4 % у 2013 р.

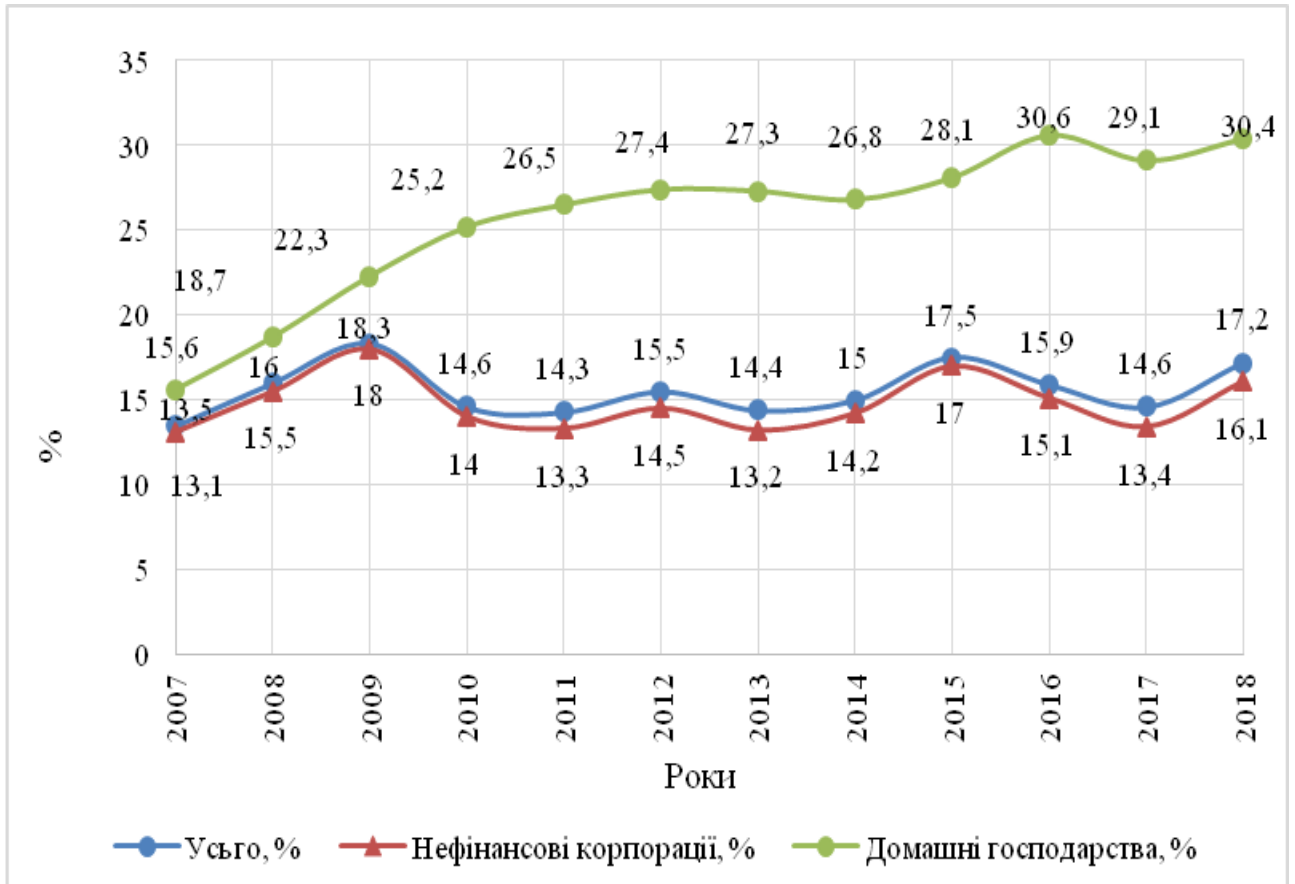

Рис. 2.7 – Динаміка середньозважених процентних ставок за новими банківськими кредитами резидентам (крім банків) у розрізі секторів економіки в 2007-2018 рр. (станом на 31.12)

Джерело: складено автором на основі [84]

У 2014-2015 рр. у зв'язку із загостренням фінансово-економічної кризи ризику кредитування та частка проблемної заборгованості за кредитами у загальній сумі кредитів значно зросли, тож банки різко підвищили процентну ставку за кредитами до 17,5 % у 2015 р., що на 3,1 п.п. більше за значення даного показника у 2013 р. Однак у 2016 р., коли банки переконались у низькій платоспроможності позичальників, процентна ставка за кредитами знизилася до 15,9 %.

Протягом 2007-2018 рр. процентні ставки за кредитами домашнім господарствам значно перевищували процентні ставки за кредитами нефінансовим корпораціям – від 2,5 % у 2007 р. до 14,3 % у 2018 р., що свідчить про те, що банки вважають кредитування фізичних осіб значно більш

ризикованішим за кредитування бізнесу. Це пояснюється значним падінням реальних доходів населення та наявністю низки контроверсійних законодавчих обмежень (мораторій на звернення стягнення на майно, яке виступає забезпеченням за кредитами фізичним особам в іноземній валюті, складність реалізації заставного нерухомого майна у разі проживання там неповнолітніх осіб тощо) [57; 128].

Отже, аналіз якості кредитного портфеля банківської системи України за 2007-2018 рр. дозволив виявити довгострокову тенденцію до збільшення частки простроченої кредитної заборгованості (з 1,3 % на початку 2008 р. до 54,4 % на початку 2019 р.). Встановлено, що дана негативна тенденція зумовлюється не лише впливом зовнішніх факторів, таких як девальвація гривні, зниження реальних доходів позичальників, падіння економічної активності в країні та вимушене припинення банківської діяльності на тимчасово окупованих територіях, а й загальною неефективністю кредитної політики вітчизняного банківського сектору та її невідповідністю сучасним умовам господарювання. Зростанню частки та обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи сприяли такі прорахунки у кредитній політиці, як: недостатня диверсифікація кредитного портфеля у розрізі секторів економіки, що обмежує гнучкість банків у здійсненні кредитних операцій; висока питома вага довгострокових кредитів у кредитному портфелі, що у вітчизняних умовах господарювання призводить до зростання ризику ліквідності; масова видача валютних кредитів у докризовий період, що спричинила значну концентрацію валютного ризику; надвисокі процентні ставки за наданими кредитами, невідповідні реальному рівню доходів населення та бізнесу; неготовність комерційних банків до управління проблемною заборгованістю в умовах кризи та неефективність існуючих методик управління портфелями проблемних кредитів.

2.2. Оцінка індивідуальної проблемності кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк»

Наукове осмислення причин і масштабів погіршення якості банківських кредитів стало особливо актуальним в контексті загострення фінансово-економічної кризи в Україні у 2014-2016 рр. Проведений аналіз кредитного портфеля банківської системи України відображає загальний підхід до емпіричного дослідження агрегованих системних показників і не здатний відобразити деталізованої картини індивідуальної проблемності кредитних портфелів банків. Таким чином, існує необхідність оцінити наявну ситуацію з проблемною кредитною заборгованістю в розрізі окремих банків.

Порівняння структури й динаміки проблемних кредитів в українських банках на основі їх фінансової звітності ускладнюється фрагментованістю інформації та неузгодженістю в термінології. Кожен банк має власну методику класифікації якості кредитів і політику управління проблемною кредитною заборгованістю, що відкриває можливості для маніпуляцій, приховування справжнього обсягу проблемних кредитів, і заважає точно порівнювати якість кредитного портфеля різних банків [12, с. 47-48; 59, с. 1086, 1089]. Для комплексного оцінювання індивідуальної проблемності кредитних портфелів було обрано три вітчизняні банки: АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк», що мають максимально подібні підходи до класифікації кредитів за ступенем їх проблемності.

АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у своїй фінансовій звітності виділяють три категорії кредитів за ступенем їх проблемності: непрострочені та незнецінені; прострочені, але не знецінені; знецінені кредити. Кредитна політика обраних банків передбачає віднесення кожного кредиту до категорії непрострочених та незнецінених, поки не буде отримане об'єктивне свідчення того, що кредит є знеціненим. Прострочені, але не знецінені кредити – це передусім забезпечені заставою кредити, справедлива

вартість застави за якими покриває прострочені процентні платежі та виплати основної суми. При цьому в звітності АТ КБ «Приватбанк» уточнюється, що знецінення кредитів за кредитною карткою та споживчих кредитів визнається після того, як вони стають простроченими понад 90 днів. Основні фактори, які враховують обрані банки при визначенні того, чи є кредит знеціненим, – це його прострочений статус, фінансовий стан позичальника та можливість реалізації застави, за її наявності (у звітності АТ КБ «Приватбанк» зазначається ще один фактор – зниження справедливої вартості заставного забезпечення) [5; 6; 7; 8; 9; 88; 89; 90; 91; 92; 111; 112; 113; 114].

Акціонерне товариство Комерційний банк «Приватбанк» (АТ КБ «Приватбанк») є одним з перших комерційних банків, створених в незалежній Україні. Банк був заснований 19 березня 1992 р. у формі товариства з обмеженою відповідальністю. У 2000 р. банк був реорганізований у закрите акціонерне товариство. У 2009 р. банк змінив свою організаційно-правову форму на публічне акціонерне товариство, в якому відповідальність акціонерів обмежена кількістю акцій, що їм належать. Станом на 31.12.2015 р. бенефіціарними власниками банку відповідно до реєстрів акціонерів були пан І.В. Коломойський та пан Г.Б. Боголюбов, яким прямо чи опосередковано належало, відповідно, 49,99 % та 41,59 % акцій і жоден з яких одноосібно не контролював банк. З метою захисту інтересів вкладників та інших кредиторів банку АТ КБ «Приватбанк» рішенням Правління Національного банку України від 18.12.2016 р. № 498-рш/БТ віднесено до категорії неплатоспроможних. Рішенням виконавчої дирекції Фонду гарантування вкладів фізичних осіб від 18.12.2016 р. № 2859 у банку запроваджено тимчасову адміністрацію. Постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2016 р. № 961 держава Україна в особі Міністерства фінансів України набула права власності на 100 % акцій банку з 21.12.2016 р., після чого в ньому було припинено тимчасову адміністрацію.

Місія банку: «Надавати банківські послуги з найкращою якістю обслуговування на прозорих і справедливих умовах усім жителям і компаніям країни».

Генеральна мета банку: «Бути лідером в Україні з надання населенню та юридичним особам платіжних та інших банківських послуг з переходом від обслуговування у відділеннях банку до навчання клієнтів використання дистанційного інструментарію банківського обслуговування».

АТ КБ «Приватбанк» є універсальним банком – він надає повний спектр наявних на вітчизняному ринку банківських послуг з обслуговування корпоративних та індивідуальних клієнтів.

Організаційна структура банку включає всі необхідні форми контролю зі сторони акціонерів, Наглядової ради, Правління, Ревізійної комісії, Служби внутрішнього аудиту над різними напрямками діяльності банку. Розділення повноважень, компетенцій і підпорядкованості органів керування, а також принципи їх взаємодії закріплені в Статуті банку, Положенні про організаційну структуру системи АТ КБ «Приватбанк», положеннях про органи керування.

АТ КБ «Приватбанк» є міжрегіональним системно важливим банком із розгалуженою мережею філій та відділень по всій території України та за її межами.

Станом на 31.12.2016 р. до складу АТ КБ «Приватбанк» входять:

- 1) Головний офіс, розташований у м. Дніпропетровськ;
- 2) 30 філій та 1991 функціонуючих відділень в Україні, філія на Кіпрі [88; 89; 90; 91; 92].

Публічне акціонерне товариство Акціонерний банк «Південний» (ПАТ АБ «Південний») було засноване 3 грудня 1993 р. у формі акціонерного товариства закритого типу. У 2006 р. банк був перетворений у відкрите акціонерне товариство. У 2009 р., у зв'язку із приведенням своєї діяльності у відповідність до вимог Закону України «Про акціонерні товариства», банк змінив назву на Публічне акціонерне товариство Акціонерний банк «Південний». Основними кінцевими акціонерами банку станом на 20.02.2019 р. є група асоційованих осіб у складі Ю.О. Родіна, М.І. Беккера та А.Ю. Ванецьянц, яким прямо чи опосередковано належало 99,78 % акцій, при чому участь у банку Ю.О. Родіна складає 63,52 % .

Метою діяльності банку є створення сприятливих умов для розвитку економіки та підтримки вітчизняного товаровиробника, кредитно-фінансова підтримка клієнтів банку, а також отримання прибутку в інтересах банку та його акціонерів шляхом залучення кредитних ресурсів на зовнішніх та внутрішніх фінансових ринках та інвестицій в економіку України, надання фінансово-кредитної підтримки суб'єктам господарювання, надання банківських послуг, здійснення операцій на грошовому, валютному, фондовому ринках, провадження інших видів діяльності та здійснення інших операцій відповідно до чинного законодавства.

Вищим органом управління ПАТ АБ «Південний» є Загальні збори акціонерів. Наглядова рада банку здійснює захист прав акціонерів і в межах компетенції контролює та регулює діяльність Правління. Безпосереднє оперативне управління банком здійснює Правління банку. Організаційна структура банку формується по напрямкам діяльності та складається з департаментів, управлінь та служб, до складу яких входять відділи та сектори.

ПАТ АБ «Південний» є універсальним банком – він надає повний спектр наявних на вітчизняному ринку банківських послуг з обслуговування корпоративних та індивідуальних клієнтів. У липні 2019 р. ПАТ АБ «Південний» було включено НБУ до переліку системно важливих банків [111; 112; 113; 114].

Банк має дочірнє підприємство – АТ «Регіональний інвестиційний банк» (м. Рига, Латвія). Акціонерний банк «Південний» є міжрегіональним банком, який станом на 31.12.2018 р. представлений 95 відділеннями у 22 областях України. Найбільша кількість структурних підрозділів налічується в Одеській, Київській, Харківській і Дніпропетровській областях [111; 112; 113; 114].

Акціонерне товариство «Кредобанк» (АТ «Кредобанк») було створене 14 травня 1990 р. під назвою Акціонерне товариство «Західно-Український

Комерційний банк». 14 жовтня 1991 р. банк було перереєстровано у Національному Банку України. В 1992 р. банк став акціонерним товариством відкритого типу. З 2003 по 2006 рік банк мав назву «Кредит Банк (Україна)», а з 2006 року отримав назву «Кредобанк». У 2009 р., у зв'язку із приведенням своєї діяльності у відповідність до вимог Закону України «Про акціонерні товариства», банк змінив назву на Публічне акціонерне товариство «Кредобанк». Протягом 2018 року та станом на 31 грудня 2018 року Банк діяв як публічне акціонерне товариство. 29 листопада 2018 року з метою приведення діяльності Банку у відповідність до вимог ЗУ «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення ведення бізнесу та залучення інвестицій емітентами цінних паперів» РКО Bank Polski SA, як єдиний акціонер Банку, прийняв рішення про зміну типу акціонерного товариства з публічного на приватне та зміну назви Банку на АТ «Кредобанк» [8].

Місія банку: «Ми є надійним фінансовим партнером для наших клієнтів і привабливим роботодавцем для наших працівників. Завдяки спеціалізації і концентрації ресурсів хочемо досягти і підтримувати довгострокову стабільність нашого бізнесу, забезпечуючи тим самим рентабельність інвестицій наших акціонерів».

Головне стратегічна мета банку – прибуткова діяльність.

Органами управління АТ «Кредобанк» є: Загальні збори акціонерів (вищий орган управління); Спостережна Рада банку (представляє інтереси акціонерів в перерві між проведенням Загальних зборів і в межах компетенції, визначеної статутом банку, контролює і регулює діяльність Правління банку, здійснює захист прав вкладників, інших кредиторів та акціонерів банку); Правління банку (колегіальний виконавчий орган, що здійснює поточне управління). Органами контролю за діяльністю АТ «Кредобанк» є Ревізійна комісія та Служба внутрішнього аудиту.

АТ «Кредобанк» є універсальним банком – він надає повний спектр наявних на вітчизняному ринку банківських послуг з обслуговування корпоративних та індивідуальних клієнтів.

АТ «Кредобанк» є міжрегіональним банком і станом на 31.12.2018 р. представлений 93 відділеннями у 23 областях України [5; 6; 7; 8; 9].

Аналізуючи динаміку кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у 2014-2018 рр., слід відзначити стрімке падіння обсягів чистих кредитів та авансів клієнтам АТ КБ «Приватбанк» з 189314 млн. грн. у 2015 р. до 32616 млн. грн. у 2016 р., тобто майже у 6 разів, хоча раніше спостерігалася протилежна тенденція – обсяг чистого кредитного портфеля у 2015 р. зріс на 18,94 % порівняно з 2014 р. (див. рис. 2.8; Додаток Б, табл. Б.2). Таке явище пояснюється переоцінкою якості активів банку в 2016 р. в процесі підготовки до його націоналізації, в результаті чого частка знецінених кредитів у кредитному портфелі банку була оцінена на рівні 90,60 % у 2016 р., що майже втричі перевищує значення відповідного показника у 2014 р. – 34,55 % (див. рис. 2.9). Як наслідок, банк був змушений терміново поповнювати резерви на знецінення кредитів, які в 2016 р. сягнули значення 195308 млн. грн., що майже у 7 разів перевищує значення даного показника у 2014 р. – 28375 млн грн. (див. рис. 2.10). Наслідком падіння обсягів чистого кредитного портфеля банку було зниження їх частки у активах з 74,79 % у 2014 р. до 18,14 % у 2016 р., тобто у 4 рази. Зростання рівня проблемності кредитного портфеля майже у 3 рази протягом 1 року свідчить про зловживання колишніх власників та топ-менеджерів АТ КБ «Приватбанк», які шляхом бухгалтерських маніпуляцій приховували справжній рівень проблемних кредитів у банківському кредитному портфелі. Той факт, що наприкінці 2016 р. лише 8,81 % кредитів банку не є простроченими та знеціненими, свідчить про повну неефективність та нераціональність кредитної політики, що проводилася у попередні роки. Можна припустити, що справжня мета функціонування банку донедавна полягала в основному для виведення грошей на користь колишніх власників шляхом акумуляції коштів населення та бізнесу та їх використання для кредитування осіб, пов'язаних з колишніми власниками [29, с. 48, 60, 63].

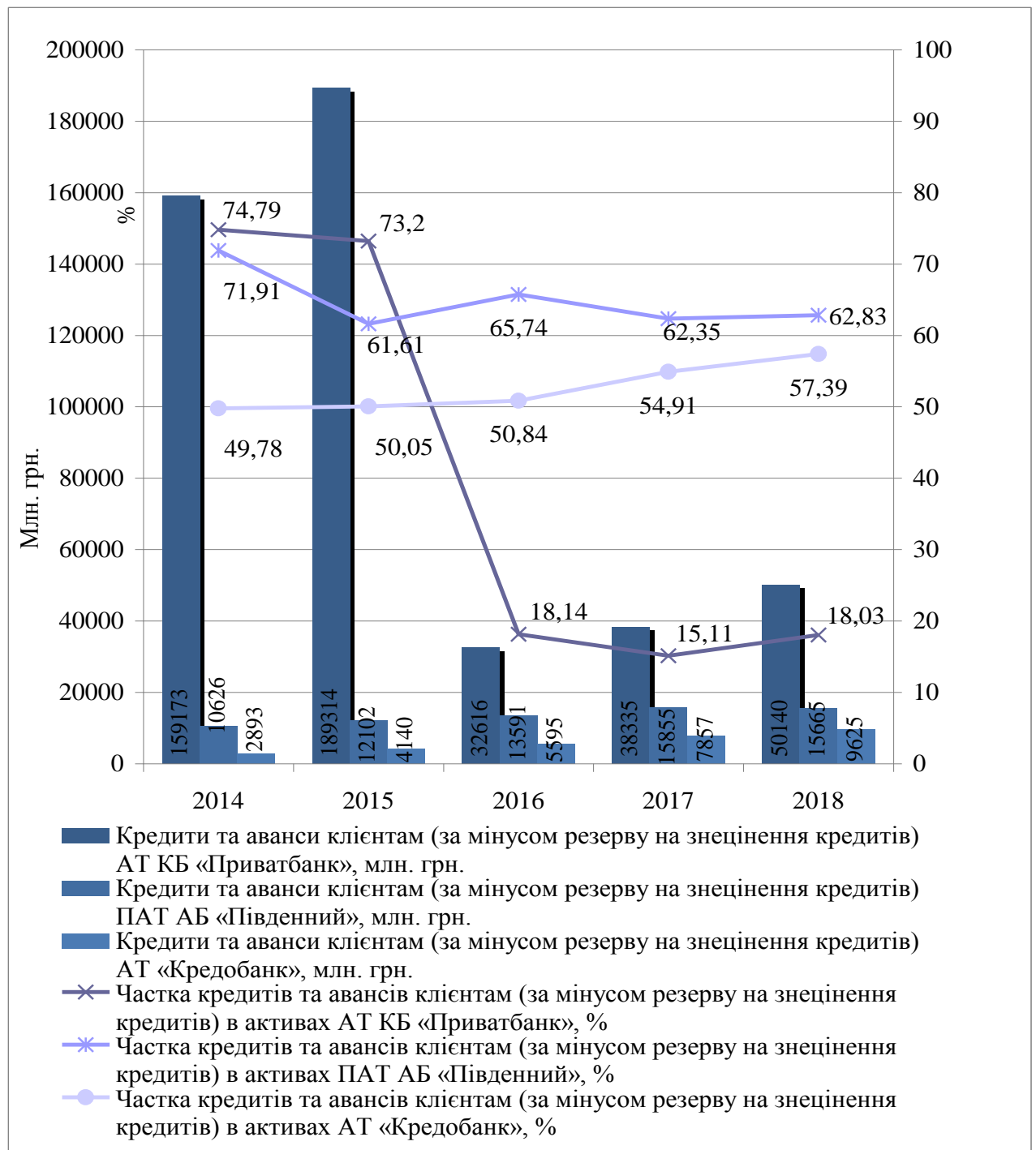

Рис. 2.8 – Динаміка чистого кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» в 2014-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7; 8; 9; 88; 89; 90; 91; 92; 111; 112; 113; 114]

Обсяги чистих кредитів та авансів клієнтам ПАТ АБ «Південний» мали стійку тенденцію до зростання і збільшилися з 10626 млн. грн. в кінці 2014 р. до 15665 млн. грн. у кінці 2018 р., тобто на 47,42 %, хоча їх частка у банківських активах протягом аналізованого періоду скоротилася з 71,91 % до 62,83 %, що

свідчить про спроби проведення диверсифікації активних операцій з огляду на значну ризикованість кредитування в сучасних умовах господарювання (див. Додаток Б, табл. Б.3).

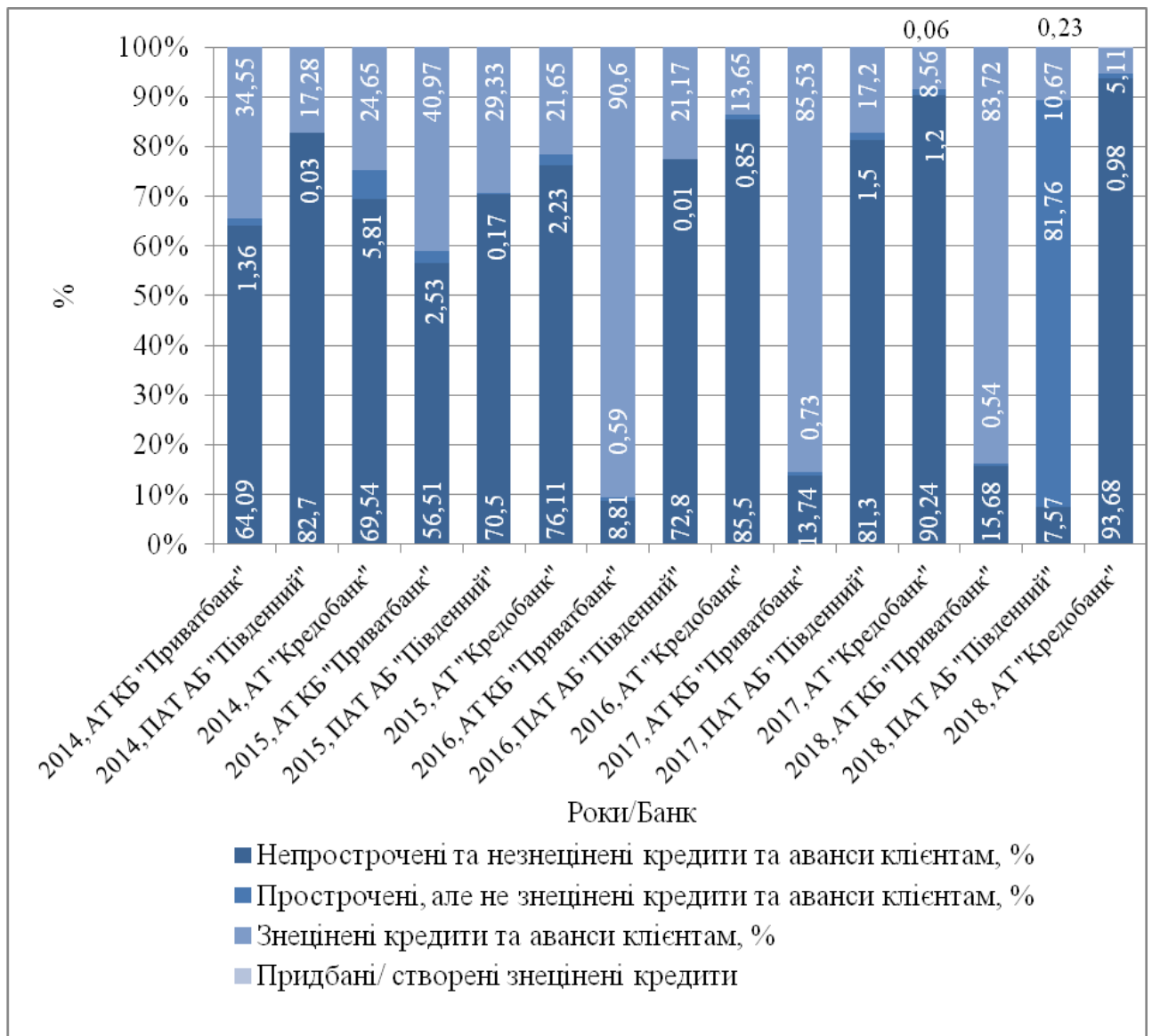

Рис. 2.9 – Динаміка структури кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у розрізі кредитної якості в 2014-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7; 8; 9; 88; 89; 90; 91; 92; 111; 112; 113; 114]

Частка знецінених кредитів у кредитному портфелі ПАТ АБ «Південний» в умовах загострення фінансово-економічної кризи зростає з 17,28 % у 2014 р. до 29,33 % у 2015 р., тобто у 1,7 рази, однак після відносної стабілізації економічної ситуації зменшилася до 10,67 % наприкінці 2018 р. Протягом аналізованого періоду банк поступово нарощував резерв на знецінення

кредитів, частка якого в кредитному портфелі банку зросла з 6,72 % у 2014 р. до 10,45 % у 2018 р., однак сума резерву не покривала навіть половини проблемних кредитів.

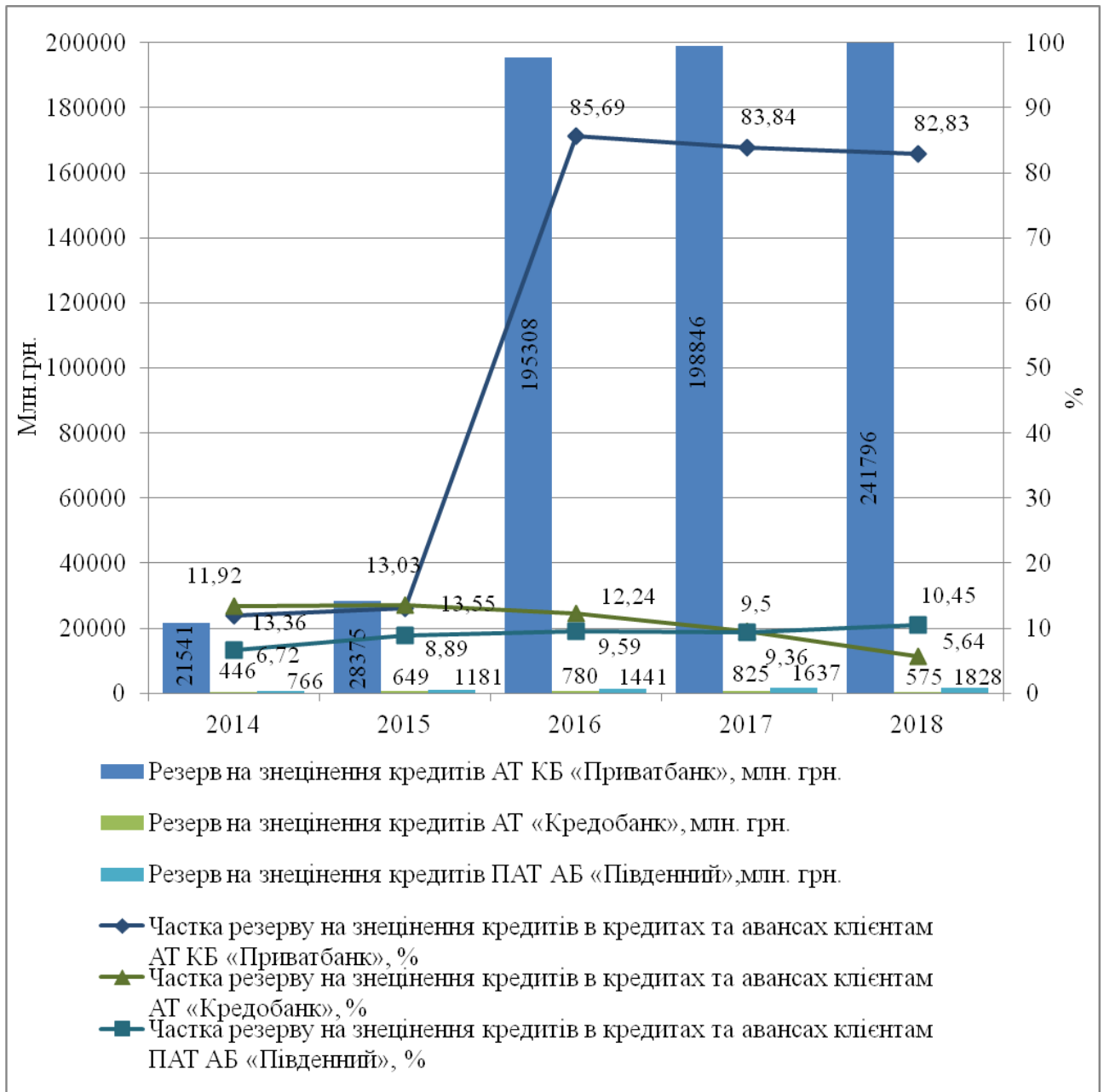

Рис. 2.10 – Динаміка резервів на знецінення кредитів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» в 2014-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7; 8; 9; 88; 89; 90; 91; 92; 111; 112; 113; 114]

Обсяги чистого кредитного портфеля АТ «Кредобанк» мали стійку тенденцію до зростання і збільшилися з 2893 млн. грн. в 2014 р. до 9625 млн. грн. у 2018 р., тобто майже у 3,3 рази (див. Додаток Б, табл. Б.4). При цьому

частка кредитів та авансів клієнтам у банківських активах була досить низькою і протягом 2014-2016 рр. коливалася в межах 49 - 51 %, що свідчить про досить успішну політику диверсифікації банківських активів в умовах постійного зростання ризиків кредитування (однак у 2018 р. відбулося зростання до 57,39 %). Скорочення частки знецінених кредитів у кредитному портфелі банку з 24,65 % у 2014 р. до 5,11 % у 2018 р., тобто майже в 5 разів, свідчить про значну ефективність політики управління проблемними кредитами та високий рівень кваліфікації керівництва АТ «Кредобанк».

Зниження частки проблемних кредитів дозволило банку скоротити частку резервів на знецінення кредитів у кредитному портфелі з 13,36 % у 2014 р. до 5,64 % у 2018 р.

Аналізуючи динаміку показників концентрації кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» протягом 2014-2018 рр., слід відзначити значне зростання частки кредитів 10 найбільшим позичальникам у кредитному портфелі АТ КБ «Приватбанк» – з 18,01 % у кінці 2014 р. до 23,34 % наприкінці 2016 р. та зниження до 20,83 % у 2018 р. (див. рис. 2.11). Паралельно відбувалося зростання частки кредитів інсайдерам – з 10,74 % у 2014 р. до 16,02 % у 2015 р., тобто майже у 1,5 рази протягом 1 року (падіння даного показника у 2016 р. до 0,16 % пов'язане з переходом банку у державну власність). Вважаємо, що хоча ці дані, найімовірніше, є значно заниженими, вони підтверджують нашу думку про те, що у 2014-2016 рр. з банку активно виводилися кошти на користь колишніх власників, топ-менеджерів та пов'язаних з ними осіб.

Частка кредитів 10 найбільшим позичальникам у кредитному портфелі ПАТ АБ «Південний» протягом 2014-2015 рр. коливалася в межах 32-38 % і поступово знизилася до 27,49 % у 2018 р., хоча частка кредитів інсайдерам протягом усього аналізованого періоду не перевищувала 1 %. Це свідчить про те, що банк значною мірою орієнтується на кредитування великого бізнесу, не пов'язаного, однак, з власниками банку.

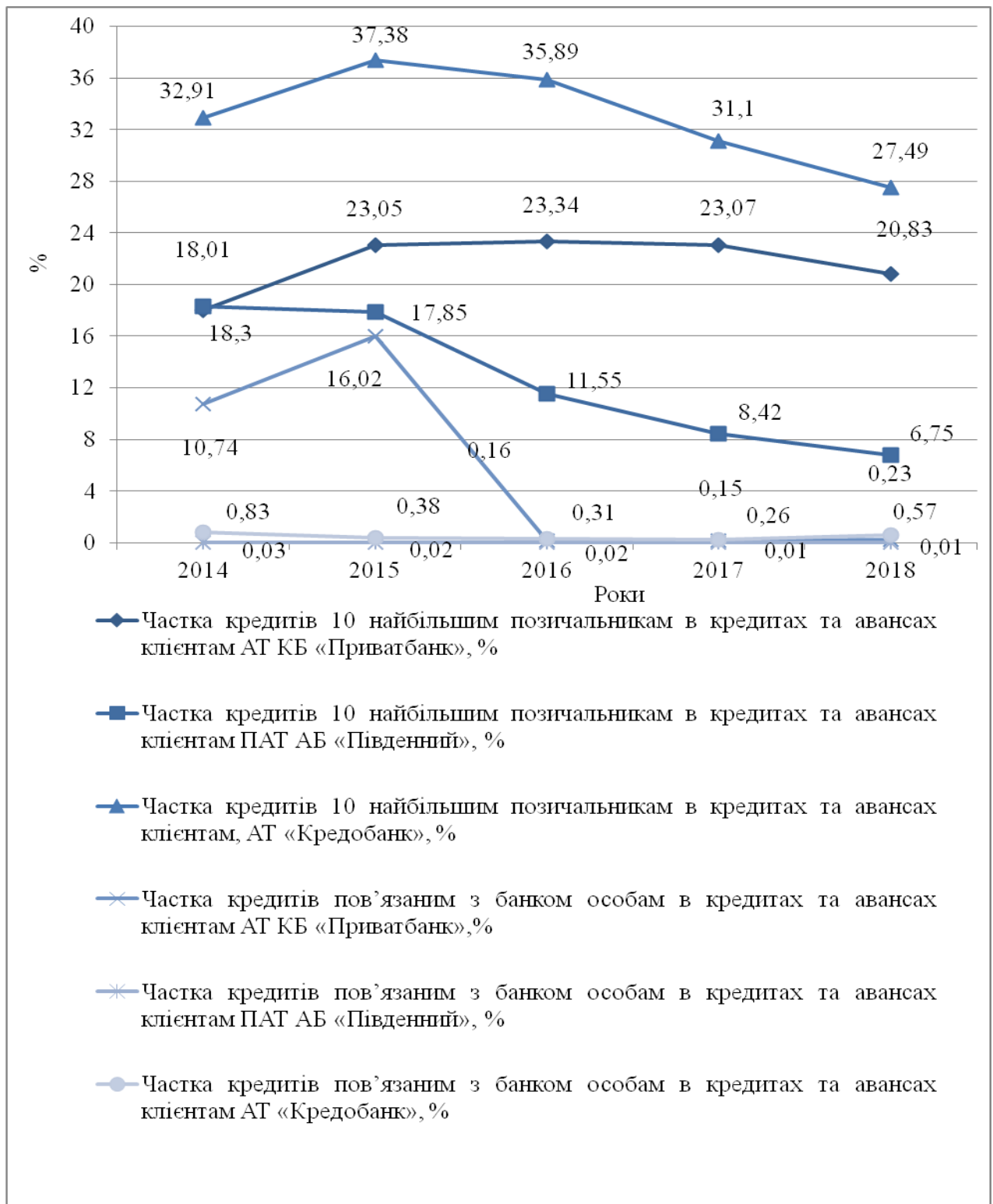

Рис. 2.11 – Динаміка показників концентрації кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» в 2014-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7; 8; 9; 88; 89; 90; 91; 92; 111; 112; 113; 114]

Частка кредитів 10 найбільшим позичальникам у кредитному портфелі АТ «Кредобанк» зменшилася з 18,30 % у 2014 р. до 6,75 % у 2018 р., тобто

майже у 3 рази, що свідчить про те, що банк переважно орієнтується на кредитування фізичних осіб та малого і середнього бізнесу. Частка кредитів інсайдерам у кредитному портфелі банку протягом аналізованого періоду перебувала на майже нульовому рівні.

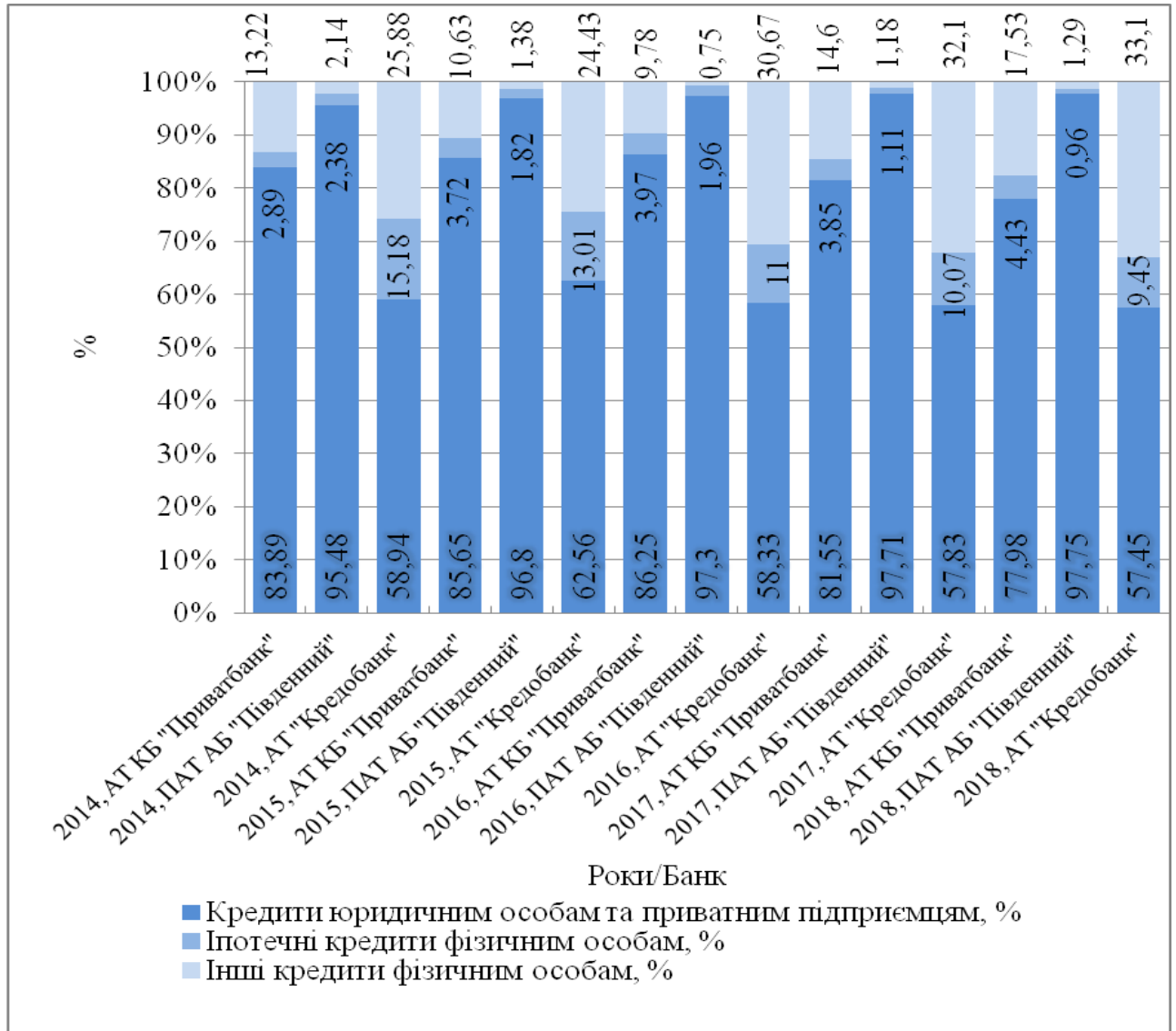

Рис. 2.12 – Динаміка структури кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у розрізі форми власності позичальників в 2014-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7; 8; 9; 88; 89; 90; 91; 92; 111; 112; 113; 114]

Аналіз динаміки структури кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» за 2014-2018 рр. у розрізі форми власності та видів економічної діяльності позичальників виявив, що АТ КБ «Приватбанк» протягом аналізованого періоду переважно був орієнтований на

кредитування суб'єктів господарювання, частка кредитів яким у кредитному портфелі коливалася протягом 2014-2016 рр. в межах 83-87 % і знизилася до 78 % у 2018 р. (див. рис. 2.12). Основна частка таких кредитів (46-62 % сукупного кредитного портфеля) була надана виробничим та торговельним підприємствам (див. рис. 2.13). Частка кредитів, наданих будівельним компаніям та ріелторам, у 2014-2016 рр. коливалася в межах 2-4 %, агрофірмам та підприємствам харчової промисловості – 8-14 % сукупного банківського кредитного портфеля. Це свідчить про недиверсифікованість кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк» у розрізі форми власності та видів економічної діяльності позичальників.

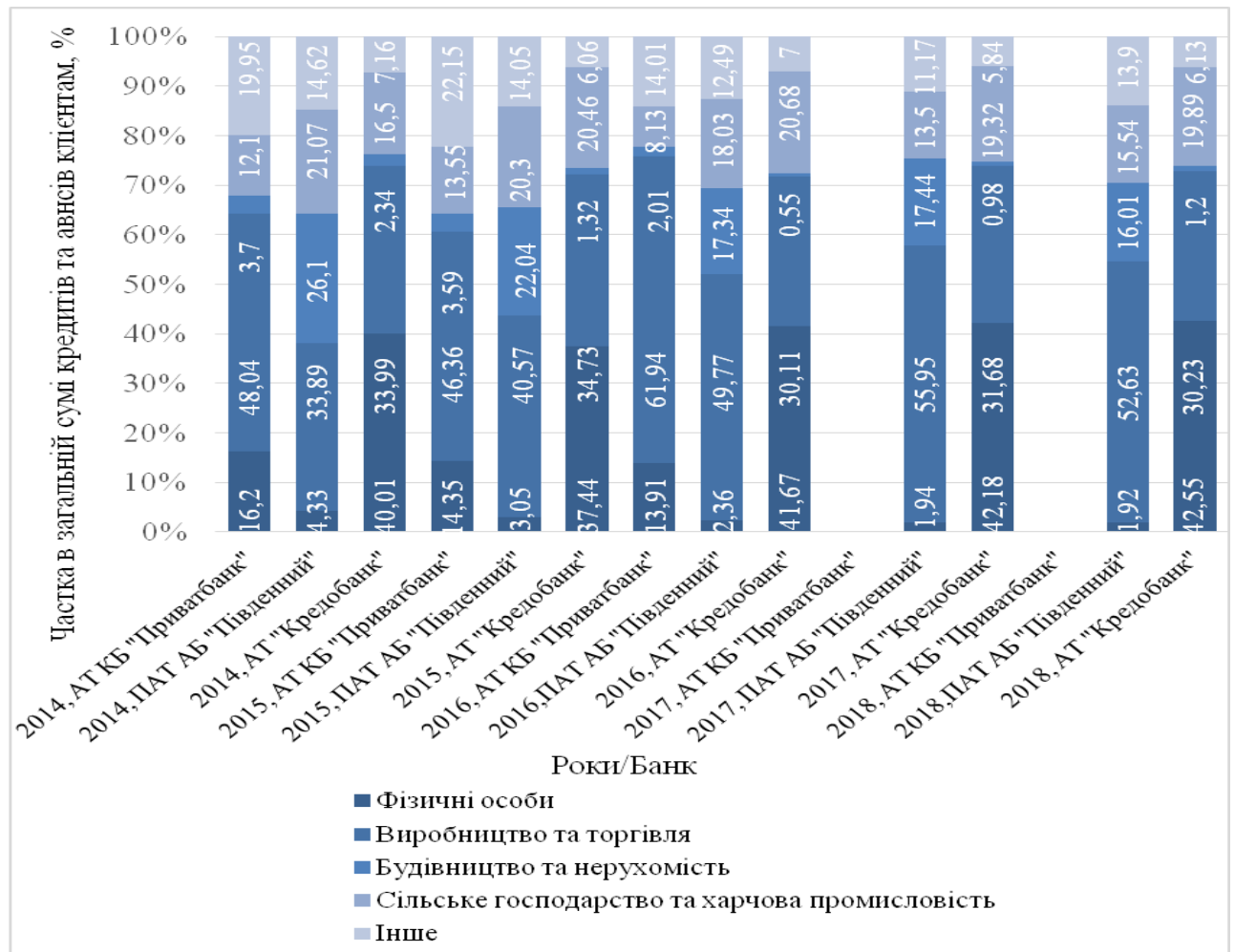

Рис. 2.13 – Динаміка структури кредитного портфеля АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у розрізі видів економічної діяльності позичальників в 2014-2018 рр.

Джерело: складено автором на основі [5; 6; 7; 8; 9; 88; 89; 90; 91; 92; 111; 112; 113; 114]

Частка кредитів суб'єктам господарювання у сукупному кредитному портфелі ПАТ АБ «Південний» у 2014-2018 рр. коливалася в межах 95-98 % з тенденцією до зростання, що свідчить про те, що банк практично не займається кредитуванням фізичних осіб. Основна частка кредитів суб'єктам господарювання (33-53 % кредитного портфеля) була надана виробничим та торговельним підприємствам, причому існує тренд до її зростання за рахунок скорочення частки кредитів будівельним компаніям та ріелторам (з 26,10 % у 2014 р. до 16,01 % у 2018 р.), а також частки кредитів агрофірмам та підприємствам харчової промисловості (з 21,07 % у 2014 р. до 15,54 % у 2018 р.).

Незважаючи на такі тенденції, загалом структура кредитного портфеля ПАТ АБ «Південний» за видами економічної діяльності позичальників у 2014-2018 рр. була досить збалансованою.

Частка кредитів суб'єктам господарювання у сукупному кредитному портфелі АТ «Кредобанк» у 2014-2016 рр. коливалася в межах 58-63 % і з досягненням позначки 57,45 % у 2018 р.. Досить високою є частка іпотечних кредитів фізичним особам, хоча існує тенденція до її зменшення (з 15,18 % у 2014 р. до 9,45 % у 2018 р.).

Основна частка кредитів суб'єктам господарювання (30-35 % сукупного кредитного портфеля АТ «Кредобанк») була надана виробничим та торговельним підприємствам, однак досить високою є також частка кредитів агрофірмам та підприємствам харчової промисловості, причому існує тенденція до її зростання (з 16,50 % у кінці 2014 р. до 19,89 % у кінці 2018 р.) завдяки високій рентабельності галузі. Частка кредитів будівельним компаніям та ріелторам протягом аналізованого періоду була незначною і коливалася в межах 1-3 %. Загалом структура кредитного портфеля АТ «Кредобанк» у 2014-2018 рр. була досить збалансованою як за формами власності, так і за видами економічної діяльності позичальників.

Отже, комплексне оцінювання індивідуальної проблемності кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у 2014-2018 рр. дало змогу встановити ефективність реалізованої

АТ «Кредобанк» політики диверсифікації кредитного портфеля за формами власності позичальників з точки зору профілактики зростання частки проблемних кредитів. З'ясовано, що активне нарощування кредитування великого бізнесу (власнине кредитній політиці ПАТ АБ «Південний») та пов'язаних з банком осіб (власнине кредитній політиці АТ КБ «Приватбанк») є потенційними факторами збільшення частки та обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі банку.

2.3. Сучасний стан та проблеми застосування стратегій та методів управління проблемними кредитами вітчизняними комерційними банками

Збільшення частки недіючих кредитів у кредитному портфелі банківської системи України з 3,88 % у 2008 р. до 54,41 % у 2018 р. свідчить про загальну неефективність політики банків України у сфері управління проблемними кредитами та її невідповідність сучасним умовам господарювання. Маючи на меті окреслення причин такого явища та формування пропозицій щодо вдосконалення кредитної політики вітчизняних банківських установ, доцільно проаналізувати практику застосування банками України стратегій та методів управління проблемними кредитами та визначити їх переваги, недоліки та перспективи використання.

При визначенні найбільш перспективного методу урегулювання проблемної кредитної заборгованості комерційні банки, як правило, першочергово розглядають можливість реструктуризації боргу, що зумовлюється необхідністю підтримання позитивної репутації банку в свідомості боржників та збереження і розширення клієнтської бази [55, с. 108]. Аналіз практики застосування методів реструктуризації проблемних кредитів українськими банками значно ускладнюється тим, що представлені на веб-сайтах українських банків та у ЗМІ відповідні дані є досить малоінформативними та фрагментованими.

Так, ПАТ «Креді Агріколь Банк» пропонує наступні варіанти реструктуризації кредитної заборгованості: зміну схеми погашення кредиту з класичної на ануїтетну; пролонгацію кредитного договору; переведення заборгованості на іншого позичальника (рефінансування кредиту через третю особу). При цьому жодної конкретної інформації щодо порядку застосування даних методів банк не наводить, зазначаючи лише, що переведення заборгованості можливе лише на фізичну особу [117].

В свою чергу, ПАТ «ВіЕс Банк» пропонує позичальникам можливість реструктуризації кредитної заборгованості шляхом надання кредитних канікул з погашення тіла кредиту та пролонгації кредиту, однак більш конкретну інформацію наводить лише стосовно реструктуризації іпотечних кредитів (пролонгація кредиту до 15 років від дати видачі кредиту тільки для кредитів в національній валюті, відстрочення погашення тіла кредиту до 12 місяців) та автокредитів (пролонгація кредиту до 10 років від дати видачі кредиту тільки для кредитів в національній валюті, відстрочення погашення тіла кредиту до 6 місяців) [116].

Таким чином, вітчизняні банки, як правило, не публікують детальну інформацію щодо порядку реструктуризації проблемних кредитів, що, найімовірніше, пояснюється тим, що банківські установи аналізують можливість реструктуризації та приймають рішення про її застосування в індивідуальному порядку за кожним окремим кредитом.

Реструктуризація проблемного кредиту, як правило, є правом банківської установи, а не її обов'язком, тож банк не завжди йде на зустріч боржнику [23, с. 248]. Як показує практика, вітчизняні банки надають перевагу реструктуризації проблемних кредитів позичальникам, чиї доходи знизилися, а от тим позичальникам, у яких виникли чи передбачаються великі разові витрати (народження дитини, коштовна покупка), йдуть назустріч значно рідше. Майже всі вітчизняні банки обов'язковою умовою для можливої реструктуризації висувають погашення простроченої суми по кредиту (у разі її наявності).

Обов'язковою умовою реструктуризації кредиту є підтвердження фінансових проблем позичальника. Для цього позичальником збирається пакет

документів, який дублює той, що подавався при оформленні кредиту, і подається до банку разом із заявою про реструктуризацію, у якій вказуються причини, через які позичальник не може своєчасно та в повному обсязі погашати заборгованість за кредитом.

Розглядаючи можливість реструктуризації проблемної заборгованості, банківські установи оцінюють фінансовий стан позичальника, який вказує конкретну суму, що може бути направлена на погашення кредиту. Кредитний менеджер, враховуючи наявну інформацію, визначає, застосування якого із методів реструктуризації водночас дозволить позичальнику продовжувати погашати кредит і дасть змогу банку отримати максимальну суму доходів за даною кредитною операцією [22; с. 11; 75, с. 357].

Рефінансування проблемних кредитів у формі переведення боргу на нового позичальника є досить складною процедурою і не кожен вітчизняний банк тримає її в арсеналі методів погашення проблемних кредитів. Для можливості реалізації даного методу управління проблемними кредитами до нового позичальника ставляться досить суворі вимоги. Головною вимогою є високий рівень платоспроможності, який в сучасних умовах оцінюється набагато жорсткіше, ніж до початку економічної кризи. Звертається увага на наявність офіційних доходів, сума яких має суттєво перевищувати платежі за кредитом. Наступна вимога, яку банк, як правило, пред'являє новому позичальнику, – це можливість здійснити початковий внесок, який би перекрив прострочену частину кредиту. Для банківської установи переведення боргу на іншого позичальника – дієвий метод управління проблемними кредитами. При використанні вказаного методу банк має можливість покращити якість кредитного портфеля за рахунок повного закриття проблемної заборгованості або погашення простроченої суми за кредитом. Однак складність процедури оформлення, необхідність ретельного контролю за її проведенням та вкрай жорсткі вимоги до нового позичальника зумовлюють відносну непопулярність рефінансування через третю особу як методу управління проблемними кредитами банків в Україні [22, с. 17; 23, с. 250-251].

Погашення проблемного кредиту за рахунок отриманого позичальником нового кредиту в іншому банку є одним з найкращих методів урегулювання проблемності кредиту для банку, котрий зіштовхнувся з проблемною заборгованістю. Однак на нинішньому етапі розвитку банківської діяльності в Україні, з огляду на фінансово-економічну ситуацію в країні, рефінансування кредитної заборгованості є неперспективним для банківських установ, адже значна кількість потенційних позичальників, прагнучи рефінансувати свою заборгованість перед первісним кредитором, приховують від потенційного кредитора проблемність обслуговування вже існуючої кредитної заборгованості та її причини. Поширеною є практика, коли працівники підрозділів з управління проблемними кредитами однієї кредитної установи спонукають проблемного позичальника до отримання кредиту в іншій банківській установі з метою повного погашення існуючого проблемного кредиту, і при цьому свідомо надають потенційному кредитору викривлену інформацію щодо стану погашення позичальником існуючої кредитної заборгованості [21, с. 271; 22, с. 18-19]. Отже, попри значну потенційну привабливість інвестування банківських установ у рефінансування боргу позичальників інших банків, сучасна фінансово-економічна ситуація та особливості бізнес-відносин в Україні не сприяють його активному використанню.

Практика свідчить, що в нинішніх умовах функціонування банківського бізнесу в Україні, єдиним кредитором, що, як правило, погоджується на рефінансування проблемного боргу, є банк, у якому цей проблемний кредит був отриманий. Такий банк, на відміну від конкурентних установ, найбільше зацікавлений у рефінансуванні проблемного боргу з огляду на те, що в іншому випадку погіршуються його рейтингові позиції за показниками якості кредитного портфеля, а також виникає потреба у формуванні підвищеного резерву за рахунок власних коштів. Рефінансуючи проблемний кредит, банківська установа має пропонувати проблемному позичальнику такі банківські продукти, що стимулюватимуть його до відновлення платоспроможності погашення заборгованості за новим кредитним договором.

З огляду на це, надаючи новий кредит для рефінансування існуючої проблемної кредитної заборгованості, доцільно дотримуватися наступних умов: плаваюча процентна ставка з поступовим підвищенням та кредитні канікули протягом певного періоду відразу після надання нового кредиту. В будь-якому випадку, рефінансування банком проблемної кредитної заборгованості доцільне у разі, якщо є об'єктивні підстави очікувати на відновлення платоспроможності позичальника і банк впевнений у його добросовісності [21, с. 271].

У сучасних умовах ведення банківського бізнесу банківські установи, декларуючи реструктуризацію проблемного боргу шляхом пролонгації кредитного договору, мають на меті, перш за все, збільшення доходу банку від кредитних операцій. Попри зменшення суми щомісячних платежів позичальника за проблемним кредитом завдяки «розтягуванню» виплати тіла кредиту, загальна сума процентних доходів банку у зв'язку з нарахуванням процентів за користування кредитом протягом більш тривалого періоду завжди буде більшою, ніж до пролонгації [20, с. 223]. З погляду банку, пролонгація проблемного кредиту, як правило, є абсолютно логічною, економічно доцільною та такою, що відповідає власним інтересам, у свою чергу, не порушуючи інтересів позичальника, що полягають, перш за все, у тимчасовому фінансовому розвантаженні. Саме це зумовлює популярність даного методу урегулювання проблемної кредитної заборгованості серед вітчизняних банків [10, с. 189].

Кредитні канікули у вітчизняній практиці зазвичай передбачають виплату позичальником тільки процентів за кредитом протягом деякого часу (тіло кредиту не сплачується). В такому випадку позичальник загалом переплачує за кредитом, адже після закінчення кредитних канікул проценти нараховуються на більшу суму тіла кредиту порівняно з тією, що була б у разі дотримання первісного графіку платежів [75, с. 354]. Цей метод реструктуризації є досить популярним серед українських банків, адже його застосування дає можливість відновлення платоспроможності позичальника, при цьому банк у повному обсязі повертає кредитну вартість, а після закінчення кредитних канікул отримує додаткові процентні доходи [10, с. 189]. Деякі з банківських установ пропонують вказану послугу на постійній основі, інші – у

вигляді святкових акцій [22, с. 14]. В окремих банках практикують підвищення процентних ставок у період кредитних канікул [76, с. 354]. Для банків особливо вигідним є надання кредитних канікул за виплатою тіла кредиту на початку строку дії кредитного договору, тому що саме в цей період більшу частину платежу складає саме тіло кредиту, а не проценти за ним.

Зміна схеми погашення проблемного кредиту, зазвичай, має вигляд переходу з класичної схеми погашення на анuitетну. З метою пояснення даного явища та визначення доцільності зміни процентної ставки за проблемним кредитом з класичної на анuitетну чи навпаки розглянемо умовний приклад. Припустимо, що 2 позичальники отримали однакові кредити строком на 5 років обсягом у 90 000 гривень кожен під 18 % річних. При цьому перший позичальник вибрав анuitетну схему виплат, а другий – класичну.

У перші місяці погашення кредиту перший позичальник буде мати перевагу, адже він буде платити за своїм кредитом щомісяця значно менше, ніж другий позичальник (див. табл. 2.1). Проте вже на початку третього року платежі стануть приблизно однаковими, а в останній місяць погашення перший позичальник буде переплачувати 762,91 грн. порівняно з другим. Якщо обидва позичальники по закінченню терміну кредиту підрахують свою переплату, то виявиться, що той з них, який вибрав анuitетну схему, переплатив кредиторі майже 6000 грн. (або близько 15 %) порівняно з тим, хто вибрав класичну схему.

Таблиця 2.1 – Приклад різниці в щомісячних платежах і загальній сумі процентів при застосуванні анuitетної і класичної схем погашення кредиту (за однакової процентної ставки)

№ з/п	Схема погашення	Щомісячний платіж, грн.		Загальна сума процентів за кредитом, грн.
		У перший місяць	В останній місяць	
1	Ануїтет	2285,41	2285,41	47124,51
2	Класична	2850,00	1522,50	41175,00
3	Різниця	(564,59)	762,91	5949,51

Джерело: складено автором на основі [20, с. 221-222]

Таким чином, загалом анuitетна схема погашення кредиту є більш вигідною для банку порівняно з класичною з погляду рентабельності. Саме тому банки України активно пропонують зміну схеми погашення проблемного кредиту з

класичної на ануїтетну. Кредитні менеджери мотивують свої пропозиції зменшенням фінансового навантаження на позичальника, що має відбутися з моменту зміни умов кредитної угоди. Для банківської установи зміна схеми погашення кредиту у даному напрямку буде вигідна в тому разі, якщо кредит не буде виплачений достроково або буде виплачений достроково, але в другій половині терміну погашення кредиту, адже основний процентний тягар при ануїтетній схемі погашення позичальник сплачує саме в першій половині терміну виплати кредиту. Якщо строк погашення проблемного кредиту вже закінчується, в разі зниження платоспроможності позичальника іноді доцільно змінити схему погашення кредиту з ануїтетної на класичну [20, с. 221-222; 22, с. 15].

Зниження процентної ставки як метод реструктуризації проблемного кредиту використовується у вітчизняній практиці не дуже часто. Для позичальника зниження процентної ставки – це, звичайно, найбільш вигідний та очікуваний варіант реструктуризації проблемного кредиту, однак банк у такому разі втрачає свої процентні доходи. З огляду на це, банк зазвичай знижує процентну ставку не більш ніж на 1-2 пункти. Деякі банки погоджуються знизити процентну ставку за умови дострокового погашення частини боргу або у разі надання додаткового ліквідного забезпечення за кредитом [23, с. 251]. У більшості випадків зменшення процентної ставки має тимчасовий характер і передуює її подальшому збільшенню [75, с. 355].

Конвертація проблемної заборгованості переважно застосовується вітчизняними банками при здійсненні реструктуризації валютних кредитів, що активно видавалися у докризовий період (2005-2008 рр.), і передбачає зміну валюти кредиту з іноземної на національну з одночасною зміною процентної ставки (як правило, в напрямку підвищення) [75, с. 356]. Вперше банки почали активно пропонувати програми конвертації таких кредитів у 2009 р., після настання економічної кризи та стрибка курсу гривні з 5 до 8 грн. за 1 дол. США, але даний метод реструктуризації не користувався популярністю серед позичальників, адже при зміні валюти кредиту, зазвичай, передбачалося зростання процентних ставок – в середньому з 10 % в іноземній валюті до 20-22 % у гривні. Крім того, лише окремі банки здійснювали такі операції за пільговим курсом, беручи на себе частину

курсів втрат, а більшість банківських установ взагалі неохоче застосовували конвертацію валютних кредитів, оскільки навіть підвищення процентної ставки після переведення валютного кредиту у гривневий не давало можливості компенсувати зростання вартості залучених валютних ресурсів [26].

Загострення фінансово-економічної та політичної кризи у 2014 р. призвело до чергової, цього разу трикратної девальвації гривні та значного зростання ризику неплатежів за валютними кредитами, що спонукало деякі банки переглянути свою позицію стосовно реструктуризації валютних кредитів і протягом 2014 р. проводити конвертацію таких кредитів на пільгових умовах. Однак після відносної стабілізації економічної ситуації у 2015 р. більшість банків відмовляються від реальних поступок позичальникам за валютними кредитами. Сучасні програми конвертації валютних кредитів, що пропонуються вітчизняними банками, як правило, передбачають встановлення курсу конвертації на рівні міжбанківського або за ціною купівлі іноземної валюти в операційній касі банку на дату проведення зміни валюти кредиту, а також підвищення процентної ставки та її встановлення на рівні до 20-23 % [39; 128]. Така позиція банківських установ є, на нашу думку, цілком логічною, адже конвертація валютних кредитів в умовах постійної девальвації гривні може призвести до значних збитків банківських установ, які змушені будуть віднести негативні курсові різниці на зменшення фінансових результатів. Водночас проведення конвертації валютних кредитів на умовах, що пропонуються вітчизняними банками, є неприйнятним практично для всіх позичальників, оскільки по суті не передбачає навіть тимчасового зменшення фінансового навантаження. Таким чином, конвертація валютних кредитів не може розглядатися як перспективний метод урегулювання проблемної кредитної заборгованості у вітчизняних умовах господарювання.

Повне або часткове скасування нарахованих і несплачених боржником фінансових санкцій (штрафів, пені) за несвоєчасне внесення платежів за заборгованістю боржника, або утримання від накладення даних санкцій протягом певного пільгового періоду, що надається позичальнику для

відновлення платоспроможності, зазвичай, не застосовується окремо, а використовується в поєднанні з іншими методами реструктуризації. Застосування даного методу є досить вигідним для банку, адже скасування нарахування фінансових санкцій позитивно сприймається боржниками і підвищує ймовірність їх погодження з іншими умовами реструктуризації. Крім того, у разі ефективного розрахунку процентної ставки скасування фінансових санкцій не призводить до суттєвих збитків банку [20, с. 229-230].

В окремих випадках реструктуризація кредиту для банку є обов'язковою згідно вимог законодавства. Згідно ст.14 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» № 2011-ХІІ від 20.12.1991 р. військовослужбовцям з початку і до закінчення особливого періоду, а резервістам і військовозобов'язаним – з моменту призову під час мобілізації та до закінчення особливого періоду штрафні санкції та пеня за невиконання кредитних зобов'язань перед банками, а також відсотки за користування кредитами не нараховуються. Особливий період – це період, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) або доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації, або з моменту введення військового стану в Україні або в окремих регіонах і охоплює час мобілізації і частково відбудовний період після закінчення бойових дій [108]. Тобто законодавство України передбачає обов'язкове надання банками кредитних канікул та ненарахування фінансових санкцій за кредитами військовослужбовцям у період проведення антитерористичної операції (АТО).

Враховуючи складну соціально-економічну та політичну ситуацію в країні, окремі банки України демонструють свою соціальну відповідальність і пропонують додаткові пільгові умови реструктуризації кредитів військовим, а також громадянам та підприємствам, що знаходяться у зоні проведення АТО [64]. Так, АТ КБ «Приватбанк» на своєму веб-сайті зазначає, що жителям населених пунктів, що знаходяться в зоні АТО, банк в повному обсязі списує штрафи за несвоєчасне погашення кредитів до моменту звільнення міста від бойовиків і відновлення штатної роботи банківської інфраструктури [65]. ПАТ «Державний

експортно-імпортний банк України» пропонує позичальникам банку, які є військовослужбовцями, військовозобов'язаними та резервістами, окрім тих методів реструктуризації, що передбачені законодавством, також й інші варіанти зменшення фінансового навантаження: кредитні канікули за сплатою тіла кредиту до 1 року та пролонгацію кредиту до 1 року [136]. ПАТ «Укрсоцбанк» пропонує мобілізованим фізичним особам – підприємцям кредитні канікули за сплатою тіла кредиту до 6 місяців та тимчасове зниження процентної ставки до 0,1 % річних на період дії кредитних канікул за сплатою тіла кредиту [38].

Оскільки ризик непогашення кредитів, наданих військовим, а також громадянам та підприємствам у зоні проведення АТО, є максимальним, проведення таких пільгових програм реструктуризації слід вважати обґрунтованим, адже банк підвищує свої шанси на повернення кредитної вартості.

Отже, детальне вивчення практики роботи банків України щодо реструктуризації кредитної заборгованості дає змогу узагальнити переваги та недоліки застосування методів реструктуризації у сучасних умовах господарювання (див. табл. 2.2).

Оцінюючи перспективи проведення реструктуризації проблемної кредитної заборгованості банками України, слід відзначити недоцільність використання в сучасних умовах господарювання таких методів реструктуризації, як конвертація валютних кредитів та рефінансування через третю особу. Погашення проблемного кредиту за рахунок отриманого позичальником нового кредиту в іншому банку є одним з найкращих методів урегулювання проблемності кредиту для банку, котрий зіштовхнувся з проблемною заборгованістю, однак сучасна фінансово-економічна ситуація та особливості бізнес-відносин в Україні не сприяють його активному використанню. Рефінансування проблемної кредитної заборгованості первісним кредитором доцільне лише у разі, якщо є об'єктивні підстави очікувати на відновлення платоспроможності позичальника і банк впевнений у його добросовісності. Скасування фінансових санкцій (штрафів, пені) вигідно використовувати у комбінації з іншими методами реструктуризації для підвищення ймовірності погодження з ними позичальників.

Таблиця 2.2 – Переваги та недоліки застосування методів реструктуризації проблемних кредитів банками України у сучасних умовах господарювання

№ з/п	Метод	Переваги	Недоліки
1	Пролонгація кредиту	Можливість отримання банком додаткового процентного доходу	Тимчасове зменшення грошових надходжень за кредитом, очікуваних банком відповідно до початкового кредитного договору
2	Кредитні канікули		
3	Зміна схеми погашення кредиту		
4	Конвертація валютного кредиту	Нейтралізація валютного ризику за проблемним кредитом. Можливість отримання банком додаткового доходу за умов підвищення процентної ставки за користування кредитом у національній валюті	Конвертація за пільговим курсом призводить до віднесення негативних курсових різниць на зменшення фінансових результатів банку, а за курсом, чинним на момент проведення реструктуризації, є неприйнятною для позичальників, бо не передбачає зменшення фінансового навантаження
5	Зниження процентної ставки	Можливість отримання банком додаткового доходу за умов, що зменшення процентної ставки має тимчасовий характер і передуює її подальшому збільшенню	Зменшення грошових надходжень за кредитом, очікуваних банком відповідно до початкового кредитного договору
6	Скасування фінансових санкцій	Відсутність суттєвих збитків банку у разі ефективного розрахунку процентної ставки. Використання у комбінації з іншими методами підвищує імовірність погодження з ними позичальників	Втрата банком частини кредитних доходів
7	Додаткове фінансування	Можливість повернення кредитної вартості у разі, якщо є об'єктивні підстави очікувати на поновлення платоспроможності позичальника і банк впевнений у його добросовісності	Висока ризикованість методу. Суттєве зменшення грошового потоку, аж до появи негативного грошового потоку у разі, якщо новий кредит перевищує обсяг проблемної заборгованості
8	Рефінансування через третю особу	Можливість повного закриття проблемної заборгованості в разі добросовісного погашення кредиту новим позичальником	Складність процедури оформлення, необхідність ретельного контролю за її проведенням
9	Міжбанківське кредитування	Можливість повернення тіла кредиту та отримання процентних доходів у повному обсязі згідно умов початкового кредитного договору	Обмежений потенціал у зв'язку з високою ризикованістю інвестування в рефінансування кредитного боргу

Джерело: складено автором на основі [10, с. 189; 20, с. 221-223, 229-230; 21, с. 271; 22, с. 15, 17-19; 23, с. 250-251]

Найбільш перспективними як для банку, так і для позичальника є такі методи реструктуризації проблемних кредитів, як пролонгація кредиту, кредитні канікули, тимчасове зниження процентної ставки (з подальшим підвищенням) та зміна процентної ставки з класичної на ануїтетну і навпаки.

Аналізуючи практику застосування претензійно-позовних методів урегулювання проблемності кредиту, перш за все, слід зазначити, що задоволення вимог кредитора за рахунок заставленого майна в Україні здійснюється:

1) шляхом примусової реалізації заставного майна державними чи приватними виконавцями на підставі рішення суду чи виконавчого напису нотаріуса;

2) шляхом добровільної реалізації заставного майна на підставі домовленості між позичальником та банком.

Відповідно до ст. 590 Цивільного Кодексу України, застагодержатель набуває право звернення стягнення на предмет застави в разі, коли зобов'язання не буде виконано у встановлений строк (термін), якщо інше не встановлено договором або законом [132].

Добровільна реалізація заставного майна для банку є одним із пріоритетних напрямків врегулювання проблемності кредитів, адже банк або позичальник під контролем банку може продати заставне майно за максимально можливою ціною. Для проведення добровільної реалізації майна банк повинен отримати письмову згоду заставодавця. Існують три можливих варіанти добровільної реалізації заставного майна: безпосередньо заставодавцем, шляхом надання банку заставодавцем доручення на підписання договору купівлі-продажу третій особі, шляхом застереження в кредитному договорі про можливість передачі заставного майна у власність кредитора у разі невиконання позичальником кредитних зобов'язань.

Найбільш негативним для банку способом погашення проблемного кредиту за рахунок заставного майна позичальника є його примусова

реалізація державними чи приватними виконавцями на підставі рішення суду чи виконавчого напису нотаріуса [79, с. 36].

Згідно Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України та Переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів, дозволяється звернення стягнення на предмет іпотеки кредитором на підставі виконавчого напису нотаріуса без рішення суду [100; 103].

В Україні стягнення предмета іпотеки на підставі виконавчого напису нотаріуса є малоперспективним, адже для позичальника існує чимало способів його оскарження в судовому порядку. Основними причинами оскарження виконавчих написів нотаріуса є:

– невиконання процедури, що передує виконавчому напису. Так, перед вчиненням виконавчого напису нотаріуса (не менше ніж за 30 днів) боржник має отримати письмову вимогу про усунення порушень за виконанням зобов'язання. Таке повідомлення вважається отриманим, якщо є відмітка іпотекодавця на письмовому повідомленні про його отримання або відмітка поштового відділення зв'язку про відправлення повідомлення на вказану в іпотечному договорі адресу [100; 115, с. 25-26]. Таким чином, якщо банк не може надати відповідних документів в процесі оскарження, або доведено їх відсутність у нотаріуса на момент вчинення виконавчого напису, або позичальник довів, що письмова вимога не була ним отримана чи підписана, виконавчий напис визнається недійсним;

– порушення строків вчинення виконавчого напису. Нотаріус має право вчиняти виконавчі написи за умови, що з дня виникнення права примусового стягнення боргу в банку минуло не більше трьох років, а якщо позичальник є юридичною особою – не більше одного року [100].

Судовий порядок звернення стягнення на предмет застави в Україні є довготривалою і досить витратною процедурою. Середній термін по організації судового стягнення і реалізації заставного майна складає близько 2 років. Судовий процес за бажання позичальника можна значно розтягнути

в часі поданням зустрічних позовів, переговорами щодо укладання мирової угоди тощо. Крім того, у більшості випадків позичальник може подати апеляцію на рішення суду [94, с. 22; 118, с. 93-94].

Згідно Закону України «Про виконавче провадження» № 1404-VIII від 02.06.2016 р., звернення стягнення на заставне майно боржника полягає в його арешті, вилученні та примусовій реалізації [99; 115, с. 26].

Визначення вартості заставного майна боржника здійснюється за взаємною згодою банку і боржника, а в разі відсутності такої згоди протягом 10 днів з дня винесення виконавцем постанови про арешт майна боржника визначення вартості майна боржника здійснюється виконавцем за ринковими цінами. Для проведення оцінки нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден виконавець залучає суб'єкта оціночної діяльності.

Реалізація предмета застави, на яке звертається стягнення за рішенням суду або за виконавчим написом нотаріуса, здійснюється шляхом електронних торгів або за фіксованою ціною. Реалізація за фіксованою ціною застосовується щодо майна, оціночна вартість якого не перевищує 50 мінімальних розмірів заробітної плати. Реалізація за фіксованою ціною не застосовується до нерухомого майна, транспортних засобів, повітряних, морських та річкових суден незалежно від вартості такого майна. Не реалізоване на електронних торгах нерухоме майно виставляється на повторні електронні торги за ціною, що становить 85 %, а рухоме майно – 75 % його вартості. У разі повторної нереалізації майна нерухоме майно виставляється на треті електронні торги за ціною, що становить 70 %, а рухоме майно – 50 % його вартості. У разі нереалізації майна на третіх електронних торгах виконавець повідомляє про це банку і пропонує йому вирішити питання про залишення за собою нереалізованого майна за ціною третіх електронних торгів або за фіксованою ціною [99].

Додаткові труднощі в погашенні проблемних кредитів за рахунок примусової реалізації заставного майна викликало прийняття Закону України

«Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті» від 03.06.2014 р. № 1304-VII. Зазначеним законом передбачено накладення тимчасової заборони на примусове стягнення (відчуження без згоди власника) нерухомого житлового майна, яке вважається предметом застави та / або предметом іпотеки, якщо таке майно виступає як забезпечення зобов'язань громадянина України (позичальника або майнового поручителя) за споживчими кредитами, наданими йому кредитними установами – резидентами України в іноземній валюті, та за умови, що:

- таке нерухоме житлове майно використовується як місце постійного проживання позичальника / майнового поручителя або є об'єктом незавершеного будівництва нерухомого житлового майна, яке перебуває в іпотеці, за умови, що у позичальника або майнового поручителя у власності не знаходиться інше нерухоме житлове майно;

- загальна площа такого нерухомого житлового майна (об'єкта незавершеного будівництва нерухомого житлового майна) не перевищує 140 кв. метрів для квартири та 250 кв. метрів для житлового будинку [107].

У тому випадку, якщо проблемний кредит є бланковим або коштів від реалізації застави не вистачило, щоб погасити всю суму боргу, банк може застосовувати звернення стягнення на інше майно позичальника. Іноді банку вдається домовитися з позичальником щодо добровільної реалізації майна позичальника та спрямування виручених коштів на погашення проблемного кредиту, однак у вітчизняних умовах господарювання застосування даного методу не є перспективним, адже банк формально не може вплинути на вибір боржником покупця майна, ціни продажу та цільового використання виручених коштів (крім випадків, коли досягнуто домовленість з позичальником щодо продажу його майна банку або пов'язаним з ним особам). Звернення стягнення на майно позичальника реалізується приватними та державними виконавцями на підставі рішення суду, у тому ж порядку, що і звернення стягнення на заставне майно. Стягнення на майно

позичальника звертається, в першу чергу, на кошти боржника у національній та іноземній валютах, у т.ч. на кошти на рахунках боржника у банках та інших фінансових установах. Готівкові кошти у позичальника вилучаються, а на кошти, що знаходяться на рахунках банку та інших фінансових установах, накладається арешт. У разі відсутності у боржника коштів та інших цінностей, достатніх для задоволення вимог банку-стягувача, стягнення звертається також на належне боржнику інше майно, крім майна, на яке згідно із законом не може бути накладено стягнення [107].

Слід зазначити, що при виникненні проблемності кредиту для захисту свого заставного та іншого майна позичальник може подарувати або фіктивно продати майно пов'язаним з ним особам. Цей спосіб ухилення від стягнення майна є законним і актуальним до моменту накладення арешту на майно позичальника, і, звичайно, він не може бути використаний, якщо майно є забезпеченням за кредитом або на нього накладено заборону на відчуження. Крім того, після рішення суду та передачі документів до виконавців позичальник доволі успішно може користуватися процесуальними правами та оскаржувати постанову про відкриття виконавчого провадження, дії виконавця, результати оцінки майна та його реалізації [22, с. 27].

Таким чином, існує значна імовірність того, що за результатами проведення претензійно-позовної роботи виручених в процесі реалізації заставного та іншого майна позичальника коштів виявиться недостатньо для покриття суми невиконаних кредитних зобов'язань, або ж майно взагалі не буде реалізоване [13, с. 54].

Отже, детальне вивчення практики претензійно-позовної роботи банків України з проблемними кредитами дає змогу узагальнити переваги та недоліки застосування претензійно-позовних методів реструктуризації у сучасних умовах господарювання (див. табл. 2.3).

Оцінюючи перспективи проведення претензійно-позовної роботи банків України з проблемними кредитами, слід відзначити, що примусовий порядок стягнення на заставне та інше майно боржника доцільно застосовувати лише

у тому разі, якщо в банку є впевненість у тому, що боржник володіє ліквідним майном в обсязі, достатньому для погашення боргу та витрат банку в процесі примусового стягнення. Добровільна реалізація майна боржника має пріоритет над примусовою, однак лише за умови ефективного здійснення банком контролю за ціною продажу та цільовим спрямуванням виручених коштів (на погашення проблемної кредитної заборгованості).

Таблиця 2.3 – Переваги та недоліки застосування банками України претензійно-позовних методів роботи з проблемними кредитами у сучасних умовах господарювання

№ з/п	Метод	Переваги	Недоліки
1	Стягнення заборгованості за рахунок примусової реалізації заставного та іншого майна боржника (на підставі виконавчого напису нотаріуса або рішення суду)	<ul style="list-style-type: none"> – можливість стягнення предмета іпотеки у позасудовому порядку (на підставі виконавчого напису нотаріуса); – подання банком судового позову здатне спонукати позичальника до вирішення питання щодо стягнення заставного майна шляхом переговорів з кредитором 	<ul style="list-style-type: none"> – довготривалі і досить витратні процедури судового стягнення, а також арешту і реалізації виконавцями майна боржника; – наявність мораторію на примусове стягнення нерухомого майна громадян України, наданого як забезпечення споживчих кредитів в іноземній валюті; – можливість недостатності виручених в процесі реалізації майна боржника коштів для покриття суми невиконаних кредитних зобов'язань; – можливість оскарження рішення суду, виконавчого напису нотаріуса та дій виконавців з боку позичальника; – до арешту майна позичальник може подарувати або фіктивно продати майно, відмінне від заставного, пов'язаним з ним особам
2	Стягнення заборгованості за рахунок реалізації заставного та іншого майна боржника на підставі домовленостей боржника з банком	<ul style="list-style-type: none"> – можливість реалізації заставного майна банком або заставодавцем під контролем банку за максимальною ціною; – відсутність витрат банку, що мають місце в разі примусового стягнення 	<ul style="list-style-type: none"> – можливість недостатності виручених в процесі реалізації майна боржника коштів для покриття суми невиконаних кредитних зобов'язань; – відсутність дієвих механізмів контролю з боку банку реалізації боржником свого майна, відмінного від заставного, та цільового призначення виручених коштів (крім випадків продажу майна боржника банку або пов'язаним з ним особам)

Джерело: складено автором на основі [18, с. 54; 22, с. 27; 79, с. 36; 94, с. 22; 118, с. 93-94]

Продаж проблемних кредитів колекторським компаніям як метод управління проблемною кредитною заборгованістю в Україні став розвиватися відносно нещодавно, в період початку фінансово-економічної кризи в Україні (2008-2009 рр.), що характеризувався значним погіршенням платоспроможності позичальників, у зв'язку з чим обсяг неплатежів за кредитами помітно збільшився. Така ситуація стала поштовхом для становлення та розвитку колекторського бізнесу в Україні [16, с. 42; 23, с. 253].

Хоча ринок проблемних кредитів в Україні недостатньо прозорий, офіційна статистика угод з продажу не ведеться, а ряд угод проходить в режимі конфіденційності, відомо, що ПАТ «ОТП Банк», що належить угорській групі ОТР, у грудні 2012 р. і січні 2013 р. в два прийоми продав колекторам портфель проблемних боргів на загальну суму у 200 млн. грн. [52, с. 238]. У першому випадку ціна продажу, згідно з даними банку, становила 11 % від номіналу, у другому – від 11 % до 20 % залежно від тривалості прострочення. У 2012 році ПАТ «ОТП Банк» здійснив продаж факторинговим компаніям частини свого кредитного портфелю, вартість до вирахування резерву якого становила 362,7 млн. грн., за 9,7 млн. грн. У 2011 р. банком було продано факторинговим компаніям частину свого кредитного портфелю, вартість якого до вирахування резерву становила 1268,3 млн. грн., за 462,8 млн. грн. [97, с. 123]. У 2009 р. колекторська компанія Credit Collection Group викупила у ПАТ КБ «Правекс-Банк» портфель кредитів на суму 930 млн. грн., заплативши за них 3,7 млн. грн. (лише 0,39 % від суми кредитного портфеля) [80, с. 546]. Таким чином, ціна продажу банками портфелів проблемних кредитів колекторським фірмам коливається в досить широкому діапазоні, однак становить не більше 40 % від номінальної вартості портфеля, що свідчить про високу ризикованість колекторського бізнесу у вітчизняних умовах господарювання.

Основну частину портфеля проблемних кредитів, переданого колекторам, складають кредити фізичним особам, оскільки для ефективної роботи із корпоративними кредитами необхідно зважати на специфіку діяльності кожного окремо взятого позичальника. Крім того, завдяки можливості легкого виокремлення

та групування сукупності відносно однорідних за термінами погашення, процентними ставками та видами застави кредитів фізичним особам полегшується статистичний аналіз та формування інформаційної бази для обґрунтованої оцінки вартості портфелів проблемних кредитів [130, с. 113-114]. Строки, на яких банк підключає до роботи колекторів, залежать від політики банку: найчастіше банки передають колекторам на обслуговування заборгованість, прострочену як мінімум на термін понад 60 або 90 днів, але деякі удаються до послуг колекторів навіть на самих ранніх стадіях прострочення заборгованості [97, с. 114-115].

В умовах складної економічної та політичної ситуації лише невелика кількість компаній можуть собі дозволити купівлю портфелів проблемних кредитів, не маючи при цьому впевненості у відшкодуванні витрачених коштів [23, с. 253]. Значна проблема використання банками колекторських послуг полягає в тому, що законодавче регулювання правового статусу діяльності колекторських фірм в Україні відсутнє, але така діяльність не заборонена, а отже, є можливою [37, с. 60]. Колекторські компанії діють значно жорсткіше по відношенню до боржників, зокрема вони практично не переймаються питаннями підтримки репутації своєї компанії. Колектори часто застосовують до позичальників заходи впливу, що порушують як норми чинного законодавства держави, так і норми моралі [25, с. 167; 87, с. 188; 138, с. 186]. Таким чином, використання банками послуг незалежних, неконтрольованих колекторських фірм може суттєво погіршити імідж банку.

З огляду на вищезазначене, певного поширення в Україні набула практика заснування банками дочірніх колекторських компаній у формі факторингових фірм, основною метою діяльності яких є саме стягнення проблемної заборгованості з клієнтів асоційованих банків. Зокрема, для обслуговування проблемної заборгованості ПАТ «ОТП Банк» у жовтні 2009 року було створено ТОВ «ОТП Факторинг Україна». З тією ж метою у 2011 році ПАТ «УкрСиббанк» створив ТОВ «Кей-Коллект»; тоді ж АТ «Кредобанк» заснував ТОВ «Фінансові інвестиції» [127, с. 289]. Застосування такої схеми управління проблемними кредитами пояснюється тим, що в даний час на законодавчому рівні діяльність факторингових компаній, на відміну від колекторських, регулюється чіткіше [23, с. 253]. Окрім здійснення операцій по стягненню боргів, такі факторингові

компанії надають асоційованим банкам і ряд супутніх юридичних послуг, а саме: представництво у судах, участь у виконавчому провадженні та робота з судовими виконавцями, комплексне правове обслуговування тощо. У свою чергу, передавши проблемні активи своїм факторам-партнерам, банки виконують агентські функції по веденню кредитних рахунків боржників [127, с. 289-290].

Використанню інвестиційних фондів для управління проблемними банківськими кредитами в Україні перешкоджають нерозвинене законодавство і недостатні знання учасників ринку.

Законодавча база, що регулює питання діяльності інвестиційних фондів, почала розроблятися ще у 1994 р., коли був прийнятий Указ Президента України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» № 55/94 [104], а сучасного вигляду набула у 2012 р. після ухвалення Закону України «Про інститути спільного інвестування № 5080-VI [105].

Відповідно до чинного законодавства України, лише венчурні інвестиційні фонди можуть інвестувати у права вимоги за кредитами. Банки можуть структурувати передачу проблемних кредитів як інвестиції в інвестиційні фонди, що посвідчуються акціями корпоративних інвестиційних фондів чи інвестиційними сертифікатами пайових інвестиційних фондів. Враховуючи, що дані цінні папери можуть бути випущені тільки в обмін на грошові кошти, проблемні кредити не можна напряду передавати інвестиційному фонду в якості внеску.

У разі, якщо банк створює інвестиційний фонд для цілей передачі проблемних кредитів, необхідно здійснити такі кроки: банк купує акції (сертифікати) венчурного фонду, венчурний фонд використовує отримані кошти для придбання проблемних кредитів банку. Згідно із законодавством України, банк має створити резерв в розмірі 100 % вартості венчурних сертифікатів (акцій) інвестиційних фондів, котирування яких не здійснюється на фондовій біржі. Відтак, з точки зору балансу банку, інвестиційні сертифікати (акції) можуть створити більше навантаження, ніж власне портфель проблемних кредитів. Однак, якщо інвестиційні сертифікати (акції) були придбані на фондовій біржі, вимоги

щодо створення резерву в розмірі 100 % вартості цінних паперів участі у фонді не застосовуються [94, с. 8, 38-39, 63].

Достовірних даних щодо практики продажу проблемних банківських кредитів інвестиційним фондам в засобах масової інформації не виявлено. Відсутність правової ясності і практики в даному питанні призвела до того, що банківська спільнота України загалом не розглядає передачу проблемної кредитної заборгованості інвестиційним фондам як один з доцільних варіантів управління проблемними кредитами.

Сек'юритизація як метод управління проблемними кредитами в Україні практично не застосовується вітчизняними банками, в першу чергу, у зв'язку з нерозвиненістю відповідної нормативно-правової бази. Правове регулювання сек'юритизації кредитів повинно відповідати правовому врегулюванню питань передачі прав вимог, корпоративного законодавства, законодавства про банкрутство і цінні папери, податкового та банківського законодавства. Наразі лише Закон України «Про іпотечні облігації» дозволяє проведення на території України як балансової, так і позабалансової сек'юритизації кредитів шляхом випуску відповідно звичайних та структурованих іпотечних облігацій. Так, у статті 3 вказаного закону зазначається, що емітентом звичайних іпотечних облігацій є іпотечний кредитор, який несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями, іпотечним покриттям та всім іншим своїм майном [106]. У свою чергу, емітентом структурованих іпотечних облігацій є спеціалізована іпотечна установа, що несе відповідальність за виконання зобов'язань за такими іпотечними облігаціями лише іпотечним покриттям [94, с. 12, 38; 121, с. 78-82]. Як наслідок відсутності правової визначеності, практика проведення банками України сек'юритизації кредитів за часи незалежності включає лише дві транскордонні позабалансові сек'юритизації згідно законодавства Великобританії, які провів АТ КБ «Приватбанк», та три випуски на території України звичайних іпотечних облігацій ПАТ КБ «Хрещатик», ПАТ АБ «Укргазбанк» та ПАТ «Державний ощадний банк України».

Особливо цікавим при аналізі перспектив розвитку сек'юритизації кредитів в Україні є досвід АТ КБ «Приватбанк» – єдиного з вітчизняних банків, якому за її

допомогою вдалося залучити значний обсяг фінансових ресурсів закордонного походження. АТ КБ «ПриватБанк» у 2007 р. сформував пул іпотечних кредитів та уклав угоду із емітентом облігацій про продаж права вимоги за ними на суму близько 180 мільйонів доларів США. Відповідно до умов емісії, остаточною офіційним терміном погашення облігацій є 30 грудня 2031 р. Сек'юритизовано було близько 10 тисяч іпотечних кредитів, виданих у доларах США фізичним особам в Україні. Емітентом облігацій, забезпечених іпотекою, є компанія спеціального призначення (SPV) із назвою «Ukraine mortgage loan finance № 1 Plc», створена відповідно до законодавства Великобританії. Інтереси інвесторів представляє окрема юридична особа, розташована в Сполученому королівстві, так званий траст. Також було визначено банк, що на підставі відповідної трьохсторонньої угоди між емітентом (SPV), трастом (представником інвесторів) та самим банком обслуговує рахунки емітента, а також страхову компанію, що здійснює страхування ризиків. Для виплат інвесторам – власникам облігацій використовуються платежі позичальників за сек'юритизованими іпотечними кредитами. У 2008 р. АТ КБ «Приватбанк» за подібною схемою сформував пул автокредитів та забезпечив випуск єврооблігацій з погашенням в 2018 році на суму 104,5 млн. дол. США [11, с. 108; 40, с. 32-33; 143; 144].

Досвід здійснення банками балансової сек'юритизації кредитів в Україні включає випуск у 2007 р. ПАТ АБ «Укргазбанк» звичайних іпотечних облігацій на суму 50 млн. грн. строком на 3 роки зі ставкою купона 10,5 %. Протягом березня-квітня 2007 року на фондовому ринку було проведено 7 операцій з продажу даних іпотечних облігацій на загальну суму приблизно 73 млн. грн., тобто майже у півтора рази більше суми номіналу. У 2008 р. була здійснена наступна балансова сек'юритизація: ПАТ КБ «Хрещатик» здійснив випуск звичайних іпотечних облігацій на суму 70 млн. грн. строком на 3 роки із запланованою доходністю 12,5 %, однак через поширення кризи погасив їх достроково. [121, с. 81]. У 2013 році Ощадбанк здійснив сек'юритизацію іпотечних кредитів через дочірню компанію «Агентство з рефінансування житлових кредитів», яка випустила дві серії іпотечних облігацій на загальну суму 500 млн. грн. [40, с. 37].

Попри окремі успішні спроби сек'юритизації кредитів в минулому, наразі вітчизняна банківська система зіштовхується з низкою об'єктивних проблем, що стоять на заваді ефективному використанню даного методу управління проблемними кредитами. Українське законодавство чітко регламентує лише сек'юритизацію іпотечних кредитів, однак в умовах фінансово-економічної та політичної кризи інвестування в цінні папери, забезпечені іпотекою, є непривабливим як для вітчизняних, так і для іноземних компаній з огляду на низьку платоспроможність іпотечних позичальників та високий рівень політичного та валютного ризиків. Крім того, в Україні сек'юритизація банківських кредитів ускладнюється проблемою слабого розвитку фондового ринку, зумовленою, насамперед, малою наявністю на ринку повноцінних інституціональних інвесторів [53, с. 142]. Отже, наразі сек'юритизація кредитів не може розцінюватися як перспективний метод управління проблемними кредитами.

Слід відзначити, що цивільне законодавство України передбачає такі правові форми передачі прав вимоги за кредитами третім сторонам: договір факторингу (ст. 1077 Цивільного кодексу України), договір купівлі-продажу (ст. 655 ЦКУ) і договір передачі / переуступки прав вимоги (ст. 512 ЦКУ) [94, с. 42; 132].

Згідно з договором факторингу (фінансування в обмін на передачу грошових прав вимоги) одна сторона (фактор – інший банк або фінансова установа) переводить або зобов'язується перевести кошти іншій стороні (клієнту – банку, що здійснює продаж проблемних кредитів) за компенсацію (що сплачується у будь-якій спосіб, зазначений у договорі), а клієнт передає або зобов'язується передати фактору свої грошові права вимоги стосовно третіх осіб (позичальників). Після укладення договору факторингу, фактор (покупець портфеля проблемних кредитів) стає на місце банку стосовно прав банку за вимогами [37, с. 57; 54, с. 25]. Права початкового кредитора (банку) передаються фактору в обсязі і на умовах, що існують на момент такої передачі, якщо інше не передбачено договором або законодавством (ст. 514 ЦКУ) [132]. Оплата, отримана фактором від клієнта (банку), може бути здійснена у спосіб знижки до основної суми, розподілу відсотків, винагороди, якщо інший метод оплати не передбачається договором, на основі якого здійснюється передача

проблемного кредиту. Популярність продажу проблемної кредитної заборгованості за допомогою факторингу пояснюється, перш за все, тим, що оскільки покупцем проблемного кредиту може виступати лише банк або фінансова установа, що має незаперечне право надавати фінансові послуги в Україні, то ризик визнання передачі кредитів недійсною НБУ або судом є мінімальним. Водночас, якщо фінансова компанія потрапить в категорію «інсайдерів» і дисконт за договором факторингу перевищуватиме нормальні комерційні умови, існує ризик, що трансакцію буде визнано недійсною / забороненою НБУ [94, с. 45-47].

Згідно з договором купівлі-продажу одна сторона (продавець – банк, що здійснює продаж проблемних кредитів) передає або зобов’язується передати грошові права вимоги стосовно третіх осіб (позичальників) у право власності іншої сторони (покупця – будь-якої особи), а покупець приймає або зобов’язується прийняти грошові права вимоги стосовно третіх осіб (позичальників) за певну компенсацію [132]. Основні права і зобов’язання, що впливають з Цивільного кодексу, для договорів купівлі-продажу є здебільшого такими ж самими, що їх передбачено для звичайних договорів факторингу. Основна відмінність договору купівлі-продажу від факторингу полягає у тому, що покупцем проблемної кредитної заборгованості може виступати не лише банк чи фінансова компанія, а й будь-який інший суб’єкт господарювання (в українській практиці, як правило, нефінансові компанії у формі ТОВ). Водночас продаж проблемної кредитної заборгованості з використанням даної правової форми є досить ризикованим для банку, оскільки передача проблемного кредиту може бути визнана недійсною у разі її оскарження з боку позичальника та / або державних органів влади України (трансакцію може бути визнано «фінансовою послугою») [94, с. 43, 54]. Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» від 12.07.2001 р. № 2664-III визначає фінансову послугу як «операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів» [109]. Таке широке

визначення забезпечує достатнє підґрунтя, щоб стверджувати, що передача у формі купівлі-продажу також може вважатися фінансовою послугою, особливо у випадках, коли кредит продається за вартістю нижче його номінальної вартості, або коли правонаступник (покупець кредиту) має намір продовжувати стягувати проценти з позичальника. Тому у разі продажу проблемного кредиту звичайному ТОВ (нефінансовій компанії) банк повинен передати кредити за номінальною вартістю і внести зміни до кредитного договору, що передбачають припинення нарахування процентів з моменту передачі [94, с. 44]. З огляду на подібні обмеження, договір купівлі-продажу доцільно використовувати переважно для кептивної передачі проблемних кредитів пов'язаним з банком нефінансовим компаніям з метою покращання показників фінансової звітності банку.

На основі договору про передачу / переуступку прав вимоги попередній кредитор передає своє права і зобов'язання новому кредитору, а новий кредитор приймає такі права і зобов'язання та зобов'язується або не зобов'язується сплатити за такі права [132]. На практиці такий договір також називають договором цесії. На відміну від договорів факторингу та купівлі-продажу, які передбачають можливість передачі наявної та майбутньої грошової вимоги, при цесії передачі підлягають тільки наявні грошові вимоги за кредитами. Крім того, цесією не передбачено надання додаткових послуг щодо обслуговування боргу (ведення бухгалтерського обліку, надання юридичних та інших послуг) [54, с. 25]. З огляду на подібні обмеження, договір передачі прав вимоги використовується переважно для кептивної передачі проблемних кредитів пов'язаним з банком фінансовим компаніям з метою покращання показників фінансової звітності банку [94, с. 43].

Варто зазначити, що продаж проблемних кредитів в Україні значно ускладнюється положеннями ст. 139 Податкового кодексу України, відповідно до яких сума резерву банку, що використовується на часткове покриття заборгованості, яка не відповідає вимогам статті 14.1.11. ПКУ (тобто не є безнадійною за податковим підходом), буде збільшувати об'єкт оподаткування податком на прибуток [95, с. 195].

Згідно ст. 14 ПКУ, для цілей оподаткування банків до безнадійної кредитної заборгованості може бути віднесена сума боргу за наданим кредитом, у тому числі сума основної заборгованості та / або сума нарахованих доходів, за яким прострочення погашення суми боргу (його частини) становить понад 360 днів, крім боргу за кредитами особам:

- пов'язаним з таким кредитором;
- які перебувають з таким кредитором у трудових відносинах;
- які перебували з таким кредитором у трудових відносинах, та період між датою звільнення таких осіб та датою прощення їхньої заборгованості не перевищує три роки [96].

Така заборгованість визнається безнадійною лише в частині сум боргу, прострочених понад 360 днів. Наприклад, якщо заборгованість за основною сумою боргу по кредитному договору прострочено понад 360 днів, а за сумою нарахованих доходів банку по цьому кредитному договору така заборгованість (прострочена понад 360 днів) відсутня, то безнадійною для цілей оподаткування визнається лише заборгованість за основним боргом [56].

Таким чином, для того щоб уникнути оподаткування операцій з продажу небезнадійних (за податковим підходом) проблемних кредитів податком на прибуток, банки повинні продавати такі кредити за їх балансовою вартістю, оскільки сума резерву, використаного на покриття застосованих при продажі дисконтів або знижок, підлягає оподаткуванню.

Отже, детальне вивчення практики продажу (передачі) проблемних кредитів банками України дає змогу узагальнити переваги та недоліки застосування відповідних методів у сучасних умовах господарювання (див. табл. 2.4).

Оцінюючи перспективи використання методів продажу (передачі) проблемних кредитів банками України, слід відзначити, що застосування продажу (передачі) проблемних кредитів інвестиційним фондам, а також сек'юритизації кредитів є недоцільним у зв'язку із законодавчою неврегульованістю, недостатністю практики та відсутністю зацікавленості потенційних інвесторів в умовах економічної та політичної кризи.

Використання послуг колекторських фірм видається доцільним для позбавлення банківського кредитного портфеля від прострочених кредитів фізичним особам, однак для підтримання свого позитивного іміджу банк повинен звертати увагу на репутацію колекторів, з якими він співпрацює.

Таблиця 2.4 – Переваги та недоліки застосування банками України методів продажу (передачі) проблемних кредитів у сучасних умовах господарювання

№ з/п	Метод	Переваги	Недоліки
1	Продаж (передача) проблемних кредитів колекторській фірмі	<ul style="list-style-type: none"> – мінімізація витрат коштів та часу на роботу з проблемною заборгованістю; – зменшення потреб банку у відволіканні коштів у резерви; – покращання якості кредитного портфеля; – уникнення конфліктних ситуацій з боржниками; – можливість в широких межах регулювати відносини сторін в рамках цивільно-правового договору 	<ul style="list-style-type: none"> – можливі втрати банку у разі продажу проблемного кредиту з дисконтом; – сума резерву, використаного на покриття застосованих при продажі дисконтів, підлягає оподаткуванню податком на прибуток; – репутаційні ризики банку у зв'язку з використовуваними колекторами методами роботи; – недостатнє законодавче врегулювання
2	Продаж (передача) проблемних кредитів інвестиційному фонду	<ul style="list-style-type: none"> – мінімізація витрат коштів та часу на роботу з проблемною заборгованістю; – зменшення потреб банку у відволіканні коштів у резерви; – покращання якості кредитного портфеля; – уникнення конфліктних ситуацій з боржниками; – диверсифікація ресурсної бази банку 	<ul style="list-style-type: none"> – можливі втрати банку у разі продажу проблемного кредиту з дисконтом; – у разі продажу проблемних кредитів інвестиційному фонду, цінні папери якого не обертаються на фондовій біржі, банк мусить сформувати резерв у розмірі 100 % вартості цінних паперів, отриманих в обмін на передані фонду проблемні кредити; – законодавча неврегульованість та відсутність практики застосування
3	Сек'юритизація проблемних кредитів	<ul style="list-style-type: none"> – мінімізація витрат коштів та часу на роботу з проблемною заборгованістю; – зменшення потреб банку у відволіканні коштів у резерви; – покращання якості кредитного портфеля (у разі позабалансової сек'юритизації); – уникнення конфліктних ситуацій з боржниками; – диверсифікація ресурсної бази банку 	<ul style="list-style-type: none"> – нерозвиненість законодавчої бази (лише іпотечні облігації чітко передбачені законодавством як інструмент сек'юритизації); – відсутність достатньої практики застосування методу; – складний і довготривалий процес проведення, що призводить до значних трансакційних витрат; – найнижчий рівень збереження конфіденційності з усіх методів; – відсутність зацікавленості потенційних інвесторів в умовах економічної та політичної кризи

Джерело: складено автором на основі [23, с. 253-254; 94, с. 13, 23, 25-26; 95, с. 50; 121, с. 78-82]

Списання безнадійних кредитів за рахунок банківських резервів застосовується тоді, коли банк не має жодної надії на ефективне стягнення заборгованості, або очікуваний обсяг заборгованості, що може бути стягнуто, нижче вже понесених і необхідних витрат. З правової точки зору, списання кредитної заборгованості з балансу не призводить до анулювання цієї заборгованості. Як наслідок, банки можуть і надалі працювати над стягненням заборгованості з позичальників. До інших суттєвих переваг методу списання належать покращання якості кредитного портфеля банку та можливість зосередитися на більш дохідних операціях завдяки позбавленню від витрат часу працівників та коштів банку, пов'язаних зі стягненням проблемної кредитної заборгованості [94, с. 25-26]. Водночас слід зазначити, що списання безнадійних кредитів за рахунок сформованих резервів у вітчизняних умовах господарювання значно ускладнюється недосконалістю нормативно-правової бази.

До 2017 р. банківські установи для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями формували резерви відповідно до Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями, затвердженого Постановою НБУ № 23 від 25 січня 2012 р. [102]. Це Положення враховувало основні вимоги міжнародних стандартів фінансової звітності, проте визначення класу позичальника та визначення рівня резерву на знецінення кредиту базувалося за фактом виконання кредитних зобов'язань. Крім того, вимоги щодо оцінки ризиків банківського кредитування, викладені в даному Положенні, були досить недосконалими та давали змогу банкам на власний розсуд оцінювати заставне майно та фінансовий стан своїх позичальників, а отже, відволікати менше регулятивного капіталу на формування резервів. Як наслідок нераціональної політики резервування, коли у банків виникала потреба списати безнадійні кредити, для цього часто просто не вистачало сформованих резервів [70, с. 690-692].

Для забезпечення повної та своєчасної оцінки банками величини кредитного ризику, що сприятиме коректному розрахунку їх капіталу, та, в кінцевому

результаті, посилює фінансову стабільність банківського сектора, Національний банк України Постановою № 351 від 30.06.2016 р. затвердив нове Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями, що набуло чинності на початку 2017 р. [101]. Визначення класу позичальника і рівня резервування згідно даного нормативно-правового акту базується на ймовірності дефолту і здійснюється на стадії оцінки можливості видачі кредиту, тобто резерви на знецінення кредиту формуються ще до моменту суттєвого погіршення фінансового стану боржника та невиконання ним кредитних зобов'язань. Вимоги до визначення кредитного ризику, оцінки заставного майна та фінансового стану позичальників стали більш суворими та формалізованими [62, с. 244; 70, с. 690-692; 81, с. 545]. Передбачається застосування стандартизованих підходів до оцінки фінансового стану боржників банку (економетричної скорингової моделі для боржників – юридичних осіб, комбінації якісних та кількісних показників для інших боржників) [78]. З переліку прийнятного забезпечення виключені майнові права на товари – ненадійний вид забезпечення з найбільшими маніпуляціями з боку банків. Також значно посилені вимоги до забезпечення в формі товарів в обороті та переробці, а саме встановлена вимога контролю за місцем збереження та відвантаженням товарів з боку кредитора. Норми нового положення матимуть найбільший вплив на кредити, надані позичальникам в окупованому Криму та в зоні бойових дій на сході країни (що пов'язано з низькою вартістю забезпечення), а також на бланкові кредити, що з тих чи інших причин раніше не визнавалися проблемними [53, с. 140-141]. Таким чином, є підстави очікувати, що списання безнадійних кредитів для банків з 2017 р. полегшується за рахунок того, що згідно вимог Постанови НБУ № 351 від 30.06.2016 р. резерви під знецінення кредитів формуватимуться заздалегідь, ще до появи прострочення кредиту [48].

Списання безнадійних кредитів за рахунок банківських резервів ускладнюється також у зв'язку з недосконалістю вітчизняного податкового законодавства. Згідно вимог ст. 139 ПКУ, списання проблемної кредитної заборгованості за рахунок сформованого банком резерву без оподаткування

даної операції податком на прибуток можливе лише у тому випадку, коли така заборгованість визнана безнадійною відповідно до положень ст. 14 ПКУ, тобто прострочення погашення суми боргу (його частини) становить понад 360 днів. Суми резервів, використаних на покриття проблемної заборгованості, яка не відповідає наведеним вище критеріям, буде збільшувати фінансовий результат до оподаткування відповідного звітного періоду [96; 110, с. 180-181].

Детальне вивчення практики роботи банків України з проблемними кредитами дає змогу узагальнити переваги та недоліки застосування стратегій урегулювання проблемної кредитної заборгованості у сучасних умовах господарювання (див. Додаток Б, табл. Б.5).

Таким чином, на основі узагальнення досвіду вітчизняних банків у сфері застосування різних стратегій та методів урегулювання проблемної заборгованості обґрунтовано, що в сучасних умовах господарювання найвищі шанси на повне погашення проблемного кредиту, як правило, дає застосування стратегії реструктуризації заборгованості. Встановлено, що проблеми нормативно-правового та організаційного забезпечення зумовлюють нераціональність використання таких методів управління проблемними кредитами, як конвертація валютних кредитів, рефінансування через третю особу, продаж проблемних кредитів інвестиційним фондам і сек'юритизація, та обмежений потенціал застосування стягнення заборгованості за рахунок примусової реалізації майна боржника і списання безнадійних кредитів за рахунок банківських резервів.

ВИСНОВКИ ЗА РОЗДІЛОМ 2

Проаналізувавши сучасну практику управління проблемними кредитами в банках України, можна зробити наступні висновки:

1. Проведений аналіз якості кредитного портфеля банківської системи України за 2007-2018 рр. дозволив виявити довгострокову тенденцію до

збільшення частки простроченої кредитної заборгованості (з 1,3 % на початку 2008 р. до 54,54 % на початку 2019 р.). Встановлено, що дана негативна тенденція зумовлюється не лише впливом зовнішніх факторів, таких як девальвація гривні, зниження реальних доходів позичальників, падіння економічної активності в країні та вимушене припинення банківської діяльності на тимчасово окупованих територіях, а й загальною неефективністю кредитної політики вітчизняного банківського сектору та її невідповідністю сучасним умовам господарювання. Зростанню частки та обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи сприяли такі прорахунки у кредитній політиці, як: недостатня диверсифікація кредитного портфеля у розрізі секторів економіки, що обмежує гнучкість банків у здійсненні кредитних операцій; висока питома вага довгострокових кредитів у кредитному портфелі, що у вітчизняних умовах господарювання призводить до зростання ризику ліквідності; масова видача валютних кредитів у докризовий період, що спричинила значну концентрацію валютного ризику; надвисокі процентні ставки за наданими кредитами, невідповідні реальному рівню доходів населення та бізнесу; неготовність комерційних банків до управління проблемною заборгованістю в умовах кризи та неефективність існуючих методик управління портфелями проблемних кредитів.

2. Комплексне оцінювання індивідуальної проблемності кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у 2014-2016 рр. дало змогу встановити ефективність реалізованої АТ «Кредобанк» політики диверсифікації кредитного портфеля за формами власності позичальників з точки зору профілактики зростання частки проблемних кредитів. З'ясовано, що активне нарощування кредитування великого бізнесу (власнине кредитній політиці ПАТ АБ «Південний») та пов'язаних з банком осіб (власнине кредитній політиці АТ КБ «Приватбанк») є потенційними факторами збільшення частки та обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі банку.

3. На основі узагальнення досвіду вітчизняних банків у сфері застосування різних стратегій та методів урегулювання проблемної

заборгованості обґрунтовано, що в сучасних умовах господарювання найвищі шанси на повне погашення проблемного кредиту, як правило, дає застосування стратегії реструктуризації заборгованості. Встановлено, що проблеми нормативно-правового та організаційного забезпечення зумовлюють нераціональність використання таких методів управління проблемними кредитами, як конвертація валютних кредитів, рефінансування через третю особу, продаж проблемних кредитів інвестиційним фондам і сек'юритизація, та обмежений потенціал застосування стягнення заборгованості за рахунок примусової реалізації майна боржника і списання безнадійних кредитів за рахунок банківських резервів.

РОЗДІЛ 3

ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПРОБЛЕМНИМИ КРЕДИТАМИ В БАНКАХ УКРАЇНИ

3.1. Удосконалення політики управління проблемними кредитами в комерційних банках

Висока частка проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі банківської системи України (54,54 % у 2018 р.) свідчить про необхідність вироблення нових теоретичних і методичних підходів до формування системи управління проблемними кредитами банків в умовах економічної кризи для відновлення довіри до банківської системи країни та забезпечення належного виконання функцій банків у національній економіці.

В економічній літературі наводяться різні підходи до визначення поняття системи управління проблемними кредитами та її побудови. Так, Н.В. Дунас вважає, що система управління проблемними кредитами банків може бути визначена як сукупність взаємопов'язаних суб'єктів, об'єктів, стратегій, методів та інструментів управління, які суб'єкти управління застосовують і спрямовують на зменшення рівня проблемної заборгованості банків. Науковець пропонує окремо виділяти зовнішні та внутрішні управлінські суб'єкти. Зовнішні – це суб'єкти на макроекономічному рівні, які представлені законодавчими, фінансово-контрольними і державними органами регулювання, центральне місце серед яких належить НБУ. Внутрішні – це суб'єкти на мікроекономічному рівні, які представлені керівництвом банку та органами управління фінансовими ресурсами і ризиками [42, с. 273-274].

Вважаємо, що з позицій банківського менеджменту заслуговує на увагу ідея науковця щодо розмежування зовнішніх та внутрішніх суб'єктів управління проблемними кредитами. Водночас, на нашу думку, наведений вченим перелік зовнішніх управлінських суб'єктів необхідно розширити, включивши до нього позичальників, заставодавців, поручителів, гарантів,

нотаріусів, судові органи, державних та приватних виконавців, колекторські та факторингові фірми, інвестиційні фонди, компанії спеціального призначення (SPV) та суб'єкти оціночної діяльності, роль та значення яких у процесі врегулювання проблемної кредитної заборгованості детально розглянута у підрозділах 1.3 та 2.3. Крім того, у своїй роботі науковець не конкретизує сутність об'єкта управління проблемними кредитами, а також не виділяє такого важливого елементу будь-якої системи управління, як принципи управління.

Фролов С.М., Олійник В.М. та Гиренко І.С. вважають, що система управління проблемними кредитами банку – це поєднання організації та механізму управління проблемними позичками у кредитному портфелі банку для досягнення поставленої мети та виконання встановлених задач на основі загальноприйнятих принципів. Розглядаючи систему управління проблемними кредитами банку, науковці включають до складу її елементів лише принципи, процес та методи управління, і не згадують про такі ключові елементи будь-якої системи управління, як суб'єкти та об'єкт управління [129, с. 247-248].

Ликова Н.М. визначає систему управління проблемними кредитами як сукупність елементів і взаємозв'язків між ними, метою функціонування якої є мінімізація втрат банку за проблемними і потенційно проблемними кредитами. В її складі науковець виділяє:

- 1) підрозділи банку, залучені до процесу первинної оцінки та моніторингу ризиків кредитного портфеля та врегулювання виникаючої проблемної кредитної заборгованості;
- 2) комплекс методів управління проблемними кредитами, що застосовуються в комерційному банку;
- 3) процедури взаємодії підрозділів з приводу управління проблемними кредитами;
- 4) методичне, нормативно-правове та інформаційне забезпечення процесів управління проблемними кредитами [71, с. 77].

Розглядаючи систему управління проблемними кредитами, науковець не згадує про такі важливі елементи будь-якої системи управління, як принципи та

об'єкт управління. Крім того, вчений у своєму дослідженні не приділяє жодної уваги зовнішнім суб'єктам управління проблемними кредитами.

Проаналізувавши погляди науковців щодо визначення поняття та елементного складу системи управління проблемними кредитами та її побудови, пропонуємо трактувати систему управління проблемними кредитами в банку як сукупність взаємопов'язаних суб'єктів, об'єктів, принципів, процесів, стратегій та методів управління та взаємозв'язків між ними, врегульованих відповідним інформаційним забезпеченням (рис. 3.1). Метою управління проблемними кредитами в комерційному банку є мінімізація втрат банку за проблемними кредитами і зменшення обсягів проблемної кредитної заборгованості та частки проблемних кредитів у кредитному портфелі банку.

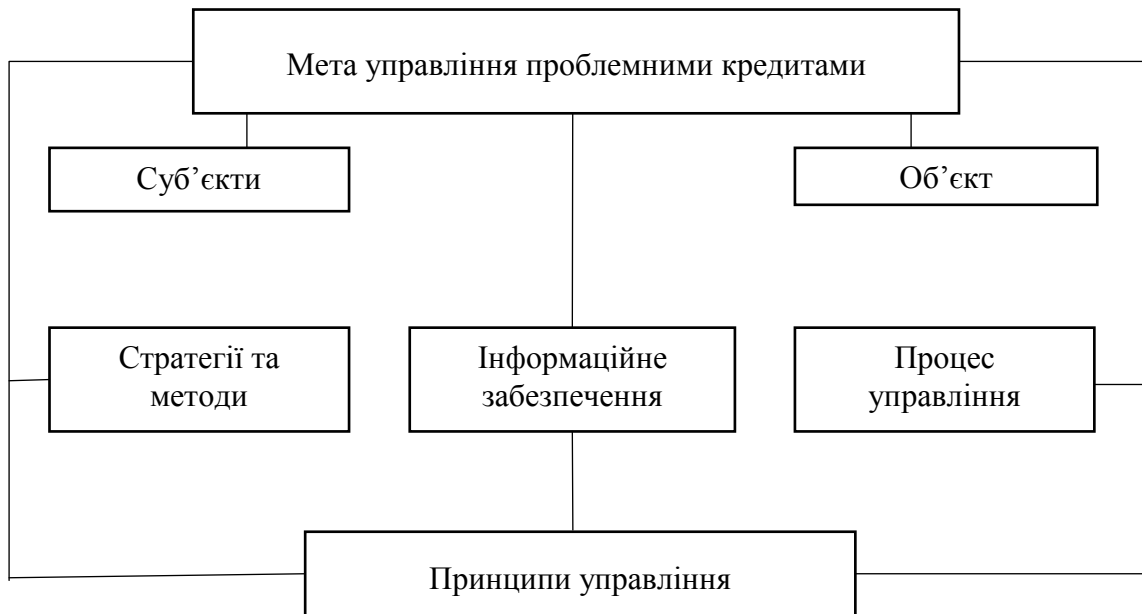

Рис. 3.1 – Елементи банківської системи управління проблемними кредитами

Джерело: складено автором

Об'єктом управління є проблемні кредити комерційного банку у всій їх різноманітності.

Суб'єкти управління проблемними кредитами поділяються на:

1) внутрішні – структурні підрозділи банку, залучені до процесу виявлення та врегулювання проблемної кредитної заборгованості (юридична служба, служба безпеки, департаменти з кредитування бізнесу та населення, підрозділи

з управління ризиками, а також, за наявності, спеціалізовані підрозділи з управління проблемними кредитами) та контролюючі їх діяльність вищі органи управління банку [126, с. 136-137];

2) зовнішні – позичальники, заставодавці, поручителі, гаранті, нотаріуси, судові органи, державні та приватні виконавці, колекторські та факторингові фірми, інвестиційні фонди, компанії спеціального призначення (SPV) та суб'єкти оціночної діяльності.

До принципів управління проблемними кредитами належать наступні принципи:

1) законності – банк при проведенні роботи з проблемною кредитною заборгованістю повинен неухильне дотримуватися норм чинного законодавства та підзаконних нормативно-правових актів;

2) нормативності – банківські установи повинні розробити внутрішні нормативні документи, що регулюватимуть основні питання, котрі виникають у процесі врегулювання проблемності кредиту;

3) контролю – діяльність банківських підрозділів із повернення проблемних кредитів повинна бути під постійним контролем їх керівництва, а також вищих органів управління банку та акціонерів;

4) ефективності – банк, як і будь-яка комерційна організація, прагне до мінімізації витрат і максимізації прибутку, отже вибрані стратегія та метод повернення проблемного кредиту повинні приносити максимальний економічний ефект за мінімального рівня витрат;

5) комплексного підходу – передбачається використання банком всіх можливих стратегій та методів роботи з проблемною кредитною заборгованістю (з урахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх факторів);

6) гнучкості – можливість швидкої та ефективної адаптації системи управління проблемними кредитами до можливих змін у внутрішньому та зовнішньому середовищі функціонування банку.

7) оперативності – ймовірність повернення проблемної заборгованості безпосередньо залежить від строку проблемності, тобто чим більше часу

пройшло з моменту виникнення проблемності кредиту, тим нижчі шанси банку на повернення кредитної вартості;

8) послідовності – в процесі врегулювання проблемності кредиту кожні наступні дії банку мають логічно доповнювати та продовжувати попередні;

9) адекватності – обрання спеціалістом банківського підрозділу, що займається врегулюванням проблемних кредитів, такого підходу, який в повній мірі відповідає настрою та поведінці контрагента (боржника, суду, колекторської фірми тощо);

10) індивідуального підходу – передбачає можливість обґрунтованого відхилення працівника банківського підрозділу, що займається врегулюванням проблемних кредитів, від стандартної процедури врегулювання проблемності кредиту;

11) компетентності персоналу – банківські спеціалісти із повернення проблемних кредитів мають засвоїти норми внутрішньобанківських положень, що регламентують діяльність зі стягнення проблемної кредитної заборгованості, та вміти використовувати їх на практиці;

12) вмотивованості персоналу та неминучості відповідальності – банк повинен розробити та застосовувати програми матеріального та нематеріального заохочення успішних спеціалістів із повернення проблемних кредитів, а також притягнення до відповідальності тих спеціалістів, які порушили положення чинного законодавства чи внутрішніх нормативних документів [3, с. 12; 13, с. 16; 22, с. 147-171, 233-234; 87, с. 192].

Інформаційне забезпечення управління проблемними кредитами – це сукупність заходів, спрямованих на збирання, обробку, аналіз, оцінку та розповсюдження актуальних, точних та своєчасних даних з метою забезпечення інформаційних потреб суб'єктів управління проблемними кредитами [29, с. 9]. Його поділяють на внутрішньобанківське та зовнішнє (див. рис. 3.2).

Ключове місце в системі управління проблемними кредитами банку належить процесу управління. Організація процесу управління проблемними

кредитами банку значною мірою залежить від особливостей діяльності конкретного банку [42, с. 274]. Однак, можливо напрацювати певні загальні рекомендації з даного питання.

Рис. 3.2 – Інформаційне забезпечення управління проблемними кредитами

Джерело: складено автором на основі [34, с. 9]

В економічній літературі наводяться різні підходи до визначення етапів процесу врегулювання проблемної кредитної заборгованості та їх послідовності.

Так, Н.В. Дунас розглядає процес управління проблемними кредитами банків як послідовність наступних етапів: моніторинг працюючих кредитів; раннє реагування на виникнення проблемних ситуацій щодо повернення кредитів; аналіз варіантів та вибір методів регулювання проблемних кредитів; відновлення функціонування проблемних кредитів (реструктуризація бізнесу, реструктуризація або рефінансування кредиту); стягнення заборгованості за проблемними кредитами (реалізація застави, судові процедури або продаж кредиту) [42, с. 274-275].

Вважаємо, що з позиції банківського менеджменту заслуговує на увагу ідея науковця щодо виділення етапів моніторингу якості кредитів та раннього

реагування на появу проблемності кредиту. Водночас, Н.В. Дунас у своїй роботі не деталізує процес вибору базового варіанту врегулювання проблемної кредитної заборгованості. Вважаємо, що такий вибір повинен ґрунтуватися на визначенні категорії проблемності кредиту. Виділення такого методу управління проблемними кредитами, як реструктуризація бізнесу позичальника, є недоцільним, адже даний метод не передбачає застосування банком заходів, безпосередньо спрямованих на усунення проблемності кредиту. Розмежування реструктуризації та рефінансування кредиту є нелогічним, оскільки рефінансування, на нашу думку, являє собою окремий варіант реструктуризації заборгованості. Викликає сумнів також виділення і розмежування таких методів, як судові процедури та реалізація застави. По-перше, стягнення заборгованості за рахунок заставного майна застосовується, як правило, якраз на підставі рішення суду, а в окремих випадках – на підставі виконавчого напису нотаріуса чи домовленості боржника з кредитором. По-друге, погашення проблемного кредиту може відбуватися за рахунок реалізації як заставного, так і іншого майна боржника. Науковець у своїй роботі не розглядає можливість списання безнадійного кредиту як методу управління проблемними кредитами. Крім того, Н.В. Дунас не згадує про такий важливий етап будь-якого процесу управління, як оцінка ефективності та коригування застосованих заходів впливу.

Фролов С.М., Олійник В.М. та Гиренко І.С. розглядає процес управління проблемними кредитами банків як послідовність наступних етапів: аналіз та оцінка кредитного проекту; укладання кредитного договору та відкриття кредитної справи позичальника; кредитний моніторинг з боку банку; аналіз фінансового стану позичальника та оцінка забезпечення кредиту в разі невиконання зобов'язань позичальником; раннє реагування на виникнення проблемності кредиту; робота з проблемними кредитами (реструктуризація проблемної заборгованості; ліквідація проблемного кредиту шляхом продажу предмета застави, передачі кредиту третій стороні, судових процедур) [129, с. 248].

Вважаємо, що перші два етапи, виділені науковцями, не мають безпосереднього зв'язку з виникненням та врегулюванням проблемної кредитної

заборгованості, тож їх визначення як стадій процесу управління проблемними кредитами є нераціональним. Аналіз фінансового стану позичальника та оцінку забезпечення кредиту в разі невиконання зобов'язань позичальником, на нашу думку, доцільніше трактувати як окремі заходи в процесі раннього реагування на виникнення проблемності кредиту. При аналізі попереднього підходу щодо визначення етапів процесу врегулювання проблемної кредитної заборгованості було обґрунтовано, що виділення та розмежування таких методів, як судові процедури та реалізація застави, є некоректним та нелогічним. Як і Н.В. Дунас, науковці не розглядають можливість списання безнадійного кредиту як методу управління проблемними кредитами; не згадують про такий важливий етап будь-якого процесу управління, як оцінка ефективності та коригування застосованих заходів впливу; не деталізують процес вибору базового варіанту врегулювання проблемної кредитної заборгованості.

Дудинець Л.А. вважає за доцільне розділити процес управління проблемними кредитами на такі етапи: аналіз та сегментація проблемних кредитів з точки зору можливих збитків та перспектив повернення; визначення стратегії управління проблемними кредитами на підставі проведеного аналізу проблемних кредитів; визначення методу управління проблемними кредитами і його реалізація; коригування застосованих заходів з урахуванням зовнішніх і внутрішніх чинників; контроль і оцінка досягнення мети [41, с. 189-191].

На нашу думку, заслуговує на увагу позиція науковця щодо обрання стратегії управління проблемними кредитами за результатами аналізу якості кредитної заборгованості конкретних позичальників та необхідності оцінки ефективності, контролю та коригування застосованих заходів. Водночас, слід зазначити, що запропоновану Л.А. Дудинець класифікацію стратегій та методів управління проблемними кредитами неможливо повноцінно імплементувати у банківську політику з урегулювання проблемної кредитної заборгованості. Крім того, у своєму дослідженні науковець не виділяє такі важливі, на нашу думку, етапи процесу управління проблемними кредитами, як моніторинг якості кредитів, виданих банком, та раннє реагування на проблемну ситуацію щодо повернення кредиту.

За результатами критичного аналізу різних наукових підходів щодо послідовності процесу врегулювання проблемної кредитної заборгованості розроблено схему організації процесу управління проблемними кредитами, що, на нашу думку, дає змогу комплексно і послідовно підійти до вирішення питання управління проблемними кредитами комерційних банків та передбачає наступні етапи:

- I. Моніторинг якості кредитів, виданих банком;
- II. Отримання сигналу проблемності кредиту;
- III. Раннє реагування на проблемну ситуацію щодо повернення кредиту;
- IV. Присвоєння категорії проблемності кредиту;
- V. Вибір стратегії та методу управління відповідно до присвоєної категорії;
- VI. Реалізація обраної стратегії та методу;
- VII. Оцінка ефективності застосування стратегії та методу, перегляд категорії проблемності (див. рис. 3.3).

Запропонована схема організації процесу управління проблемними кредитами передбачає наявність в банку постійно функціонуючої системи кредитного моніторингу, спрямованої на раннє виявлення проблемної кредитної заборгованості. На регулярній основі така система консолідує інформацію про видані банком кредити в складі агрегованого звіту про кредитний портфель банку та кредитних оглядів [71, с. 94]. Така система повинна передбачати:

- аналіз та прогнозування якості кредитного портфеля банку, здійснення стрес-тестування;
- перевірку повноти та своєчасності виконання зобов'язань позичальником;
- аналіз фінансового стану позичальника;
- аналіз оборотів на рахунках позичальника в банку;
- перевірку збереження та вартості забезпечення;
- аналіз зовнішнього середовища діяльності позичальника (регулярне збирання та систематизація інформації з преси про економічну ситуацію в країні, стан справ у галузі та діяльність позичальника, моніторинг ділової репутації позичальника);

– визначення необхідних резервів на покриття збитків за кожним кредитом відповідно до діючого законодавства [41, с. 191; 98, с. 75-76].

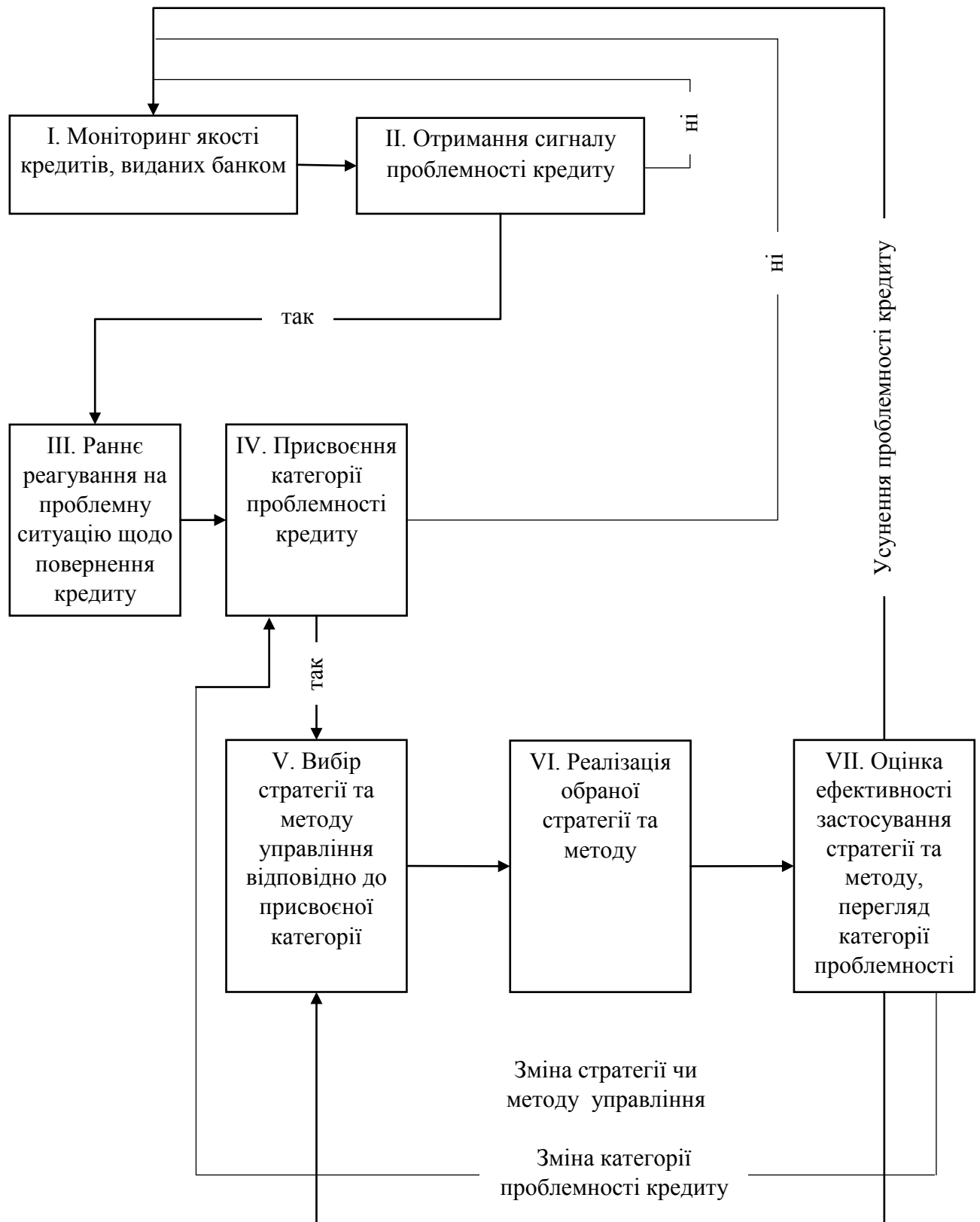

Рис. 3.3 – Процес управління проблемними кредитами в банку

Джерело: складено автором на основі [41, с. 189-191; 42, с. 274-275; 129, с. 248]

У разі виявлення тривожних сигналів щодо обслуговування боргу запускається процес раннього реагування на проблемну ситуацію щодо повернення кредиту. На цьому етапі відповідальні працівники банківського підрозділу з управління проблемними кредитами встановлюють контакт з позичальником для прояснення ситуації і складення висновку щодо готовності клієнта до активного співробітництва з банком з питань виниклих ускладнень [15, с. 126; 139, с. 56-57].

Відповідальні за урегулювання проблемності кредиту банківські спеціалісти повинні:

- встановити зв'язок з позичальником у зручний для нього час і спосіб (зустрічі, листування, дзвінки тощо);

- надати позичальнику повну і доступну інформацію щодо загального розміру його заборгованості, включаючи всі платежі, передбачені умовами кредитного договору, та проінформувати позичальника про заходи, які можуть бути застосовані банком у разі невиконання позичальником умов кредитного договору, у тому числі повідомити, що неналежне виконання умов кредитного договору може негативно вплинути на кредитну історію позичальника і в майбутньому призвести до погіршення доступу до кредитів;

- обговорити з позичальником усі обставини його фінансового становища та надати безкоштовні консультації щодо можливих способів погашення заборгованості. При цьому необхідно пояснити позичальнику, що банк виступає за спробу спільними зусиллями знайти прийнятне для обох сторін рішення щодо забезпечення повернення позичальником кредитної заборгованості;

- здійснити переоцінку фінансового стану позичальника, кредитного забезпечення та суми необхідних резервів на покриття збитків за кредитом відповідно до діючого законодавства [17, с. 26-27; 71, с. 85].

Залежно від результатів переговорів з позичальником, переоцінки його фінансового стану, кредитного забезпечення та суми необхідних резервів на

покриття збитків за кредитом відповідальні підрозділи банку готують висновки та рекомендації щодо визначення категорії проблемності кредиту [141, с. 1084].

На наступному етапі працівники банку, відповідальні за управління проблемними кредитами, залежно від категорії проблемності кредиту визначають стратегію та метод урегулювання проблемної кредитної заборгованості.

Слід зазначити, що кожен банк самостійно приймає рішення з приводу того, які саме методи та стратегії слід використовувати для управління проблемною кредитною заборгованістю. Це, в першу чергу, залежить від обраної банком стратегії розвитку і особливостей пропонованих їм кредитних продуктів, можливості залучення фінансування для підтримки ліквідності, а також наявності вільних фінансових коштів, часу і кваліфікованого персоналу для побудови власної структури по роботі з проблемною заборгованістю. Якої би кредитної політики не дотримувався банк, не можна вибрати єдине правильне рішення для усіх можливих ситуацій, особливо якщо банк використовує великий спектр різноманітних кредитних продуктів і обслуговує декілька типів клієнтів. Тому найбільш доцільною є гнучка система управління проблемною кредитною заборгованістю, що передбачає різні способи роботи для різних типів заборгованості і етапів її стягнення. При ухваленні рішення щодо вибору можливих стратегій та методів управління проблемними кредитами необхідно усебічно зважувати усі переваги і недоліки, прогнозувати доходи і витрати, у тому числі з урахуванням питань оподаткування. Побудова достовірних прогнозів неможлива без хорошого знання якості банківського кредитного портфеля, тому для ефективного управління проблемною заборгованістю доцільно її структурувати, тобто розбити на окремі підпортфелі: за кредитними продуктами, типами боржників, термінами простроченої заборгованості, причинами виникнення проблемності кредитів, наявності і якості застави тощо. Для кожного з підпортфелів треба визначати специфічні стратегії та методи роботи [94, с. 20; 97, с. 124-125].

Запропоновані загальні рекомендації щодо вибору стратегії урегулювання проблемної кредитної заборгованості залежно від категорії проблемності кредиту наведені в Додатку В (див. Додаток В, табл. В.1) [43].

Для потенційно проблемних кредитів, за якими імовірність майбутнього погіршення стану погашення оцінено як невисоку, доцільно лише посилити кредитний моніторинг, тобто здійснювати його частіше і глибше, ніж за неproblemними кредитами.

Пріоритетним напрямком урегулювання кредитної заборгованості за частково обслуговуваними та необслуговуваними кредитами, а також за потенційно проблемними кредитами у разі високої імовірності майбутнього погіршення стану погашення є досягнення домовленостей з позичальником щодо реструктуризації кредиту. Найкращим методом в межах даної стратегії є погашення проблемного кредиту за рахунок отриманого позичальником нового кредиту в іншому банку. Надання банком нового кредиту для погашення проблемної кредитної заборгованості доцільно застосовувати лише у відношенні до пов'язаних з банком осіб та VIP-клієнтів, якщо є об'єктивні підстави очікувати на відновлення їх платоспроможності. Найбільш перспективними як для банку (з точки зору повернення кредитної вартості та отримання додаткового процентного доходу), так і для позичальника (з точки зору відновлення платоспроможності завдяки тимчасовому зменшенню фінансового навантаження) є такі методи реструктуризації проблемних кредитів, як пролонгація кредиту, кредитні канікули, тимчасове зниження процентної ставки (з подальшим підвищенням) та зміна процентної ставки з класичної на анuitетну і навпаки. Скасування фінансових санкцій (штрафів, пені) для банку вигідно використовувати у комбінації з іншими методами реструктуризації для підвищення імовірності погодження з ними позичальників.

Чинне законодавство передбачає обов'язкове надання кредитних канікул та ненарахування фінансових санкцій за кредитами військовослужбовцям з початку і до закінчення мобілізації, а резервістам і військовозобов'язаним – з моменту призову під час мобілізації та до закінчення мобілізації.

Враховуючи складну соціально-економічну та політичну ситуацію в країні, для покращання іміджу банку та зниження ризику непогашення кредитів банк повинен розробити пільгові програми реструктуризації кредитів військовим, а також громадянам та підприємствам, що знаходяться у зоні проведення АТО. Такі програми повинні передбачати списання штрафів та пені та ненарахування їх до моменту закінчення бойових дій, а також можливість надання кредитних канікул, пролонгації кредитного договору та зниження процентної ставки на кращих умовах, ніж для решти позичальників

Для урегулювання кредитної заборгованості за необслуговуваними кредитами у разі неефективності або нераціональності реструктуризації доцільним є застосування претензійно-позовної стратегії, однак лише у тому випадку, якщо наявного в позичальника ліквідного майна достатньо для погашення прийнятної для банку частки боргу. Добровільна реалізація майна боржника має пріоритет над примусовою за умови ефективного здійснення банком контролю за ціною продажу та цільовим спрямуванням виручених коштів (на погашення проблемної кредитної заборгованості).

Для урегулювання кредитної заборгованості за необслуговуваними кредитами у разі неефективності або нераціональності використання претензійно-позовних методів та методів реструктуризації, а також за безнадійними (з точки зору банку) кредитами доцільним є застосування стратегії продажу (передачі) проблемного кредиту шляхом використання послуг колекторських фірм, однак для підтримання свого позитивного іміджу банк повинен звертати увагу на репутацію колекторів, з якими він співпрацює [17, с. 29].

Застосування стратегії списання безнадійних кредитів за рахунок банківських резервів є раціональним тоді, коли банк не має жодної надії на ефективне стягнення заборгованості, або очікуваний обсяг заборгованості, що може бути стягнуто, нижче вже понесених і необхідних витрат. З метою уникнення оподаткування суми резервів, використаних на покриття безнадійної заборгованості, доцільно використовувати цю стратегію лише стосовно проблемних кредитів, прострочених більше 360 днів.

Слід відзначити, що стратегії та методи управління проблемними кредитами не можуть бути повністю регламентованими. В кожній конкретній ситуації необхідно коригувати стратегію та методи у відповідності до особливостей діяльності позичальника, його фінансового стану та параметрів кредитного забезпечення, а також рівня співробітництва з банком, до якого готовий позичальник. Проте регламентація базових стратегій та методів управління для кожної категорії проблемності дає банку можливість більш оперативного вибору стратегії та методу управління для проблемного кредиту в індивідуальному порядку і знижує величину операційного ризику при виборі [71, с. 95].

За результатами здійснення заходів, передбачених обраними стратегією та методом управління, визначається ефективність їх застосування, оцінюється динаміка та перспективи погашення кредитної заборгованості. На цьому ж етапі здійснюється перегляд категорії проблемності кредиту. Якщо реалізовані заходи виявилися ефективними і призвели до усунення проблемності кредиту, кредит повертається на стадію моніторингу. Якщо категорія проблемності збереглася чи погіршилася, кредит повертається на етап обрання стратегії та методу управління.

Отже, вагомим недоліком існуючих наукових підходів до побудови системи врегулювання проблемної кредитної заборгованості в банках є відсутність комплексності в описі елементного складу системи, особливостей її функціонування та взаємозв'язків окремих елементів. На основі систематизації різних точок зору було уточнено елементний склад системи управління проблемними кредитами в банку в розрізі мети, суб'єктів, об'єктів, принципів та інформаційного забезпечення. Метою управління проблемними кредитами в комерційному банку є мінімізація втрат банку за проблемними кредитами і зменшення обсягів проблемної кредитної заборгованості та частки проблемних кредитів у кредитному портфелі банку. Суб'єкти управління проблемними кредитами поділяються на: внутрішні (структурні підрозділи банку, залучені до процесу виявлення та врегулювання проблемної кредитної заборгованості, та

контролюючі їх діяльність вищі органи управління банку) та зовнішні (позичальники, заставодавці, поручителі, гаранті, нотаріуси, судові органи, державні та приватні виконавці, колекторські та факторингові фірми, інвестиційні фонди, компанії спеціального призначення (SPV) та суб'єкти оціночної діяльності). Об'єктом управління є проблемні кредити комерційного банку у всій їх різноманітності. Ефективність управління проблемними кредитами значною мірою залежить від дотримання його принципів: законності; нормативності; контролю; ефективності; комплексного підходу; гнучкості; оперативності; послідовності; адекватності; індивідуального підходу; компетентності персоналу; вмотивованості персоналу та неминучості відповідальності. Інформаційне забезпечення управління проблемними кредитами поділяється на внутрішньобанківське та зовнішнє.

За результатами критичного аналізу різних наукових підходів щодо послідовності врегулювання проблемної кредитної заборгованості запропоновано схему організації процесу управління проблемними кредитами, що включає сім етапів: моніторинг якості кредитів, виданих банком; отримання сигналу проблемності кредиту; раннє реагування на проблемну ситуацію щодо повернення кредиту; присвоєння категорії проблемності кредиту; вибір стратегії та методу управління відповідно до присвоєної категорії; реалізація обраної стратегії та методу; оцінка ефективності застосування стратегії та методу, перегляд категорії проблемності. Рекомендована схема процесу управління проблемними кредитами може використовуватися як орієнтир при складанні та оцінці внутрішньобанківських нормативних документів, що регламентують черговість процедур при роботі з проблемними кредитами. Розроблено матрицю вибору базової стратегії врегулювання проблемної кредитної заборгованості залежно від категорії проблемності кредиту, що дає можливість більш оперативного вибору банком стратегії та методу управління для проблемного кредиту в індивідуальному порядку і знижує величину операційного ризику при виборі.

3.2. Прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банків України з використанням економіко-математичного моделювання

Аналіз якості кредитного портфеля банків України виявив стійку тенденцію до зростання частки простроченої кредитної заборгованості у загальній сумі банківських кредитів протягом 2014-2018 рр. Це відбулося не лише внаслідок об'єктивного погіршення платоспроможності позичальників в умовах нестабільної макроекономічної та політичної ситуації в країні, але і через серйозні прорахунки у кредитній політиці банків. Для оцінки ефективності, планування та коригування політики окремих банків у сфері управління проблемними кредитами важливе значення має застосування методів аналізу та прогнозування проблемної кредитної заборгованості у банківському кредитному портфелі.

В економічній літературі є чимало наукових праць, присвячених розробці економіко-математичних моделей оцінки й прогнозування частки та обсягів проблемних кредитів. Зокрема, дослідженню даного питання присвячені наукові праці С.В. Гадецької, О.М. Сидоренко та О.А. Гуренко [32], О.С. Москвічової та Н.П. Анісімової [76], О.М. Сидоренко та І.М. Вядрової [31], С.М. Лобозинської [69], Н.В. Ткаченко та А.М. Харченко [125]. Незважаючи на значний доробок науковців, запропоновані ними моделі значною мірою втратили свою актуальність, адже динаміка факторних та результативних показників, використаних при розробці відповідних моделей, суттєво змінилася протягом 2014-2016 рр. під впливом загострення економічної та політичної кризи в Україні. В контексті вищезазначеного питання аналізу та прогнозування проблемної кредитної заборгованості банків з використанням економіко-математичного моделювання потребує подальшого дослідження.

Гадецька С.В., Сидоренко О.М., та Гуренко О.А. у своїй роботі обґрунтували можливість вдосконалення системи управління проблемними

активами шляхом застосування методів аналізу та прогнозування простроченої кредитної заборгованості в кредитних портфелях банків з використанням адаптивної моделі Брауна [32]. Дана модель, однак, не передбачає визначення факторів, від яких залежить аналізований показник.

Ткаченко Н.В. та Харченко А.М. запропонували оцінювати якість кредитного моніторингу окремого банку шляхом побудови контрольних карт Шухарта індивідуальних значень частки безнадійних кредитів та частки недіючих кредитів у кредитних операціях банку (без можливості прогнозування зміни цих показників та визначення факторів впливу) [125].

Більша частина досліджень з даної проблематики, однак, присвячені оцінюванню та прогнозуванню проблемних кредитів банківської системи України з використанням кореляційно-регресійного аналізу, що передбачає з'ясування причинно-наслідкових зв'язків результативного показника та незалежних змінних. Популярність даного методу цілком зрозуміла, адже визначивши фактори, які впливають на зростання або зменшення проблемної кредитної заборгованості банків, можна запропонувати заходи щодо удосконалення політики управління проблемними кредитами.

Москвічова О.С. та Анісімова Н.П. у своїй роботі на основі вихідних даних за 2012-2014 рр. виявили щільну кореляційну залежність частки простроченої кредитної заборгованості у загальному обсязі виданих кредитів від таких незалежних змінних: частки кредитів, наданих суб'єктам господарювання, в кредитному портфелі; курсу національної валюти щодо долара США; частки кредитів в іноземній валюті в кредитному портфелі; частки довгострокових кредитів в кредитному портфелі; номінального ВВП [76]. Проведене С.М. Лобозинською на основі вихідних даних за 2006-2011 рр. дослідження виявило щільні кореляційні взаємозв'язки між часткою недіючих кредитів у загальному обсязі кредитних операцій вітчизняних банків та рівнем покриття страховими резервами проблемних кредитів, середньозваженою процентною ставкою за кредитами та темпами зростання кредитів [69]. Вядрова І.М. та Сидоренко О.М. у своїй роботі на основі вихідних даних за 2000-2014 рр.

виявили щільну кореляційну залежність частки простроченої кредитної заборгованості у загальному обсязі виданих кредитів від таких незалежних змінних: депозити фізичних осіб банках України; частки вивільнених з економічних причин у загальній кількості безробітного населення; заборгованості з виплати заробітної плати [31].

Незважаючи на цінність даних досліджень з ретроспективної точки зору, проаналізовані моделі оцінки та прогнозування проблемної кредитної заборгованості не враховують усю сукупність факторів, котрі визначають наявний та прогнозований обсяг проблемної кредитної заборгованості в сучасних умовах господарювання. Виходячи з цього, для вирішення даної проблеми було розроблено економіко-математичну модель прогнозування частки проблемних кредитів в кредитному портфелі банків України з урахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх факторів. Наявність відповідного прогнозу на певний період часу, разом з можливістю виявлення факторів, які найсуттєвіше впливають на зміну частки проблемних кредитів за даних умов, дає змогу скоригувати кредитну політику таким чином, щоб мінімізувати банківські втрати за кредитними операціями.

Для розробки даної моделі було застосовано кореляційно-регресійний аналіз причинно-наслідкових зв'язків портфеля проблемних кредитів банків України та незалежних змінних на основі вихідних даних, що включатимуть значення відповідних показників у 2014-2016 рр.

На основі дослідження методик проведення множинного регресійного аналізу, представлених в роботах В.В. Волкової і Н.І. Волкової [30, с. 133] та І.Б. Медведєвої [73, с. 753], запропоновано здійснювати кореляційно-регресійний аналіз проблемних кредитів банків України за наступним алгоритмом:

- I. Вибір результативної та потенційних факторних ознак, часового періоду;
- II. Побудова та аналіз матриці парних коефіцієнтів кореляції; відбір факторних показників для включення до моделі;
- III. Побудова кореляційно-регресійної моделі;

IV. Перевірка якості моделі;

V. Оцінювання впливу окремих факторів на результативну ознаку;

VI. Використання кореляційно-регресійної моделі для прогнозування і управління проблемними кредитами банків [45].

Для проведення кореляційно-регресійного аналізу на першому етапі перш за все було визначено аналізований період, а саме 2007-2016 рр., маючи на меті надання кореляційно-регресійній моделі достатньої глибини для надійного установлення наявності причинно-наслідкових зв'язків.

З трьох проаналізованих можливих варіантів результативної ознаки (y) – частки безнадійних кредитів, частки недіючих кредитів та частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України – було обрано останній. На нашу думку, безнадійні кредити відображають лише невелику частину загальної сукупності проблемних кредитів. Що ж стосується недіючих кредитів, то протягом обраного періоду підхід НБУ до визначення недіючих кредитів змінювався чотири рази, що робить використання даного показника необ'єктивним [84]. Показник простроченої кредитної заборгованості відображає загальну вартість фактично прострочених кредитних зобов'язань, а оскільки основною ознакою проблемності кредиту доцільно вважати саме наявність прострочених платежів, то частка простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України, на нашу думку, найкраще підходить для статистичної оцінки якості портфеля банківських кредитів [45].

На основі логічного підходу, аналізу наявних наукових розробок у досліджуваній сфері та наявності у вільному доступі необхідної статистичної інформації було обрано наступні потенційні фактори, що впливають на зміну частки простроченої кредитної заборгованості:

1) середньозважений офіційний курс гривні щодо долара США (x_1);

2) номінальний ВВП України (x_2);

3) частка кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків) (x_3);

- 4) частка кредитів, наданих в іноземній валюті, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків) (x_4);
- 5) частка довгострокових кредитів у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків) (x_5);
- 6) депозити домашніх господарств у банківській системі України (x_6);
- 7) частка осіб, вивільнених з економічних причин, у загальній кількості безробітного населення у віці 15-70 років (x_7);
- 8) заборгованість із виплати заробітної плати (x_8);
- 9) темп зростання кредитів, наданих банками України (x_9);
- 10) середньозважена процентна ставка за новими банківськими кредитами резидентам (крім банків) (x_{10});
- 11) частка резервів у портфелі недіючих кредитів (x_{11});
- 12) частка власного капіталу у пасивах банківської системи України (x_{12});
- 13) індекс промислової продукції (x_{13});
- 14) обсяг роздрібного товарообороту підприємств (x_{14});
- 15) обсяг оптового товарообороту підприємств (x_{15}).

Перші одинадцять потенційних факторів використовувалися у проаналізованих дослідженнях, присвячених оцінюванню та прогнозуванню проблемних кредитів банківської системи України з використанням кореляційно-регресійного аналізу. Відбір частки власного капіталу у пасивах банківської системи України пояснюється тим, що зростання обсягів кредитів, наданих банками за рахунок власних, а не залучених коштів, сприятиме проведенню більш обережної та консервативної кредитної політики, що, в свою чергу, повинно позитивно вплинути на якість кредитного портфеля. Обрання в якості потенційних факторів індексу промислової продукції, а також обсягів роздрібного і оптового товарооборотів підприємств зумовлюється тим, що від цих показників залежить попит на кредитні ресурси з боку суб'єктів господарювання, рівень їх кредитоспроможності та можливість погашати кредити у обумовлені строки і в повному обсязі [45].

На наступному етапі побудуємо та проаналізуємо матрицю парних коефіцієнтів кореляції (див. табл. 3.1). Для розрахунків було використано статистичні дані Національного банку України та Державної служби статистики України, що характеризують значення потенційних факторів та результативного показника у 2007-2016 рр. (див. Додаток В, табл. В.2) [83; 84].

На основі обчисленої матриці парних коефіцієнтів кореляції та застосування логічного підходу для включення до кореляційно-регресійної моделі було відібрано фактори, які мають високе значення кореляції з результативною змінною (коефіцієнт кореляції більший за 0,5), але не є мультиколінеарними, тобто такими, котрі зв'язані між собою сильною лінійною залежністю (коефіцієнт кореляції менший за 0,7) [133, с. 143].

Таким чином, було відібрано наступні факторні ознаки:

- 1) частка кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків) (x_1);
- 2) темп зростання кредитів, наданих банками України (x_2);
- 3) частка власного капіталу у пасивах банківської системи України (x_3) [78].

Таблиця 3.1 – Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	y	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	x_9	x_{10}	x_{11}	x_{12}	x_{13}	x_{14}	x_{15}
y	1,00															
x_1	0,95	1,00														
x_2	0,91	0,93	1,00													
x_3	0,85	0,80	0,94	1,00												
x_4	0,12	0,25	-0,05	-0,32	1,00											
x_5	-0,38	-0,31	-0,54	-0,74	0,55	1,00										
x_6	0,69	0,64	0,85	0,95	-0,43	-0,82	1,00									
x_7	-0,25	-0,49	-0,52	-0,36	-0,14	0,18	-0,33	1,00								
x_8	0,84	0,83	0,66	0,49	0,57	-0,04	0,34	-0,10	1,00							
x_9	-0,70	-0,48	-0,58	-0,69	0,36	0,53	-0,63	-0,30	-0,51	1,00						
x_{10}	0,42	0,39	0,23	0,11	0,50	0,00	0,02	0,22	0,74	-0,44	1,00					
x_{11}	0,68	0,58	0,69	0,61	-0,05	-0,22	0,60	-0,07	0,63	-0,73	0,43	1,00				
x_{12}	-0,64	-0,82	-0,60	-0,37	-0,62	-0,10	-0,17	0,59	-0,70	-0,06	-0,34	-0,15	1,00			
x_{13}	-0,17	-0,16	-0,09	-0,07	-0,31	0,24	-0,12	-0,29	-0,45	0,25	-0,80	-0,15	0,15	1,00		
x_{14}	0,83	0,81	0,97	0,98	-0,24	-0,70	0,95	-0,46	0,52	-0,62	0,15	0,67	-0,41	-0,12	1,00	
x_{15}	0,81	0,86	0,93	0,81	-0,02	-0,34	0,71	-0,66	0,57	-0,45	0,13	0,72	-0,58	0,15	0,86	1,00

Джерело: розраховано автором

На третьому етапі будуємо модель множинної регресії для виявлення математичної залежності між досліджуваними ознаками і встановлення за допомогою коефіцієнта кореляції порівняльної оцінки щільності взаємозв'язку. Рівняння регресії характеризує зміну середнього рівня результативної ознаки (у) залежно від зміни факторної ознаки (х). Воно визначає математичне сподівання групових середніх результативної ознаки під впливом різних значень факторних ознак [69, с. 251].

Припустимо, нам відомі результати (n) спостережень за залежною змінною (у) і незалежними змінними (x_1, x_2, \dots, x_m). У такому разі результати спостережень задовольняють наступну систему лінійних рівнянь:

$$\{y_i = b_0 + b_1x_1^i + b_2x_2^i + \dots + b_mx_m^i, (i=1, 2, \dots, n)\} \quad (3.1)$$

де $b_0, b_1, b_2, \dots, b_m$ – невідомі коефіцієнти регресії.

У нашому випадку дана система лінійних рівнянь матиме такий вигляд:

$$\{y_i = b_0 + b_1x_1^i + b_2x_2^i + b_3x_3^i, (i=1, 2, \dots, 10)\} \quad (3.2)$$

Невідомі коефіцієнти регресії (b_0, b_1, b_2, b_3) знайдемо за допомогою методу найменших квадратів. Після їх обчислення лінійна регресійна багатofакторна модель матиме наступний вигляд:

$$y = 33,3712 + 0,2456 x_1 - 0,1400 x_2 - 1,6972 x_3 \quad (3.3)$$

На четвертому етапі перевіримо якість та статистичну значущість одержаної кореляційно-регресійної моделі за допомогою коефіцієнтів кореляції та детермінації, F-критерію Фішера та абсолютної середньої відносної похибки апроксимації (MAPE) (див. табл. 3.2).

Коефіцієнт кореляції (R) є кількісною мірою тісноти лінійного кореляційного зв'язку між змінними моделі і у загальному випадку представляє собою коефіцієнт множинної кореляції [60, с. 41]. Значення показника R на рівні $|R|=1$ свідчить про функціональний зв'язок між результативною та факторними ознаками; $0,9 \leq |R| < 1$ – достатньо сильний зв'язок; $0,7 \leq |R| < 0,9$ – сильний зв'язок; $0,5 \leq |R| < 0,7$ – помірний зв'язок; $0,3 \leq |R| < 0,5$ – помітний зв'язок; $0 < |R| < 0,3$ – слабкий зв'язок; $|R| = 0$ – відсутній зв'язок [135, с. 461]. В нашому випадку множинний коефіцієнт кореляції $R = 0,9861$, що свідчить про

наявність достатньо сильного лінійного зв'язку між результативним показником (часткою простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України) та факторними ознаками (часткою кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків); темпом зростання кредитів, наданих банками України; часткою власного капіталу у пасивах банківської системи України) [45].

Таблиця 3.2 – Результати дослідження якості кореляційно-регресійної моделі прогнозування частки простроченої кредитів в кредитному портфелі банків України

№ з/п	Показник	Фактичне значення показника	Табличне (нормативне) значення показника
1	Коефіцієнт множинної кореляції (R)	$R = 0,9861$	$ R = 1$ – функціональний зв'язок між результативною та факторними ознаками; $0,9 \leq R < 1$ – достатньо сильний зв'язок; $0,7 \leq R < 0,9$ – сильний зв'язок; $0,5 \leq R < 0,7$ – помірний зв'язок; $0,3 \leq R < 0,5$ – помітний зв'язок; $0 < R < 0,3$ – слабкий зв'язок; $ R = 0$ – відсутній зв'язок
2	Коефіцієнт детермінації (R^2)	$R^2 = 0,9723$	$0 \leq R^2 \leq 1$. $R^2 = 0$ – варіація значень результативної змінної взагалі не залежить від варіації значень факторних змінних моделі, а пояснюється тільки впливом випадкових факторів. $R^2 = 1$ – статистична лінійна залежність між економічними показниками перетворюється на однозначну, функціональну лінійну залежність. Чим більше значення коефіцієнта (наближається до 1), тим більш вагомим є вплив факторних змінних на результативну і тим більше підстав стверджувати, що саме зміною значень факторів пояснюється зміна значення результативної змінної, а не іншими неврахованими у моделі факторами
3	Критерій Фішера (F)	$F_{\text{факт}} = 70,21$	$F_{\text{факт}} > F_{\text{табл}}$ – гіпотеза про значущість зв'язку між факторними та результативною змінними підтверджується. $F_{\text{табл}} = 4,76$
4	Абсолютна середня відносна похибка апроксимації (MAPE)	$\text{MAPE} = 15,06 \%$	$< 10 \%$ – висока потенційна точність прогнозу; $10-20 \%$ – досить добра потенційна точність прогнозу; $21-50 \%$ – задовільна потенційна точність прогнозу; $> 50 \%$ – незадовільна потенційна точність прогнозу

Джерело: складено автором на основі [60, с. 42-47; 82; 126, с. 463]

Коефіцієнт детермінації (R^2) використовується як критерій адекватності (відповідності) моделі статистичним даним, оскільки він є мірою пояснювальної сили незалежних змінних і показує, яка частина варіації результативної змінної пояснюється саме варіацією (змінною) незалежних змінних, а не іншими випадковими факторами, які акумулюються у стохастичній складовій моделі [60, с. 42].

Таким чином, коефіцієнт детермінації показує, наскільки значним є вплив факторних змінних моделі на результативну. Якщо цей вплив є значним, то побудована модель дійсно описує лінійну залежність між відповідними економічними показниками і ця залежність є суттєвою. Якщо ж цей вплив є незначним, то модель є неадекватною статистичним даним, і лінійна регресійна залежність між економічними показниками у ній є достатньо сумнівною і неякісною.

Коефіцієнт детермінації завжди є додатною величиною і може змінювати своє значення у межах від 0 до 1 включно.

Чим більше значення коефіцієнта детермінації (чим ближче воно до 1), тим більш вагомим і систематичним є вплив факторних змінних на результативну, і тим більше підстав стверджувати, що саме зміною значень факторних змінних пояснюється зміна значення результативної змінної моделі, а не іншими випадковими і неврахованими у моделі випадковими факторами. Іншими словами, високе, близьке до 1 значення коефіцієнта детермінації свідчить про високий рівень адекватності оціненої моделі статистичним даним.

І навпаки, чим менше значення коефіцієнта детермінації (чим ближче воно до 0), тим менш вагомим є вплив факторних змінних на результативну, і тим менше підстав стверджувати, що саме зміною значень факторних змінних пояснюється зміна значення результативної змінної моделі, а не іншими випадковими і неврахованими у моделі випадковими факторами. Іншими словами низьке, близьке до 0 значення коефіцієнта детермінації свідчить про низький рівень адекватності оціненої моделі статистичним даним.

У граничному випадку, коли $R^2 = 1$, статистична лінійна залежність між економічними показниками перетворюється на однозначну, функціональну лінійну залежність. При $R^2 = 0$ варіація значень результативної змінної взагалі не залежить від варіації значень факторних змінних моделі, а пояснюється тільки впливом випадкових факторів. У цьому випадку факторні змінні не мають систематичного впливу на результативну змінну моделі і між економічними показниками відсутній лінійний кореляційно-регресійний зв'язок, тобто побудована модель взагалі не відповідає статистичним даним і слід переглянути її специфікацію [60, с. 43-44].

В нашому випадку коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,9723$, що свідчить про те, що зміна значення результативного показника (частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України) на 97,23 % пояснюється зміною значень факторних ознак (частки кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків); темпу зростання кредитів, наданих банками України; частки власного капіталу у пасивах банківської системи України), а на 2,77 % – іншими випадковими факторами. Таким чином вплив факторних змінних на результативну є достатньо суттєвим, що свідчить про високий рівень адекватності моделі статистичним даним [45].

Регресійну модель, а точніше рівняння регресії, можна вважати статистично значимим («правильним»), якщо воно дійсно відображає лінійну залежність між економічними показниками у цьому рівнянні. Це можливо, якщо коефіцієнт детермінації є дуже близьким до одиниці. Якщо ж він дорівнює нулю або несуттєво відрізняється від нуля, залежність між змінними моделі відсутня і отримане рівняння регресії не відтворює реальної ситуації.

Таким чином, перевірка статистичної значимості моделі у цілому зводиться до перевірки статистичної значимості коефіцієнта детермінації, тобто перевірки того, чи суттєво його реальне значення відрізняється від нуля.

З цією метою висувуються наступні дві гіпотези. Перша – нульова гіпотеза – стверджує, що оцінене рівняння регресії не пояснює зміну результативної

змінної під впливом факторних змінних. Друга – альтернативна гіпотеза – стверджує, що варіація результативної змінної пояснюється впливом факторних змінних. Слід зазначити, що наведена вище нуль-гіпотеза є справедливою тільки у тому випадку, якщо всі коефіцієнти регресії одночасно дорівнюють нулю.

Якщо нуль-гіпотеза неправильна, то не всі параметри моделі незначною мірою відрізняються від нуля. Це дає підставу вважати, що відібрані фактори пояснюють варіацію результативної змінної, тобто побудована модель адекватна фактичним статистичним даним.

Для перевірки гіпотез на основі значення коефіцієнта детермінації розраховується F-критерій Фішера та порівнюється з відповідним табличним значенням за заданого рівня значимості (як правило – 0,05 чи 0,01). Якщо виконується умова $F_{\text{факт}} > F_{\text{табл}}$, то нуль-гіпотеза відкидається на користь альтернативної, що свідчить про статистичну значимість побудованої моделі у цілому і її адекватність. У протилежному випадку нуль-гіпотеза приймається і модель вважається неадекватною статистичним даним [60, с. 45-47].

В нашому випадку розрахунковий F-критерій Фішера $F_{\text{факт}} = 70,21$ значно перевищує відповідне табличне значення $F_{\text{табл}} = 4,76$ (при рівні значущості 0,05), тобто гіпотеза про значущість зв'язку між незалежними та залежною змінними підтверджується, а економетрична модель є адекватною фактичним даним (з довірчою імовірністю 95 %) [45].

Якщо побудована модель є адекватною і статистично значимою, її можна застосовувати для прогнозування значень результативної змінної моделі. При цьому необхідно оцінити потенційну точність такого прогнозування за допомогою обчислення показника абсолютної середньої відносної похибки апроксимації (MAPE). Значення показника MAPE на рівні $< 10\%$ свідчить про високу точність прогнозу; $10-20\%$ – досить добру точність прогнозу; $21-50\%$ – задовільну точність прогнозу; $> 50\%$ – незадовільну точність прогнозу [82; 135, с. 463]. В нашому випадку $\text{MAPE} = 15,06\%$, що свідчить про досить добру потенційну точність прогнозу, яка становить $100\% - \text{MAPE} = 84,94\%$ [45].

Було прийняте рішення не здійснювати тестування наявності мультиколінеарності між факторними ознаками з огляду на те, при достатньо великому значення коефіцієнта детермінації ($R^2 \geq 0,9$) наявність мультиколінеарності не впливає на якість і точність прогнозу, який є основною метою дослідження [60, с. 82-83].

На п'ятому етапі здійснимо оцінку впливу окремих факторів на результативний показник за допомогою обчислення часткових середніх коефіцієнтів еластичності (E_{yx_m}). Дані коефіцієнти розраховуються окремо за кожним із факторів і характеризують еластичність поведінки результативної змінної моделі при зміні значення певного факторного показника, показуючи, на скільки відсотків у середньому змінить своє значення результативний показник при збільшенні значення певного факторного показника на 1 % при незмінних значеннях інших факторних показників моделі [60, с. 54-55].

За результатами проведених розрахунків були отримані наступні значення часткових середніх коефіцієнтів еластичності: $E_{yx_1} = 1,59$; $E_{yx_2} = 1,59$; $E_{yx_3} = -1,49$; $E_{yx_4} = -2,13$; $E_{yx_5} = -2,13$. Отже, при збільшенні частки кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків), на 1 %, за умови незмінного значення інших факторів, частка простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України збільшиться на 1,59 %. При збільшенні темпу зростання кредитів, наданих банками України, на 1 %, за умови незмінного значення інших факторів, частка простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України зменшиться на 1,49 %. При збільшенні частки власного капіталу у пасивах банківської системи України на 1 %, за умови незмінного значення інших факторів, частка простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України зменшиться на 2,13 %.

Таки чином, можна зробити висновок, що для скорочення частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банкам слід наростити кредитний портфель за рахунок збільшення обсягів кредитування

фізичних осіб, звичайно ж, за умови вдосконалення механізмів оцінки кредитоспроможності клієнтів. Збільшення частки власного капіталу у пасивах банківської системи України призведе до того, що зросте частка банківських кредитів, що надаватимуться за рахунок власних, а не залучених коштів. З огляду на це банки проводитимуть більш обачну та раціональну кредитну політику, що в свою чергу сприятиме зменшенню обсягів проблемних кредитів та скороченню частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі [45].

На шостому етапі за допомогою використання отриманої кореляційно-регресійної моделі здійснимо точкове прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України станом на 31.12.2017 р. Точковий прогноз представляє собою точкову оцінку математичного сподівання результативної змінної моделі і дає можливість обчислити наближене середнє прогнозне значення результативної змінної. Точкове прогнозне значення обчислюється на основі підстановки у здобуте регресійне рівняння прогнозного значення факторів. Результатом є точкова оцінка середнього значення результативного показника при даних рівнях незалежних факторів [60, с. 51-52]. Таким чином, якщо задані прогнозні значення факторів моделі множинної лінійної регресії $(x_{1np}, x_{2np}, \dots, x_{mnp})$, то прогнозне значення показника (y_{np}) буде обчислюватися за формулою:

$$y_{np} = b_0 + b_1 x_{1np} + b_2 x_{2np} + \dots + b_m x_{mnp} \quad (3.4)$$

Прогнозні значення факторів $(x_{1np}, x_{2np}, x_{3np})$ станом на 31.12.2017 р. були обчислені за допомогою трендового аналізу і побудови моделей трендів відповідно до методики, запропонованої науковцем У.В. Владичин [1; 28, с. 355].

Таким чином, розраховане прогнозне значення частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України станом на 31.12.2017 р. ($y_{31.12.2017}$) становитиме:

$$y_{31.12.2017} = 33,3712 + 0,2456 \times 85,39 - 0,1400 \times 81,45 - 1,6972 \times 11,91 = 22,7 \quad (3.5)$$

Отже, за розглянутого імовірного сценарію зміни факторних показників прогнозоване значення частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банківської системи України станом на 31.12.2017 р. становитиме 22,7 % і зменшиться порівняно з відповідним значенням на кінець 2016 р. (24,2 %) на 1,5 %, що свідчить про поступове послаблення кризових тенденцій у сфері кредитної діяльності банків України.

Для встановлення основних факторів впливу на обсяги недіючих кредитів у кредитному портфелі банківської системи України (у), а також визначення ступеня впливу вище названих ризикових ситуацій також було проведено кореляційно-регресійний аналіз залежності обсягів недіючих кредитів від обраних на початку пункту чинників (за даними табл. В.2), однак щільного зв'язку виявлено не було.

На основі логічного підходу, аналізу наявних наукових розробок та наявності у вільному доступі необхідної статистичної інформації було обрано наступні потенційні фактори, що впливають на зміну обсягів недіючих кредитів:

- 1) обсяги кредитів корпоративному сектору (x1);
- 2) обсяги кредитів фізичним особам (в т.ч фізичним особам-підприємцям) (x2);
- 3) обсяги міжбанківських кредитів, депозитів (за виключенням коррахунків) (x3);
- 4) обсяги кредитів органам державної влади та місцевого самоврядування (x4).

Для проведення кореляційно-регресійного аналізу було визначено аналізований період, а саме 01.01.2007 – 01.10.2019 рр. у щомісячному розрізі, маючи на меті надання кореляційно-регресійній моделі достатньої глибини для надійного установлення наявності причинно-наслідкових зв'язків.

Зведені дані для кореляційно-регресійного аналізу впливу факторних величин на обсяги недіючих кредитів банківської системи наведені в Додатку В (див. Додаток В, табл. В.3)

Для побудови моделі перевіримо, чи усі з обраних факторів дійсно мають вплив на фінансові результати. Перевірку здійснимо шляхом проведення кореляційного аналізу на наявність мультиколінеарності між обраними факторами.

Результати проведеного кореляційного аналізу зобразимо у вигляд матриці коефіцієнтів кореляції (табл. 3.3).

Дані кореляції вказують на існування взаємозв'язку між всіма обраними факторами та обсягами недіючих кредитів. Для того, щоб побудована кореляційно-регресійна модель була суттєвою та включала фактори, які мають найбільший вплив, виберемо серед усіх факторних показників ті, які мають найбільший кореляційний зв'язок з обсягами недіючих кредитів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 – Матриця парних коефіцієнтів кореляції

	y	x ₁	x ₂	x ₃	x ₄
y	1				
x ₁	0,919441	1			
x ₂	0,449726	0,701701	1		
x ₃	0,281563	0,566371	0,908934	1	
x ₄	0,352201	0,650793	0,894444	0,899561	1

Серед обраних факторів x₃ має слабкий зв'язок з результативним показником, x₂, x₄ – помітний зв'язок, і лише x₁ - високий зв'язок.

Проаналізуємо суттєві для даного прикладу дані зі Звіту регресійного аналізу. Для побудови кореляційно-регресійної моделі залежності результативного показника від обраного фактору, наведемо отримані дані параметрів для даної моделі (табл. 3.4).

Таблиця 3.4 – Параметри кореляційно-регресійної моделі

Показник	Коефіцієнт
Y-пересічення	32445,63
Змінна x ₁	0,636027

Отже, виходячи з даних, наведених в табл. 3.4, будуюмо кореляційно-регресійну модель обсягів недіючих кредитів, яка матиме наступний вигляд:

$$\text{Недіючі кредити} = 32445,63 + 0,636027 * \text{Кредити корпоративному сектору} \quad (3.6)$$

Отже, збільшення на 1 млн. грн. обсягів кредитів корпоративному сектору викличе збільшення обсягів недіючих кредитів у портфелі банківської системи України на 0,636027млн. грн., а за умови, що обсяги кредитів корпоративному сектору дорівнюватимуть нулю, недіючі кредити складуть 32445,63 млн. грн.

Окрім отриманих даних параметрів кореляційно-регресійної моделі, розраховано показники регресійної статистики, які підтверджують правильність здійснених розрахунків при побудові кореляційно-регресійної моделі (див. табл. 3.5).

Таблиця 3.5 – Регресійна статистика

№ з/п	Показник	Значення
1	Множинний R	0,919441
2	R-квадрат	0,845371
3	Нормований R-квадрат	0,840383
4	Стандартна похибка	16987
	Спостереження	33

Множинний R повинен бути більшим за 0,7, що підтверджує точність досліджуваної моделі [60]. Досліджена модель є точною, оскільки показник становить 0,92. Крім того, даний показник показує на щільний зв'язок між обраним фактором та результативним показником.

R-квадрат повинен бути максимально наближеним до 1, а його нормативне значення становить більше 0,5. В даному випадку R-квадрат становить 0,85, що також підтверджує точність моделі. Даний показник також вказує на те, що результативний показник на 85 % залежить від обраного фактора, а інші 15 % – залежать від інших факторів, в тому числі й від тих, які нами було відхилено на початку розрахунків у зв'язку з їх незначним впливом на обсяги недіючих кредитів у портфелі банківської системи України.

Наступне пояснення побудованої кореляційно-регресійної моделі стосуватиметься її надійності (табл. 3.6).

Таблиця 3.6 – Показники дисперсійного аналізу досліджуваної кореляційно-регресійної моделі

Показник	df	SS	MS	F	Значущість F
Регресія	1	4,89E+10	4,89E+10	169,4804	4,18E-14
Залишок	31	8,95E+09	2,89E+08		
Разом	32	5,79E+10			

Надійність отриманої моделі пояснюється показником значущість F . Як відомо модель є надійною, якщо значущість F не перевищує 0,05. За розрахованими нами даними, даний показник становить – 2,64 що вказує на надійність побудованої моделі.

Окрім надійності кореляційно-регресійної моделі, перевіряється надійність кожного її окремого показника на надійність

Таблиця 3.7 – Коефіцієнти кореляційно-регресійного аналізу

Показник	Коефіцієнт	Стандартна похибка	t-статистика	P-значення	Нижні 95%	Верхні 95%
Y-пересічення	32445,63	43794,92	0,740854	0,464357	-56874,7	121766
Змінна x_1	0,636027	0,048856	13,01846	4,18E-14	0,536385	0,735669

Для підтвердження значимості показників побудованої моделі, аналізуються коефіцієнти Стюдента – t-статистика та p-значення. Так, значимість отриманих складових моделі за показником t-статистика підтверджується у тому випадку, якщо даний показник буде більшим 1,96 [60]. У нашому випадку показник відповідає даній умові.

p-значення також підтверджує значимість складових отриманої моделі, так як його значення не повинно перевищувати 0,05.

Показники «Нижні 95%» та «Верхні 95%» показують довірчий інтервал, який не повинен бути рівним 0, що вказує на надійність побудованої моделі.

Адекватність побудованої кореляційно-регресійної моделі графічно показано на рис. 3.4 (рис. 3.4).

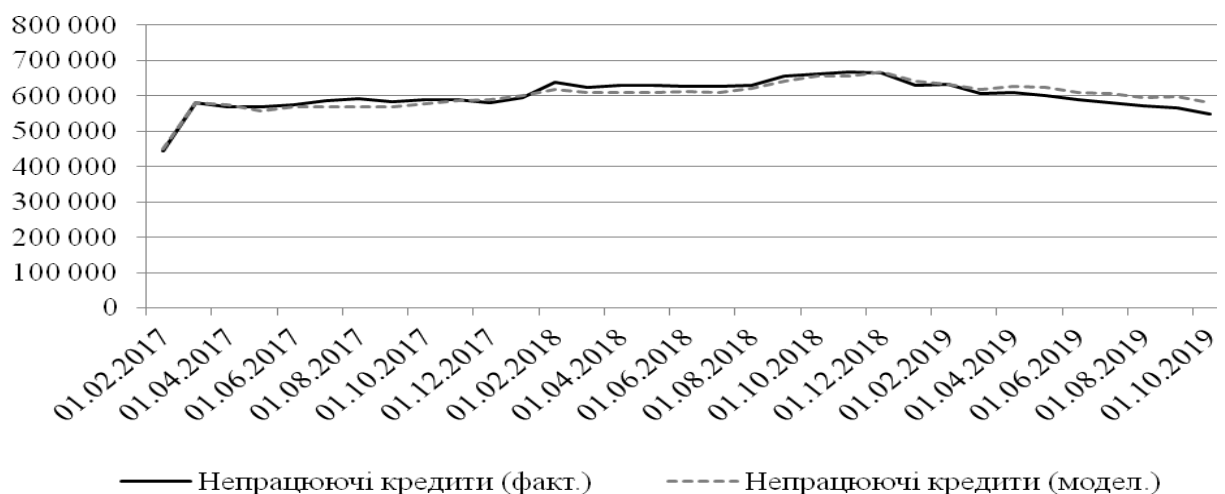

Рис. 3.4 – Фактичні та змодельовані дані обсягів недіючих кредитів у кредитному портфелі банківської системи України

Отже, ми можемо зробити висновок, що побудована нами кореляційно-регресійна модель недіючих кредитів є значимою та надійною, а також може бути використана при плануванні обсягів проблемних кредитів з урахуванням прогнозних значень факторів, які впливають на їх поведінку.

ВИСНОВКИ ЗА РОЗДІЛОМ 3

Дослідивши шляхи удосконалення управління проблемними кредитами в банках України, можна зробити наступні висновки:

1. Вагомим недоліком існуючих наукових підходів до побудови системи врегулювання проблемної кредитної заборгованості в банках є відсутність комплексності в описі елементного складу системи, особливостей її функціонування та взаємозв'язків окремих елементів. На основі систематизації різних точок зору було уточнено елементний склад системи управління проблемними кредитами в банку в розрізі мети, суб'єктів, об'єктів, принципів та інформаційного забезпечення. Метою управління проблемними кредитами в комерційному банку є мінімізація втрат банку за проблемними кредитами і зменшення обсягів проблемної кредитної заборгованості та частки проблемних кредитів у кредитному портфелі банку. Суб'єкти управління проблемними кредитами поділяються на: внутрішні (структурні підрозділи банку, залучені до процесу виявлення та врегулювання проблемної кредитної заборгованості, та контролюючі їх діяльність вищі органи управління банку) та зовнішні (позичальники, заставодавці, поручителі, гаранті, нотаріуси, судові органи, державні та приватні виконавці, колекторські та факторингові фірми, інвестиційні фонди, компанії спеціального призначення (SPV) та суб'єкти оціночної діяльності). Об'єктом управління є проблемні кредити комерційного банку у всій їх різноманітності. Ефективність управління проблемними кредитами значною мірою залежить від дотримання його принципів: законності; нормативності;

контролю; ефективності; комплексного підходу; гнучкості; оперативності; послідовності; адекватності; індивідуального підходу; компетентності персоналу; вмотивованості персоналу та неминучості відповідальності. Інформаційне забезпечення управління проблемними кредитами поділяється на внутрішньобанківське та зовнішнє.

2. За результатами критичного аналізу різних наукових підходів щодо послідовності врегулювання проблемної кредитної заборгованості запропоновано схему організації процесу управління проблемними кредитами, що включає сім етапів: моніторинг якості кредитів, виданих банком; отримання сигналу проблемності кредиту; раннє реагування на проблемну ситуацію щодо повернення кредиту; присвоєння категорії проблемності кредиту; вибір стратегії та методу управління відповідно до присвоєної категорії; реалізація обраної стратегії та методу; оцінка ефективності застосування стратегії та методу, перегляд категорії проблемності. Рекомендована схема процесу управління проблемними кредитами може використовуватися як орієнтир при складанні та оцінці внутрішньобанківських нормативних документів, що регламентують черговість процедур при роботі з проблемними кредитами. Розроблено матрицю вибору базової стратегії врегулювання проблемної кредитної заборгованості залежно від категорії проблемності кредиту, що дає можливість більш оперативного вибору банком стратегії та методу управління для проблемного кредиту в індивідуальному порядку і знижує величину операційного ризику при виборі.

3. Обґрунтовано важливість прогнозування частки проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі з урахуванням ступеня впливу зовнішніх та внутрішніх факторів для виявлення причин зростання або зменшення проблемної кредитної заборгованості та відповідного коригування кредитної політики банку, спрямованого на подальшу мінімізацію збитків за кредитними операціями. Встановлено, що існуючі економіко-математичні моделі аналізу та прогнозування проблемної кредитної заборгованості значною мірою втратили свою актуальність, адже динаміка факторних та результативних показників,

використаних при розробці відповідних моделей, суттєво змінилася протягом 2014-2016 рр. під впливом загострення економічної та політичної кризи в Україні. Для вирішення цієї проблеми запропоновано кореляційно-регресійну модель прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банків України, яка відображає причинно-наслідкові зв'язки в період 2007-2016 рр. між вказаною результативною змінною та незалежними змінними – факторами впливу (часткою кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків); темпом зростання кредитів, наданих банками України; часткою власного капіталу у пасивах банківської системи України).

4. За допомогою розробленої кореляційно-регресійної моделі здійснено точковий прогноз частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банків України станом на 31.12.2017 р. у розмірі 22,7 %, тобто на 1,5 п.п. менше порівняно з відповідним фактичним значенням показника наприкінці 2016 р., що свідчить про поступове послаблення кризових тенденцій у сфері кредитної діяльності вітчизняної банківської системи. Дослідження впливу окремих факторів на результативний показник запропонованої моделі дало змогу з'ясувати, що для скорочення частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банкам слід наростити кредитний портфель за рахунок збільшення обсягів кредитування фізичних осіб (за умови вдосконалення механізмів оцінки кредитоспроможності клієнтів). Збільшення частки власного капіталу у пасивах вітчизняних банків призведе до зростання частки кредитів, які надаватимуться за рахунок власних, а не залучених коштів банків. Це стимулюватиме банки проводити більш раціональну кредитну політику, що, в свою чергу, сприятиме зменшенню обсягів проблемних кредитів та скороченню частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банківської системи України.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано нове вирішення завдання, яке полягає в науковому обґрунтуванні теоретико-методичних положень та розробці практичних рекомендацій з удосконалення управління проблемними кредитами у вітчизняних банках. Результати дослідження дозволили сформулювати такі основні висновки:

1. Дослідження поняття «проблемний кредит» в економічній літературі дає підстави стверджувати про дискусійність і неоднозначність його визначення. Аналіз наукових праць вітчизняних і закордонних учених з досліджуваної теми дозволив запропонувати власне визначення проблемного кредиту, як кредиту, повне і своєчасне погашення якого сумнівне внаслідок наявності прострочених платежів, незадовільного фінансового стану або несумлінності боржника, погіршення якості забезпечення або інших причин. Уточнено зміст таких споріднених з терміном «проблемний кредит» понять, як «проблемна кредитна заборгованість», «непрацюючий кредит», «знецінений кредит», «прострочений кредит», «прострочена кредитна заборгованість» і «дефолт», і проведено їх розмежування.

2. Критичний аналіз існуючих точок зору щодо класифікації проблемних кредитів та факторів їх виникнення появи проблемності кредиту дав змогу з'ясувати неможливість їх повноцінної імплементації у систему управління проблемними кредитами в комерційному банку. Для вирішення цієї проблеми розроблено матричну класифікацію факторів виникнення проблемних кредитів за двома критеріями: локалізація та рівень підконтрольності банку, що дасть змогу банку обрати відповідну політику реагування на події, які здатні призвести до погіршення якості кредитного портфеля. Запропоновано класифікацію проблемних кредитів за ступенем проблемності (потенційно проблемні кредити та фактично проблемні кредити).

3. Фрагментарний та внутрішньоконтроверсійний характер існуючих наукових підходів щодо класифікації стратегій та методів управління проблемними кредитами ускладнює можливість їх використання для розробки та реалізації банківської політики з регулювання проблемної кредитної заборгованості. У зв'язку з цим розроблено класифікацію банківських стратегій управління проблемними кредитами залежно від характеру застосовуваних методів (реструктуризація проблемного кредиту, претензійно-позовна стратегія, продаж (передача) проблемного кредиту та списання безнадійного кредиту), яка може використовуватися в процесі розробки та ухвалення управлінських рішень щодо регулювання проблемної кредитної заборгованості комерційних банків.

4. Проведений аналіз якості кредитного портфеля банківської системи України за 2007-2018 рр. дозволив виявити довгострокову тенденцію до збільшення частки простроченої кредитної заборгованості (з 1,3 % наприкінці 2007 р. до 52,85 % у 2018 р.), що свідчить про загальну неефективність кредитної політики банківського сектору України та її невідповідність сучасним умовам господарювання. Зростання частки та обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі вітчизняної банківської системи сприяли такі прорахунки у кредитній політиці, як: недостатня диверсифікація кредитного портфеля у розрізі секторів економіки, що обмежує гнучкість банків у здійсненні кредитних операцій; висока питома вага довгострокових кредитів у кредитному портфелі, що у вітчизняних умовах господарювання призводить до зростання ризику ліквідності; масова видача валютних кредитів у докризовий період, що спричинила значну концентрацію валютного ризику; надвисокі процентні ставки за наданими кредитами, невідповідні реальному рівню доходів населення та бізнесу; неготовність комерційних банків до управління проблемною заборгованістю в умовах кризи та неефективність існуючих методик управління портфелями проблемних кредитів.

5. Комплексне оцінювання індивідуальної проблемності кредитних портфелів АТ КБ «Приватбанк», ПАТ АБ «Південний» та АТ «Кредобанк» у

2014-2018 рр. дало змогу встановити ефективність реалізованої АТ «Кредобанк» політики диверсифікації кредитного портфеля за формами власності позичальників з точки зору профілактики зростання частки проблемних кредитів. З'ясовано, що активне нарощування кредитування великого бізнесу (власнине кредитній політиці ПАТ АБ «Південний») та пов'язаних з банком осіб (власнине кредитній політиці АТ КБ «Приватбанк») є потенційними факторами збільшення частки та обсягів проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі банку.

6. На основі узагальнення досвіду вітчизняних банків у сфері застосування різних стратегій та методів регулювання проблемної заборгованості обґрунтовано, що в сучасних умовах господарювання найвищі шанси на повне погашення проблемного кредиту, як правило, дає застосування стратегії реструктуризації заборгованості. Встановлено, що проблеми нормативно-правового та організаційного забезпечення зумовлюють нераціональність використання таких методів управління проблемними кредитами, як конвертація валютних кредитів, рефінансування через третю особу, продаж проблемних кредитів інвестиційним фондам і сек'юритизація, та обмежений потенціал застосування стягнення заборгованості за рахунок примусової реалізації майна боржника і списання безнадійних кредитів за рахунок банківських резервів.

7. Вагомим недоліком існуючих наукових підходів до побудови системи врегулювання проблемної кредитної заборгованості в банках є відсутність комплексності в описі елементного складу системи, особливостей її функціонування та взаємозв'язків окремих елементів. На основі систематизації різних точок зору було уточнено елементний склад системи управління проблемними кредитами в банку в розрізі мети, суб'єктів, об'єктів, принципів та інформаційного забезпечення. Метою управління проблемними кредитами в комерційному банку є мінімізація втрат банку за проблемними кредитами і зменшення обсягів проблемної кредитної заборгованості та частки проблемних кредитів у кредитному портфелі банку. Суб'єкти управління проблемними

кредитами поділяються на: внутрішні (структурні підрозділи банку, залучені до процесу виявлення та врегулювання проблемної кредитної заборгованості, та контролюючі їх діяльність вищі органи управління банку) та зовнішні (позичальники, заставодавці, поручителі, гаранті, нотаріуси, судові органи, державні та приватні виконавці, колекторські та факторингові фірми, інвестиційні фонди, компанії спеціального призначення (SPV) та суб'єкти оціночної діяльності). Об'єктом управління є проблемні кредити комерційного банку у всій їх різноманітності. Ефективність управління проблемними кредитами значною мірою залежить від дотримання його принципів: законності; нормативності; контролю; ефективності; комплексного підходу; гнучкості; оперативності; послідовності; адекватності; індивідуального підходу; компетентності персоналу; вмотивованості персоналу та неминучості відповідальності. Інформаційне забезпечення управління проблемними кредитами поділяється на внутрішньобанківське та зовнішнє.

8. За результатами критичного аналізу різних наукових підходів щодо послідовності врегулювання проблемної кредитної заборгованості запропоновано схему організації процесу управління проблемними кредитами, що включає сім етапів: моніторинг якості кредитів, виданих банком; отримання сигналу проблемності кредиту; раннє реагування на проблемну ситуацію щодо повернення кредиту; присвоєння категорії проблемності кредиту; вибір стратегії та методу управління відповідно до присвоєної категорії; реалізація обраної стратегії та методу; оцінка ефективності застосування стратегії та методу, перегляд категорії проблемності.

9. Обґрунтовано важливість прогнозування частки проблемної кредитної заборгованості у кредитному портфелі з урахуванням ступеня впливу зовнішніх та внутрішніх факторів для виявлення причин зростання або зменшення проблемної кредитної заборгованості та відповідного коригування кредитної політики банку, спрямованого на подальшу мінімізацію збитків за кредитними операціями. Встановлено, що існуючі економіко-математичні моделі аналізу та прогнозування проблемної кредитної заборгованості значною мірою втратили свою актуальність, адже динаміка факторних та результативних показників,

використаних при розробці відповідних моделей, суттєво змінилася протягом 2014-2016 рр. під впливом загострення економічної та політичної кризи в Україні. Для вирішення цієї проблеми запропоновано кореляційно-регресійну модель прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банків України, яка відображає причинно-наслідкові зв'язки в період 2007-2016 рр. між вказаною результативною змінною та незалежними змінними – факторами впливу (часткою кредитів, наданих нефінансовим корпораціям, у банківському кредитному портфелі резидентам (крім банків); темпом зростання кредитів, наданих банками України; часткою власного капіталу у пасивах банківської системи України).

10. За допомогою розробленої кореляційно-регресійної моделі здійснено точковий прогноз частки простроченої кредитної заборгованості в кредитному портфелі банків України станом на 01.01.2018 р. у розмірі 22,7 %, тобто на 1,5 п.п. менше порівняно з відповідним фактичним значенням показника наприкінці 2016 р., що свідчить про поступове послаблення кризових тенденцій у сфері кредитної діяльності вітчизняної банківської системи. Дослідження впливу окремих факторів на результативний показник запропонованої моделі дало змогу з'ясувати, що для скорочення частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банкам слід наростити кредитний портфель за рахунок збільшення обсягів кредитування фізичних осіб (за умови вдосконалення механізмів оцінки кредитоспроможності клієнтів). Збільшення частки власного капіталу у пасивах вітчизняних банків призведе до зростання частки кредитів, які надаватимуться за рахунок власних, а не залучених коштів банків. Це стимулюватиме банки проводити більш раціональну кредитну політику, що, в свою чергу, сприятиме зменшенню обсягів проблемних кредитів та скороченню частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банківської системи України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ІНФОРМАЦІЙНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 5 способів расчета значений лінійного тренда в MS Excel [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://4analytics.ru/trendi/5-sposobov-rascheta-znachenii-lineiienogo-trenda-v-ms-excel.html>.
2. Азізова К.М. Дослідження методів управління проблемними кредитами банку / К.М. Азізова, Є.О. Полтавська // Вісник Міжнародного слов'янського університету. Сер.: Економічні науки. – 2013. – Т. 16, № 1-2. – С. 102-110.
3. Александров А.Ю. Управление портфелем проблемных кредитов коммерческого банка: автореф. дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / А.Ю. Александров. – СПб., 2010. – 23 с.
4. Андрушків Т. Проблеми управління кредитним портфелем банків України та шляхи їх подолання // Економічний аналіз. – 2012. – Т. 11(1). – С. 299-302.
5. АТ «Кредобанк». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт АТ «Кредобанк». – Режим доступу: <https://www.kredobank.com.ua/img/forall/Kredobank%20Stand%20Alone%202016%20UKR.pdf>.
6. АТ «Кредобанк». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2014 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт АТ «Кредобанк». – Режим доступу: https://www.kredobank.com.ua/files/Kredobank_IFRS_Stand_Alone_2014_UKR_Final_final.pdf.
7. АТ «Кредобанк». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт АТ «Кредобанк». – Режим доступу: <https://www.kredobank.com.ua/img/forall/Kredobank%20Stand%20Alone%202015%20UKR.pdf>.

8. АТ «Кредобанк». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2018 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт АТ «Кредобанк». – Режим доступу: <https://kredobank.com.ua/public/upload/0456e3d5be946a5f15259b7f158d8a8f.pdf>
9. АТ «Кредобанк». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2017 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт АТ «Кредобанк». – Режим доступу: <https://kredobank.com.ua/public/upload/f31dd9d2602094946b2223d3426b08ea.pdf>
10. Бажанов О.Є. Особливості методів управління проблемною заборгованістю банків // Бізнес Інформ. – 2012. – № 5. – С. 188-190.
11. Белінська Г.В. Сек'юритизація активів як інновація на фінансовому ринку України // Наукові праці НДФІ. – 2010. – Вип. 1. – С. 106-111.
12. Белова І.В. Впровадження нових вимог щодо оцінки кредитного ризику у банках України / І.В. Белова, І.С. Білецька // Міжнародний науковий журнал: збірник наукових праць. – 2016. – № 10 (20). – Т. 2. – С. 47-49.
13. Білай О.С. Системний підхід до управління проблемними кредитами у банківській діяльності / Н.В. Стукало, О.С. Білай // Економічний часопис – XXI, 2012. – № 11-12. – С. 55-58.
14. Білай О.С. Управління проблемними кредитами у банках України: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / О.С. Білай. – К., 2013. – 20 с.
15. Білько О.П. Фінансово-правова характеристика методів управління в процесі роботи з проблемними кредитами в господарській діяльності // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. – 2015. – № 3. – С. 125-128.
16. Болгар Т. Аналіз доцільності застосування зовнішніх механізмів стягнення боргів у банківській системі держави // Вісник Національного банку України. – 2013. – № 11. – С. 42-47.
17. Болгар Т. Особливості державного та внутрішньобанківського регулювання проблемних кредитів в Україні // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 12. – С. 23-29.

18. Болгар Т. Розвиток вертикалі колекшену банківських установ на основі аналізу проблем системи стягнення проблемних кредитів // Вісник Національного банку України. – 2014. – № 4. – С. 52-57.

19. Болгар Т.М. Основні причини виникнення проблемної кредитної заборгованості у банках України на сучасному етапі розвитку економіки // Економічний нобелівський вісник. – 2016. – № 1. – С. 26-37.

20. Болгар Т.М. Проблемні кредити у банківській діяльності в умовах фінансової кризи: монографія / Т.М. Болгар – Кременчук: Видавництво ПП Щербатих О.В., 2013. – 372 с.

21. Болгар Т.М. Реструктуризація проблемних боргів у сучасній банківській практиці України // Інноваційна економіка. – 2014. – № 6. – С. 269-274.

22. Болгар Т.М. Розвиток науково-методологічних підходів до управління проблемними кредитами банку: монографія / Т.М. Болгар – Кременчук: Видавництво ПП Щербатих О.В., 2014. – 268 с.

23. Болгар Т.М. Управління проблемними кредитами вітчизняних банків у сучасних умовах господарювання // Бізнес Інформ. – 2014. – № 1. – С. 248-255.

24. Бондаренко Л.А. Оцінка портфеля проблемних кредитів комерційних банків України в контексті забезпечення стабільності банківської системи / Л.А. Бондаренко, Т.В. Стародубцева // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. – 2014. – Вип. 1. – С. 355-362.

25. Брітченко І.Г. Напрями оптимізації роботи українських банків з боржниками як засіб зменшення обсягу проблемних іпотечних кредитів / І.Г. Брітченко, Л.В. Левченко, Д.С. Турчанінова // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Серія: Економічні науки. – 2010. – № 2. – С. 164-168.

26. Валютная зависимость от банков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/economics/2015/03/19/298979_valyutnaya_zavisimost_bankov.html.

27. Великоіваненко Г.І. Оцінювання проблемної заборгованості у кредитній політиці комерційного банку / Г.І. Великоіваненко, Л.О. Трокоз // Формування ринкової економіки. – 2013. – Вип. 29. – С. 508-519.

28. Владичин У.В. Державне регулювання іноземного банківництва в Україні: дис. ... доктора екон. наук: 08.00.03 / У.В. Владичин. – Львів, 2016. – 569 с.
29. Власюк О.С. Банківська криза в Україні: втрати, помилки та пріоритети посткризового відновлення // Стратегічні пріоритети. – 2017. – № 2. – С. 45-60.
30. Волкова В.В. Напрямки оптимізації структури кредитних ресурсів банків в умовах нестійкого економічного середовища / В.В. Волкова, Н.І. Волкова // Вісник Донецького національного університету економіки і торгівлі ім. Михайла Туган-Барановського. Сер.: Економічні науки. – 2013. – № 4. – С. 130-141.
31. Вядрова І.М. Економіко-математичне моделювання залежності обсягу проблемної заборгованості банків від макроекономічних показників / І.М. Вядрова, О.М. Сидоренко // Інноваційна економіка. – 2015. – № 4. – С. 238-242.
32. Гадецька С.В. Аналіз та прогнозування проблемної заборгованості банків з використанням адаптивної моделі Брауна / С.В. Гадецька, О.М. Сидоренко, О.А. Гуренко // Сталий розвиток економіки. – 2013. – № 2. – С. 342-347.
33. Гадецька С.В. Діагностика і прийняття рішень щодо шляхів управління проблемною заборгованістю банків / С.В. Гадецька, О.М. Сидоренко, О.Ю. Лук'яненко // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – Вип. № 1 (16). – 2013. – 274-277 с.
34. Гнатківський Б.М. Формування системи іпотечного кредитування в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Б.М. Гнатківський. – Львів, 2010. – 20 с.
35. Голосенін І.О. Дефініція поняття «проблемні кредити» // Наука й економіка. – 2012. – № 4 (28). – С. 23-28.
36. Голосенін І.О. Уніфікація підходів до тлумачення проблемних кредитів // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – № 1. – С. 18-29.

37. Двірська О.В. Правове регулювання діяльності колекторських компаній в Україні // Правничий вісник Університету «КРОК». – 2012. – Вип. 11. – С. 52-60.

38. Для мобілізованих клієнтів [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ «Укрсоцбанк». – Режим доступу: <https://www.ukrsotsbank.com/mobilization/>.

39. Долги по курсу: конвертация валютных кредитов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tristar.com.ua/2/art/dolgi_po_kursu_konvertatsiia_valutnyh_kreditov_34544.html.

40. Дріга О.П. Синтетична сек'юритизація в бухгалтерському обліку: особливості здійснення та вітчизняний досвід // Вісник Житомирського державного технологічного університету. Серія: Економічні науки. – 2015. – № 1. – С. 31-40.

41. Дудинець Л.А. Підвищення ефективності управління проблемними активами банку шляхом створення імітаційної моделі управління // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2013. – № 2. – С. 189-194.

42. Дунас Н.В. Особливості формування системи управління проблемними активами банків в умовах економічної кризи // Бізнес Інформ. – 2015. – № 12. – С. 269-276.

43. Дячек С.М. Вибір стратегії управління проблемними кредитами // Тези XI Міжнародної науково-практичної конференції «Європейський вектор розвитку бухгалтерського обліку, фінансів та оподаткування в аграрному секторі економіки», 2018. – С. 174-177.

44. Дячек С.М. Система внутрішньобанківського контролю як напрям попередження появи проблемних кредитів у банках / С.М. Дячек, В.Г. Виговський // Вісник ЖДТУ. – Вип. 1 (87). – 2019. – С. 197-202.

45. Дячек С.М. Прогнозування частки простроченої кредитної заборгованості у кредитному портфелі банків України / С.М. Дячек, Є.В. Павловський // Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу. – Вип. 1 (39). – 2018. – С. 38-45.

46. Дячек С.М. Стратегії та методи управління проблемними кредитами комерційних банків // Розвиток фінансових відносин суб'єктів господарювання в умовах динамічного зовнішнього середовища: тези Інтернет-конференції. – Житомир, 2018. – С. 240-241.

47. Дячек С.М. Фактори виникнення проблемних кредитів комерційних банків // Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки. – Житомир: ЖДТУ, 2018. – С. 303-304.

48. Еволюція регулювання: банки по-новому будуть оцінювати свої ризики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/379512/evolyutsiya-regulyuvannya-banky-po-novomu-budut-otsinyuvaty-svoyi-ryzyky>.

49. Заборовець Ю.О. Проблема заборгованість як складова кредитного портфелю комерційного банку // Формування ринкових відносин в Україні. – 2013. – № 12. – С. 41-44.

50. Карпенко К.В. Методические подходы к организации процесса управления проблемными кредитами в банках Украины / К.В. Карпенко, Т.А. Васильева // Молодий вчений. – 2014. – № 6(1). – С. 139-141.

51. Карпенко О.В. Сутність та фактори появи проблемних кредитів банків України / О.А. Криклій, О.В. Карпенко // Молодіжний науковий вісник УАБС НБУ. – 2013. – № 5. – С. 80-89.

52. Карчева Г.Т. Ефективність та конкурентоспроможність банківської системи України: монографія д-ра екон. наук / Г.Т. Карчева, Т.С. Смовженко, В.І. Міщенко та ін.; за заг. ред. д-ра екон. наук Г.Т. Карчевої. – Київ: ДВНЗ «Університет банківської справи», 2016. – 279 с.

53. Клименко Д.Б. Возможности банков по работе с проблемными кредитами // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – № 2. – С. 132-143.

54. Климко Т.Ю. Компаративний аналіз факторингових операцій та інших фінансових інструментів / Т.Ю. Климко, В.К. Макарович // Науковий вісник

[Буковинського державного фінансово-економічного університету]. Економічні науки. – 2013. – Вип. 2. – С. 22-32.

55. Ключарьова А.О. Роль проблемної заборгованості банків України у формуванні кредитного портфеля / А.О. Ключарьова, Р.П. Лісна // Молодий вчений. – 2015. – № 1(1). – С. 107-110.

56. Коли заборгованість для банку вважатиметься безнадійною [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.dtki.ua/finance/banks/42481>.

57. Конвертация валютных кредитов: кто виноват и что делать? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.buhgalteria.com.ua/Hit.html?id=3975>.

58. Коркушко М.В. Теоретические и практические аспекты пролонгации кредита. [Електронний ресурс] // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ». – 2016. – Том 8. – № 5. – С. 1-13. – Режим доступу: <https://naukovedenie.ru/PDF/62EVN516.pdf>.

59. Корнилюк Р.В. Якість кредитних портфелів банків України в період системної нестабільності // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2014. – № 2. – С. 1085-1089.

60. Короленко О.Б. Курс лекцій з дисципліни «Економетрія» для студентів напряму підготовки «Економіка і підприємництво». / Б.А. Ртіщев, О.Б. Короленко. – Кривий Ріг: КТУ, 2009. – 154 с.

61. Костюченко Н.С. Анализ кредитных рисков / Н.С. Костюченко. – СПб.: ИТД «Скифия», 2010. – 440 с.

62. Коцовська Р.Р. Оцінювання банками України кредитного ризику в сучасних економічних умовах // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.6. – С. 242-249.

63. Кредитний менеджмент: конспект лекцій для студентів спеціальності «Фінанси, банківська справа та страхування» денної та заочної форм навчання / уклад. Н. А. Мостовенко. – Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017. – 88 с.

64. Кредитні канікули для військовослужбовців [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://www.candb.com.ua/block_of_articles/ua/kreditni_kanikuli_dlya_viyskovykh_vosluzhbovtziv.

65. Кредитні канікули ПриватБанку для військових і мобілізованих воїнів АТО [Електронний ресурс] / Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк». – Режим доступу: <http://credithelp.privatbank.ua>.

66. Крупка М.І. Економічна сутність проблемного кредиту у банківській діяльності / М.І. Крупка, О.Б. Баран // Науковий вісник НЛТУ України. – 2016. – Вип. 26.2. – С. 209-217.

67. Крухмаль О.В. Регулювання проблемних кредитів в банках України: теоретичні та методичні аспекти // Вісник Одеського національного університету. Економіка. – 2013. – Т. 18, Вип. 2. – С. 100-107.

68. Кулікова С.С. Причини та наслідки проблемних кредитів в банках України / С.С. Кулікова, В.В. Подплетній // Збірник праць молодих науковців КНТУ. – 2015. – Вип. 5. – С. 122-128.

69. Лобозинська С.М. Оцінювання недіючих кредитів банківської системи України з використанням кореляційно-регресійного аналізу // Формування ринкової економіки в Україні. – 2011. – Вип. 24. – С. 250-256.

70. Лозінський Р.С. Особливості кредитування юридичних осіб банками України / Р.С. Лозінський, О.Л. Сирчин // Молодий вчений. – 2017. – № 4. – С. 689-693.

71. Лыкова Н.М. Развитие методов управления проблемными кредитами в коммерческом банке: дис. ... канд. экон. наук: 08.00.10 / Н.М. Лыкова. – М., 2013. – 285 с.

72. М'якота М.В. Сутність та зміст поняття «проблемний кредит» у банківській діяльності // Управління розвитком. – 2012. – № 14(135). – С. 110-112.

73. Медведєва І.Б. Стрес-тестування кредитного портфеля банку за макроекономічними параметрами // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 16. – С. 752-757.

74. Миськів Г.В. Проблемні кредити банків: сутність, чинники формування та способи мінімізації // Інноваційна економіка. – 2014. – № 5. – С. 250-255.

75. Момот О.М. Шляхи реструктуризації іпотечних кредитів: переваги та недоліки // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України: збірник наукових праць / Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи Національного банку України». – Суми, 2010. – Т. 30. – С. 352-358.

76. Москвічова О.С. Прогнозування проблемної кредитної заборгованості банків з використанням кореляційно-регресійного аналізу / О.С. Москвічова, Н.П. Анісімова // Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка. – 2015. – Т. 20, Вип. 3. – С. 45-49.

77. Мостовенко Н.А. Сутність понять «проблемний кредит» та «проблемна кредитна заборгованість» у банківській діяльності / Н.А. Мостовенко, Т.І. Коробчук // Економічний форум. – 2015. – № 4. – С. 388-396.

78. НБУ запевняє, що банки не зможуть більше зволікати з формуванням резервів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://finbalance.com.ua/news/NBU-zapevnya-shcho-banki-ne-zmozhut-bilshe-zvolikati-z-formuvannyam-rezerviv>.

79. Нетребчук Л.О. Порядок роботи з заставним майном за кредитами банку: теорія та практика / Л.О. Нетребчук, В.І. Бура // Молодий вчений. – 2015. – № 5(2). – С. 34-38.

80. Ониськів Л.М. Актуальні проблеми оцінки кредитного ризику банку: нові вимоги та вплив на кредитування // Глобальні та національні проблеми економіки. – 2017. – № 15. – С. 542-547.

81. Осадчий І. Шляхи вдосконалення роботи з проблемними активами банків України // Вісник Української академії банківської справи. – 2011. – № 1. – С. 39-44.

82. Основные оценки точности прогнозирования временных рядов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mbureau.ru/blog/osnovnye-ocenki-tochnosti-prognozirovaniya-vremennyh-ryadov>.

83. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

84. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bank.gov.ua/control/uk/index>.

85. Охрименко І.Б. До питання проблемної кредитної заборгованості комерційних банків України // Фінанси, облік і аудит. – 2013. – Вип. 1. – С. 120-129.

86. Павловський Є.В. Класифікація методів управління проблемними кредитами банку // Тези Всеукраїнської науково-практичної on-line конференції аспірантів, молодих учених та студентів, присвяченої Дню науки 10-12 травня 2017 року. – Житомир: ЖДТУ, 2017. – Т. 2. – С. 51-52.

87. Паньків Х.П. Фінансовий механізм капіталізації банків в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Х.П. Паньків. – Львів, 2015. – 201 с.

88. ПАТ КБ «Приватбанк». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк». – Режим доступу: https://static.privatbank.ua/files/sud/PB_GROUP_REPORT_Ua_Cy_UKR%20final%20signed.pdf.

89. ПАТ КБ «Приватбанк». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2014 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк». – Режим доступу: [https://static.privatbank.ua/files/data/Річний%20звіт%20за%202014%20р.%20\(українською%20мовою\).pdf](https://static.privatbank.ua/files/data/Річний%20звіт%20за%202014%20р.%20(українською%20мовою).pdf).

90. ПАТ КБ «Приватбанк». Окрема фінансова звітність та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк». – Режим доступу: https://static.privatbank.ua/files/acpbua/Separate%20UKR_PB%202016.pdf.

91. ПАТ КБ «Приватбанк». Окрема фінансова звітність та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2018 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт

ПАТ КБ «Приватбанк». – Режим доступу:
https://static.privatbank.ua/files/PB_SepUkr_2019.04.23FINAL1.pdf

92. ПАТ КБ «Приватбанк». Окрема фінансова звітність та звіт незалежного аудитора. 31 грудня 2017 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ КБ «Приватбанк». – Режим доступу:
https://static.privatbank.ua/files/year_zvit_05_05.pdf

93. Педченко Н.С. Чинники впливу на ліквідність банківської системи України / Н.М. Педченко, Р.М. Кришталь // Актуальні питання та перспективи економічного розвитку держави: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 5–6 лют. 2016 р.). У 2-х частинах. – Дніпропетровськ : НО «Перспектива», 2016. – Ч. 2. – С. 62-64.

94. Передача проблемних активів в Україні: посібник [Електронний ресурс] // Консультативна програма IFC в Європі та Центральній Азії. Проект з подолання кризи на фінансових ринках у Східній Європі та Центральній Азії. – IFC. – 2012. – 94 с. – Режим доступу:
http://www.ifc.org/wps/wcm/connect/29bd15804ac62f9cafa8bf4220e715ad/Ukraine_DA_Transfer_UA.pdf?MOD=AJPERES.

95. Перова К.В. Взаємозв'язок формування резервів під зменшення корисності активів та бази оподаткування прибутку банку // Збірник наукових праць Національного університету державної податкової служби України. – 2016. – № 1. – С. 187-205.

96. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>.

97. Поздняков Є.М. Управління проблемною кредитною заборгованістю клієнтів банку – юридичних осіб: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / Є.М. Поздняков. – Краматорськ, 2016. – 264 с.

98. Потлатюк В.С. Основні напрями банківського моніторингу кредитного ризику // Вісник Університету банківської справи Національного банку України. – 2014. – № 3. – С. 74-78.

99. Про виконавче провадження: Закон України від 02.06.2016 р. № 1404-VIII із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T161404.html

100. Про затвердження переліку документів, за якими стягнення заборгованості провадиться у безспірному порядку на підставі виконавчих написів нотаріусів: Постанова Кабінету Міністрів України від 29.06.1999 р. № 1172 із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1172-99-п/>.

101. Про затвердження Положення про визначення банками України розміру кредитного ризику за активними банківськими операціями: Постанова Правління НБУ від 30.06.2016 р. № 351 із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.

102. Про затвердження Положення про порядок формування та використання банками України резервів для відшкодування можливих втрат за активними банківськими операціями: Постанова Правління НБУ від 25.01.2012 р. № 23 втратила чинність 03.01.2017 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/v0351500-16>.

103. Про затвердження Порядку вчинення нотаріальних дій нотаріусами України: Наказ Міністерства юстиції України від 22.02.2012 р. № 296/5 із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0282-12>.

104. Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії: Указ Президента України від 19.02.1994 р. № 55/94 із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55/94>.

105. Про інститути спільного інвестування: Закон України від 05.07.2012 р. № 5080-VI із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/5080-17>.

106.Про іпотечні облігації: Закон України від 22.12.2005 р. № 3273-IV із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3273-15>.

107.Про мораторій на стягнення майна громадян України, наданого як забезпечення кредитів в іноземній валюті: Закон України від 03.06.2014 р. № 1304-VII із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1304-18>.

108.Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12>

109.Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг: Закон України від 12.07.2001 р. № 2664-III із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2664-14>.

110.Проскура К.П. Особливості оподаткування банківських установ у 2015 році // Економічний аналіз. – 2015. – Т. 20. – С. 176-186.

111.Публічне акціонерне товариство Акціонерний банк «Південний». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежних аудиторів. 31 грудня 2015 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ АБ «Південний». – Режим доступу: https://bank.com.ua/content/uploads/Pivdenny-Bank-2015_-Ukr.pdf.

112.Публічне акціонерне товариство Акціонерний банк «Південний». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт незалежних аудиторів. 31 грудня 2016 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ АБ «Південний». – Режим доступу: <https://bank.com.ua/content/uploads/Аудиторское-заключение-по-состоянию-на-31.12.2016.pdf>.

113.Публічне акціонерне товариство Акціонерний банк «Південний». Окрема фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності та звіт

незалежних аудиторів. 31 грудня 2018 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ АБ «Південний». – Режим доступу: https://bank.com.ua/uploads/1/7496-ricnij_zvit_bank_pivdennij_2018_22_05_web.pdf

114.Публічне акціонерне товариство Акціонерний банк «Південний». Фінансова звітність за Міжнародними стандартами фінансової звітності. 31 грудня 2014 року [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ АБ «Південний». – Режим доступу: <https://bank.com.ua/content/uploads/2014%20Pivdennyi%20audit%20report%20and%20Bank%20annual%20report.pdf>.

115.Рашківська В. Деякі аспекти правового механізму звернення стягнення на заставлене нерухоме майно // Віче. – 2013. – № 16. – С. 24-27.

116.Реструктуризація кредитів [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ «ВіЕс Банк». – Режим доступу: http://www.vsbank.ua/ua/individ_service/restryctyruzacia.

117.Реструктуризація кредитів [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ «Креді Агріколь Банк». – Режим доступу: <https://credit-agricole.ua/privatnym-kliiyentam/restrukturizaciya-kreditiv>.

118.Савич В.І. Сучасні інструменти управління проблемною заборгованістю за іпотечними кредитами // Фінанси України. – 2013. – № 1. – С. 91-100.

119.Сёмин А.Н. Проблемы и перспективы современного менеджмента: монография / А.Н. Сёмин, О.Н. Михайлюк. – Екатеринбург: Изд-во Рос. гос. проф.-пед. ун-та, 2012. – 115 с.

120.Сердюк Л.В. Аналіз кредитного портфеля банків України та Харківського регіону / Л.В. Сердюк, О.В. Симоненко // Молодий вчений. – 2015. – № 1(2). – С. 57-61.

121.Сімакова Т.Г. Сек'юритизація іпотечних активів: теорія та практика використання в Україні // Інвестиції: практика та досвід. – 2013. – № 11. – С. 77-82.

122.Слобода Л. Напрями вдосконалення роботи банків України з проблемними активами в посткризовий період / Л. Слобода, Н. Дунас // Вісник Національного банку України. – 2011. – № 4. – С. 46-51.

123.Смулов А.М. Проблемная задолженность: понятие, основные признаки и меры повышения эффективности возврата проблемных кредитов / А.М. Смулов, О.А. Нурзат // Финансы и кредит. – 2009. – № 35. – С. 2-12.

124.Тарануха І.Ю. Реструктуризація заборгованості як метод управління проблемними кредитами // Актуальні проблеми розвитку економіки регіону. – 2011. – Вип. 7(1). – С. 145-149.

125.Ткаченко Н.В. Моніторинг проблемної заборгованості у роздрібному банківському кредитуванні / Н.В. Ткаченко, А.М. Харченко // Інноваційна економіка. – 2015. – № 1. – С. 170-175.

126.Толстошеева А.В. Забезпечення безпеки кредитної діяльності банків: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / А.В. Толстошеева, ДВНЗ “КНЕУ ім. В. Гетьмана” – К., 2015. – 20 с.

127.Тригуб О.В. Специфіка діяльності вітчизняних банків на ринку факторингових послуг // Проблеми економіки. – 2014. – № 1. – С. 284-291.

128.Трудности перевода: банки избегают льготной конвертации валютных кредитов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tristar.com.ua/2/art/trudnosti_perevoda_banki_izbegaut_lgotnoi_konvertatsii_valutnyh_kreditov_664.html.

129.Фролов С.М. Удосконалення механізму управління проблемними кредитами банку / С.М. Фролов, В.М. Олійник, І.С. Гиренко // Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі. Сер.: Економічні науки. – 2012. – № 1. – С. 245-250.

130.Харченко А.М. Механізм роздрібного банківського кредитування в Україні: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.08 / А.М. Харченко. – Чернігів, 2015. – 247 с.

131.Хейнсворт Р. Обзор и оценка проблемных кредитов: потенциал рынка [Електронний ресурс] / Р. Хейнсворт, Є. Ніколаєнко, Л. Макаренко та ін. – 2010. – 71 с. – Режим доступу до ресурсу: http://www1.ifc.org/wps/wcm/connect/f33e340048fc6638b509bd849537832d/Russia_CR-NPL-SurveyReport-RU.pdf?MOD=AJPERES.

132. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV із змінами і доповненнями станом на 25.10.2019 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

133. Чернов А.Ю. Статистический анализ инновационного потенциала региона на примере Костромской и Кировской областей / С.М. Глухова, А.Ю. Чернов // Экономика образования. – 2015. – № 2. – С. 141-146.

134. Чуб П.М. Проблемна кредитна заборгованість банків в Україні та світі / П.М. Чуб, С.І. Ходакевич // Інвестиції: практика та досвід. – 2016. – № 8. – С. 41-46.

135. Шебанін В.С. Економетрія. Лабораторний практикум в EXCEL: навч. посібник / В.С. Шебанін, О.В. Шебаніна, І.І. Хилько та ін. – Миколаїв: МДАУ, 2012. – 480 с.

136. Що необхідно зробити, аби отримати кредитні канікули мобілізованим? [Електронний ресурс]. / Офіційний сайт ПАТ «Державний експортно-імпортний банк України». – Режим доступу: https://www.eximb.com/ukr/about/press/media/08_08_14/.

137. Юрків М.Т. Управління проблемними кредитами банків в Україні: кредитний портфель, як основа здорового функціонування фінансової системи країни // Інноваційна економіка. – 2014. – № 6. – С. 280-285.

138. Юрків М.Т. Управління проблемними кредитами банків в Україні: сучасні законодавчі аспекти // Інноваційна економіка. – 2013. – № 11. – С. 184-188.

139. Юсупова О.А. Организация администрирования проблемной задолженности в кредитном портфеле коммерческого банка // Финансовая аналитика: проблемы и решения. – 2016. – № 10. – С. 56-68.

140. Яременко О.Р. Проблемні кредити банків: визначення сутності та тенденції їх розвитку в умовах банківської кризи / О.Р. Яременко, О.М. Костильова // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2016. – Вип. № 10. – С. 900-905.

141.Яременко О.Р. Проблемні кредити банків: сутність, сучасний стан та методи їх регулювання / О.Р. Яременко, Є.Ю. Лисенко // Глобальні та національні проблеми економіки. – Миколаїв: МНУ ім. В.О. Сухомлинського, 2015. – Вип. № 8. – С. 1080-1085.

142. European Banking Coordination Vienna Initiative. Working Group on NPLs in Central, Eastern and Southeastern Europe. Report. – March 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.imf.org/external/region/eur/pdf/2012/030112.pdf>.

143.Fitch підвищило рейтинг облігаціям банку Коломойського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2011/02/2/269371/>.

144.Fitch підтвердило рейтинги Ukraine Mortgage Loan Finance No.1 Plc і покращило їх прогноз [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://news.finance.ua/ua/news/-/119139/fitch-pidtvverdylo-rejtyngy-ukraine-mortgage-loan-finance-no1-plc-i-pokrashhylo-yih-prognoz>.

145.Goralko O.V. Problems with bank assets as a factor braking system of banking Ukraine / O.V. Goralko, O.S. Sylkin, K.I. Mokh. // Wirtschaft und Management: Probleme der wissenschaft und praxis: Sammelwerk der wissenschaftlichen Artikel. – 2014. – Vol. 2. – S. 35-40.